

N Á R O D O P I S N Á

revue

3/2014

AUTOŘI STUDIÍ A ČLÁNKŮ NR 3/2014:

PhDr. Daniel DRÁPALA, Ph.D., (*1976) vystudoval etnologii a historii na Filozofické fakultě MU v Brně, kde v současnosti působí jako odborný asistent Ústavu evropské etnologie; v letech 1999–2007 pracoval ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Zaměřuje se na problematiku tradiční rukodělné výroby, muzeí v přírodě, sociálních a hospodářských vztahů východomoravského venkova. **Kontakt:** drapala@phil.muni.cz

Doc. PhDr. MARTINA PAVLICOVÁ, Ph.D. (*1964) vystudovala etnologii na brněnské Filozofické fakultě. Po absolvování interní vědecké aspirantury zde od roku 1992 působí v Ústavu evropské etnologie. Kromě historiografie a teorie etnologie se zaměřuje především na studium folkloru a folklorismu. Od roku 1998 je redaktorkou Národopisné revue. **Kontakt:** pavlicov@phil.muni.cz

Ing. Jiří BLÁHA, Ph.D. (*1970) absolvoval inženýrské studium v oboru konstrukce a dopravní stavby FSv ČVUT v Praze diplomovou prací zaměřenou na poruchy historických staveb. Doktorské studium dějin architektury a památkové péče na Fakultě architektury ČVUT zakončil v roce 2004 disertační prací věnovanou vývoji hambalkových krovů v oblasti jižní části Českomoravské vrchoviny. Nyní pracuje v CET ÚTAM AV ČR, v. v. i. v Telči, kde se zabývá především interdisciplinárním výzkumem historických dřevěných konstrukcí, zejména tradičními stavebními postupy. **Kontakt:** blaha@itam.cas.cz

Mgr. Alena DUNAJOVÁ (*1967) – vystudovala etnologii a historii a Filozofické fakultě MU v Brně. Od roku 1995 pracuje na Národním památkovém ústavu územního odborného pracoviště v Brně, kde působí jako specialista na lidovou architekturu. Věnuje se studiu usedlosti německého etnika na jižní Moravě, zaměřuje se také na teorii ochrany památek lidového stavitelství a památkovou ochranu hliněných staveb. **Kontakt:** dunajova@npu.cz

Mgr. Martin ŠIMŠA (*1974) vystudoval etnologii a historii na Filozofické fakultě MU v Brně; je zaměstnancem Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici. Zaměřuje se na problematiku tradičních řemesel zpracovávajících textil, dřevo a keramickou hmotu, se zřetelem na výrobu kamnových kachlů a stavbu kachlových kamen. Kromě toho se věnuje studiu evropského lidového a historického oděvu. **Kontakt:** martin.simsa@nul.cz

PhDr. Tereza ZÍKOVÁ, Ph.D. (*1980) vystudovala etnologii na Katedře antropologie FF ZČU v Plzni a v současné době zde vyučuje kurzy zaměřené na politickou antropologii, rozvojovou antropologii, antropologii sportu a aplikaci poznatků sociokulturní antropologie do praktické sféry. Zabývá se problematikou kulturního dědictví, lokální identity a kolektivní paměti i otázkami spojenými s prostorovými aspekty kultury a možnostmi uplatnění metodologických nástrojů GIS ve společenskovědním výzkumu. **Kontakt:** tzikova@ksa.zcu.cz

Mgr. Gabriela FATKOVÁ (*1985) studuje na Katedře antropologie FF ZČU v Plzni a dlouhodobě se věnuje terénnímu výzkumu bulharských Karakačanů. Vede kurzy zaměřené na antropologii náboženství a etnologii Bulharska. V rámci svých výzkumů se zabývá otázkami genderu, jména a domu, jakožto organizační jednotky, v českém prostředí pak vztahem paměti a krajiny v západočeském pohraničí. **Kontakt:** gfatkova@ksa.zcu.cz

Mgr. Jarmila TETUROVÁ (*1982) vystudovala etnologii a muzeologii na Filozofické fakultě MU v Brně. Od roku 2007 je pracovnící Centra lidových tradic Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici. Specializuje se na lidový tanec, výroční obyčeje a folklorní hnutí na Moravě. **Kontakt:** jarmila.teturova@gmail.com

N Á R O D O P I S N Á

revue

3/2014

OBSAH

Studie k tématu Prostorové proměny kulturních jevů

Etnografická rajonizace: úvahy nad jejím historickým vývojem a smyslem současné existence (<i>Daniel Drápala – Martina Pavlicová</i>)	171
K původu a rozšíření nůžkových krovů ve střední Evropě (<i>Jiří Bláha – Alena Dunajová</i>)	189
Lokální identita a paměť krajiny: významné krajinné komponenty v perspektivě aktérů (<i>Tereza Zíková, Gabriela Fatková</i>)	203

Ostatní studie a materiály:

Mapová aplikace Lidový oděv na Moravě (<i>Martin Šimša</i>)	217
Novodobá hodová tradice v Dobročkovicích na Bučovicku (<i>Jarmila Teturová</i>)	230

Ohlédnutí

Nestor moravské národopisné muzeologie (k nedožitým 100. narozeninám Ludvíka Kunze) (<i>Josef Jančář</i>)	236
Sto let od narození sběratele Václava Stuchlého (<i>Marta Toncrová</i>)	237
Nad nedožitými osmdesátinami Václava Frolce (<i>Josef Jančář</i>)	238

Společenská kronika

K životnímu jubileu Evy Urbachové (<i>Karel Pavlišťík</i>)	239
Zdravice Zoře Vanovičové (<i>Jana Pospíšilová</i>)	240
Za Bohuslavem Benešem (<i>Marta Šrámková</i>)	241

Výstavy

Nová národopisná expozice Slováckého muzea v Uherském Hradišti (<i>Josef Jančář</i>)	242
--	-----

Konference

Konference o dřevěných a polodřevěných sakrálních stavbách v Příboře (<i>Lubomír Procházka</i>)	244
Konferencia ľudová architektúra a expozícia ľudového bývania (<i>Dita Csütörtökyová</i>)	245

Festivaly:

MFF Strážnice 2014 očima „nezávislého hodnotitele“ (<i>Václav Štěpánek</i>)	247
---	-----

Recenze

J. Podoba: Vývoj stavitelstva a způsobu bývání v dedinském prostředí v 20. století (<i>Věra Frolcová</i>)	250
L. Kalousová: Chodský krov na prahu 21. století (<i>Marta Ulrychová</i>)	251
Z. Profantová (ed.): Folklor a folkloristika vo svete postmoderny (<i>Jaroslav Otčenášek</i>)	253
J. Procházková et al.: Vzaty do fonografu. Slovenské a moravské písně v nahrávkách Hynka Bíma, Leoše Janáčka a Františky Kyselkové z let 1909–1912 (<i>Marta Ulrychová</i>)	254
L. Tyllner: Jihočeské Vánoce. Vánoční písně, koledy, obyčeje a betlémy z jižních Čech, Vysočiny a Pošumaví (<i>Věra Thořová</i>)	255
V. Thořová – Z. Vejvoda (eds.): V Prachaticích za bránou. Lidové písně z okolí Prachatic a šumavského Podlesí v zápisech sběratelů 19. a 20. století (<i>Alena Schauerová</i>)	256
K. Schwarz: Plzeňské pomněnky (<i>Marta Ulrychová</i>)	257
L. Sušilová – K. Fojtík: Sobotěnka (<i>Karel Pavlišťík</i>)	258

Resumé

260

ETNOGRAFICKÁ RAJONIZACE: ÚVAHY NAD JEJÍM HISTORICKÝM VÝVOJEM A SMYSLEM SOUČASNÉ EXISTENCE

Daniel Drápala – Martina Pavlicová

Pojmem lokální kultura označuje kulturologie kulturně historická a geografická specifika různých kultur, resp. používá pojem jako synonymum místní kultury ve smyslu regionálních specifik tzv. kulturního života (Hubáček – Matějů – Soukup 2005: 21). Lokální kultura je dnes vnímána jako důležitý fenomén kultury společnosti, jako identifikační faktor místních obyvatel, jako důležitá součást místa k životu. V řadě případů je zde spojitost, přímá či nepřímá, s tradiční lidovou kulturou, která je výrazem sociální diferenciaci společnosti minulých staletí a většinou je chápána jako kultura venkovských vrstev.¹ Zůstaneme-li u této premisy, tedy tradiční kultura venkova jako východisko dnešní kultury lokální (na vesnicích a v menších městech), je zřejmé, že narazíme ve většině případů na etnografickou rajonizaci a kulturu vymezených etnografických regionů, tak jak se zformovaly především v 19. a na počátku 20. století a jak jsou deklarovány coby odkaz tradice až do současnosti. Samotná prezentace tohoto odkazu v dnešní době je svébytným problémem, který spadá také do oblasti folklorismu či etnokulturních tradic a může být nahlížen z mnoha úhlů. Podstatná je ovšem otázka zformování těchto regionů a vývoj kulturního prostředí k nim náležejícího, což je základem našich úvah: nakolik jsou obecná tvrzení o kulturní rajonizaci platná a co je hlavním impulsem pro jejich vývoj.

Zaměříme-li se na dosavadní bádání o formování etnografických regionů, lze konstatovat, že při důkladných analytických pohledech nejde o otázku jednoduchou. Česká etnologie se k ní proto v posledních desetiletích opakovaně navrácí.² Dušan Holý se např. ve studii *Na okraj etnografické hranice na Moravě* vyjádřil k problematice formování lidové hudební kultury a vytyčil poměrně ostrou linii dvou odlišných slohových okruhů písňových typů západních a východních. Linii vede po západních hranicích etnografických regionů Slovácka, Valašska, Lašska a jižního Těšínska (Holý 1967: 21). Přes prokazatelné znaky, které dovolují z hlediska lidové písně toto dělení (a to i s ohledem na další prvky lidové kultury, např. jazyk), věnuje svůj další text nejrozumnějším hudebním vlivům, které se mohly podepsat na charakteru lidové hudební kultury Moravy, vzájemným přesahům a vytváře-

ním odlišností, ale zejména nastiňuje složitost výzkumu, který by objasnil danou problematiku ve vymezených kategoriích: „*Existenci dvou nápevných slohových útvarů, které se střetají na Moravě a vytvářejí jeden z podstatných znaků etnografické hranice vůbec, nemůžeme klást do jednostranného vztahu ani s obdobími nejstaršími, ani jen s poměrně nedávnými fakty historickými. To, že etnografická hranice na Moravě nevznikla náhle, dokazuje nejlépe samotný východomoravský nápevný materiál: jeho příslušné slohové příbuznosti směrem na východ a jihovýchod ve vrstvách starších i novějších.*“ (Holý 1967: 33) Důležitý je i jeho závěr, který z historického studia hudebních vlivů vyplývá: „*Třebaže nelze upřít, že snesená fakta a hypotézy umožňují úvahu o starším základu etnografické hranice na Moravě, je nesporné, že řada odlišných prvků vznikla až v pozdějším vývoji, čímž se hranice ještě více zvýraznila.*“ (Holý 1967: 33) D. Holý sice nerozebírá hudební kulturu jednotlivých regionů spadajících do vymezeného území, ale v podstatě nastiňuje otázku, kterou si moderní bádání má klást především: kde hledat počátek rajonizačního procesu a proč k této diferenciaci docházelo. Je zřetelné, že na ni nelze plně odpovědět, ale její otevření nás může převést přes stereotypy vnímání etnografických oblastí jako neměnných konstant v prostoru a čase. Etnografická rajonizace je procesem dlouhodobým, který ovlivňuje celá řada faktorů. Jejich zastoupení, skladba i intenzita působení nabývá přitom v jednotlivých oblastech vždy jedinečné podoby.

Vnímáme-li etnografický region jako územní celek vyznačující se společnými rysy lidové kultury, která se odlišuje od jevů doložených v sousední oblasti (Jeřábek 2000: 9; Kramařík 1966: 85), musíme si uvědomit, že na jeho utváření působila souhra rozličných činitelů – geografická poloha, hospodářské předpoklady teritoria, etnická situace, migrace, uplatňované právní normy či sociální skladba. Jak ale poukázal finský kulturní geograf Anssi Paasi, lidské společenství projevuje přirozenou potřebu vytvářet různé prostorové jednotky jako součást širší struktury společnosti (Heřmanová – Chromý 2009: 27). Etnografický region je proto pouze jednou z možných forem teritoriálních jednotek vzešlých ze socio-

prostorových procesů uplatňujících se na našem území v průběhu středověku a novověku. Okolnosti jejich formování se pochopitelně vzájemně liší a různá může být i intenzita jejich následného působení na utváření obsahu či struktury lokálních a regionálních forem kultury.

Z historické perspektivy se územní rozsah etnografických oblastí zpravidla míjí s dobově existujícími správními okresy na úrovni farností, panství či krajů. Pokud tedy dnes přisuzujeme v rámci studia etnokulturní diferenciaci etnografickým regionům důležitou roli, musíme mít na paměti, že se do jisté míry jedná o konstrukt vycházející z prohlubujícího se poznání specifických rysů lidové kultury v průběhu posledních dvou století. Díky dostatečné sumě znalostí lze proto vymezit etnografickou oblast na základě prostorového zastoupení vybraných jevů, jejichž výčet, vzájemný vztah a váha se stejně jako míra regionálního povědomí přirozeně proměňovaly ve vazbě na určité území. Z hlediska správního však takto vymezené teritorium nekoresponduje s konkrétními funkčními administrativními jednotkami, jejichž prostřednictvím byla po stránce ekonomické, právní či administrativní organizována populace dané oblasti.

Při studiu tradiční kultury a prostorového zastoupení jejích materiálních i nemateriálních jevů proto musíme brát v potaz i jiné teritoriální souvislosti. Jednu z klíčových územních jednotek představovalo po staletí vrchnostenské dominium. Tato rovina územní organizace se nám ostatně uplatňuje ještě v 18. a 19. století nejen v dobové publicistice³ či topografiích, ale také v ikonografických pracích. Např. soubor kvašů z roku 1814 je strukturován podle příslušnosti vybraných krojových párů buď k lokalitě, nebo panství, nikoli ale k územní jednotce, kterou bychom byli schopni nazvat jako etnografický region (Ludvíková 2000). Ještě na sklonku 19. století koncipoval např. František Bartoš vedle lokální monografie o Líšni i tři souhrnné práce, z nichž dvě definoval na bázi etnografického regionu (resp. subregionu) (*Moravští Kopaničáři; Podluží a Podlužáci*), zatímco třetí teritoriálně vymezil podle panství (*Bývalé panství zlínské*).⁴ Setrval sice na romantickém pojetí *kmenové individuality* Hanáků, Slováků, Valachů apod., v jejich rámci ovšem poukazoval na „...*individuality menší. Tyto soustřeďují se obyčejně v obvodu bývalých panství.*“ (Bartoš 1883–1885: 8) Kromě osobních důvodů (místo jeho rodiště) si zvolil toto území i pro jeho specifickou identitu vycházející z polohy střetávání tří výrazných etnografických regionů: „... *bylo samo o sobě malým celkem eth-*

nografickým, za který i obyvatelstvo samo se pokládalo, nepočítajíc sebe přímo k žádnému kmenu moravskému, mluvíc o Hanácích, Valaších, Slovácích jako o kmenech od sebe rozdílných.“ (Bartoš 1886: 5)⁵

Důležitá role příslušnosti k vrchnostenským dominiím se projevuje především v rovině uplatňování vlastních norem, případně jako zprostředkovatel právních předpisů vycházejících z působení zemské či centrální administrativy.⁶ I na území relativně kompaktního etnografického regionu moravské Valašsko lze tak identifikovat některé kulturní předěly vycházející např. z odlišnosti ve stavební tradici, jejíž vývoj byl ovlivněn příslušností k panství. V obcích ležících na valašskomeziříčském, rožnovském a brumovském dominiu došlo k vyčlenění boční obytné komory vedle jizby, což umožňovalo oddělené bydlení výměnkářů od rodiny hospodáře. Na vseťínském, vizovickém a lukovském panství naopak tyto tendence nezaznamenáváme (Langer 1997).

Jiný diferenciativní faktor představuje komunikační dostupnost a existence městských center. Především u materiálních prvků tradiční kultury sehrávala poloha i vazba na tržní středisko důležitou roli v průniku kulturních inovací do vesnického zázemí. Města a městečka se stávala nejen centry řemeslné výroby a obchodu, ale prostřednictvím výročních a týdenních trhů také důležitým zprostředkovatelem zboží výměny mezi různými druhy producentů a spotřebitelů. Užší vazby na blízké městské sídlo tak mohlo v průběhu 19. století s postupující modernizací a industrializací výrazně proměňovat podobu jednotlivých jevů především ve sféře materiální a sociální kultury. I v rámci jednoho definovaného etnografického regionu se tak lokální situace mohla měnit vesnice od vesnice. Odlišnost socioekonomického prostředí města a vesnických obcí vedla ovšem nejen k diferenciaci v některých jevech kultury, ale dosti dlouho i k vědomému vydělování obyvatel měst z masy venkovského lidu, který býval přiřazován k některé z etnografických specifických skupin. Ještě na počátku 19. století se tak odmítali ztotožnit s případnou valašskou identitou měšťané z Rožnova pod Radhoštěm či Valašského Meziříčí, obdobně se o sto let později ohrazovali reprezentanti Bystřice pod Hostýnem, aby byli nazýváni Záhoráky.

Richard Jeřábek, který je autorem antologie *Počátky národopisu na Moravě* (1997), poskytuje v jím otištěných textech prvních badatelů cennou historickou retrospektivu zájmu o lokální a regionální formy tradiční kultury i jejich svázanosti s konkrétními oblastmi. Především

u osvěcenských a romanticky orientovaných autorů byla patrná tendence aplikovat na členění moravského obyvatelstva kmenové pojetí, jež kontinuálně přetrvávalo až do sklonku 19. století a které se objevuje ještě na Národopisné výstavě československé v Praze roku 1895.

Např. Jan Nepomuk Alois Hanke z Hankenštejna v roce 1786 rozčlenil obyvatele markrabství moravského na Hanáky, Slováky, obyvatele české, německé a francouzské (Jeřábek 1997: 20). Statistik a demograf Joseph Rohrer zmiňoval v roce 1804 dvě hlavní „národnostní větve“ na Moravě, jimiž měli být Hanáci a Slováci (Jeřábek 1997: 35), ale hovořil také o Valaších, označujíc je za „*horské Slováky*“ a Slováky od řeky Moravy nazýval také Kopaničáři: „*Tento název přesně vystihuje jejich povolání, protože pojmy kopat, kropat či chrobat (hrabat) znamenají ve slovanské řeči totéž jako německá slova mýtit, vykopávat či zůslechtovat půdu, tedy prvotní zaměstnání obyvatele lesů, který potřebuje plody půdy k obživě.*“ (Jeřábek 1997: 34) V Rohrerově podání se Kopaničáři v Přerovském kraji kolem Frenštátu nazývali také Pasekáři (podle jejich usazení na tzv. pasekách), kolem Buchlova v Hradištském kraji pak Salašáci (odvozeno od salaši – „*domů na horských loukách*“) (Jeřábek 1997: 34–35). Jen s odstupem několika let dělil v roce 1815 publicista Karl Joseph Jurende Slováky na Moravě na čtyři „hlavní kmeny“ – Hanáky, Slováky, Horáky nebo Podhoráky a Podlužáky (Jeřábek 1997: 137). Hanáky označil jako nejstarší Slováky na Moravě, Slováky pak jako „*prastarý moravskoslovenský kmen na východě a jihu země*“ (Jeřábek 1997: 34).

Z uveřejněných textů je patrné, jak postupně tito nejstarší autoři topografií doplňovali a zpřesňovali základní teorie a informace o nové poznatky, pomístní označení a jména. Již zmíněný K. J. Jurende proto psal také o Valaších, které rozdělil na Kopaničáře – „*svá obytná místa vytvořili vysoko v horách vymýcením lesů*“ – a Zálesáky – „*rovněž Valaši, talentovanějšího a šťastnějšího původu. Jejich důvtip je proslavený a vinná réva kvete na svazích, jež obývají kolem Vsetína, Klobouků, Brumova až po Velkou.*“ (Jeřábek 1997: 140) Hovořil dále rovněž např. o Podlužácích, Záběčácích nebo Podhorácích (Jeřábek 1997: 140), všiml si ovšem i svébytných etnických a etnografických enkláv, jako byli němečtí obytelé Kravaňska a Hřebečska, Chorvaté na jižní Moravě nebo francouzská kolonie v Čejči a Hodoníně (Jeřábek 1997: 141–144).

Uvedené příklady z pera prvních topografů, publicistů a často někdy i náhodných zájemců o obyvatelstvo a kul-

туру Moravy a Slezska dokladují primární zájem autorů především o nositele kultury, které přiřazovali k různě pojmenovaným skupinám obyvatelstva Moravy. Přestože jednotlivé práce se pokoušely lokalizovat jejich sídla, dělo se tak opět ve vazbě na blízkost větších městských center, přírodních útvarů (vodoteče, horstva), případně panství. Méně často se v jejich pracích objevily zmínky o etnografickém regionu (nejvíce v případě Hané). Ani opakované užití některých pojmenování (např. Záběčáci) však není zárukou jeho dlouhodobějšího uplatnění v oblasti samé (Drápala 2014).

Uváděné texty přesto naznačují diferenční vývoj pozdějších etnografických oblastí, které v dnešních konturách získaly své specifické vymezení až v průběhu 19. a počátkem 20. století. Ani toto období však zdaleka neznamenovalo pro všechny regiony jejich definitivní hranici. Nakolik se ovšem na určité diferenciaci odrazily objektivní znaky a imanentní vývoj a nakolik bylo toto vědomí formováno zvenčí, není jednoduché odpovědět. Iva Heroldová ve studii *Etnografické prameny z počátku 19. století* (1979) připomíná zajímavý fakt, který lze vysledovat srovnáním dobové rakouské německy psané produkce a literatury českých obrozenců. U německy píšících autorů (patří mezi ně i např. výše citovaný Joseph Rohrer) se pozornost věnovala zprávám o životě lidu v širokých vlastivědných souvislostech, včetně líčení i negativních sociálních problémů venkovského života (Heroldová 1979: 131, 134). Vedly k tomu oficiální centralizační tendence, „*jejichž záměrem bylo sjednotit inteligenci rakouského státu, v němž žilo 14 miliónů Slovanů a 6 miliónů Němců... Povinností rakouské inteligence bylo poznat svou vlast, seznámit se s jednotlivými zeměmi, poučit se o jejich přírodním charakteru a bohatství, hospodářském stavu a etnografických zvláštnostech.*“ (Heroldová 1979: 131) Takto koncipované vlastivědné hnutí „*se rozvíjelo paralelně s národně obrozenským procesem v českých zemích, ale nezávisle na něm.*“ (Heroldová 1979: 134). Ovšem národní obrození, již vzhledem ke svému smyslu – zformovat a představit český národ – pracovalo s jiným pohledem na kulturu lidu a daleko více vycházelo z romantického grimmovského pojetí „duše lidu.“⁷ O vývoji koncepcí a terminologie národ, vlast, vlastenec, které se od konce 18. století objevovaly u evropských myslitelů a dostávaly často odlišné významy podle různého jazykového prostředí, hovoří např. historik Miroslav Hroch (1999: 239–243). Zároveň připomíná, že jazykový koncept českého národa a později k němu přidáný koncept

občanský, který lze nalézt u Josefa Jungmanna, byl teoretickým názorem vzdělaných vrstev společnosti: „... venkovský lid ještě po celá desetiletí nijak nereagoval na skutečnost, že byl povýšen na národ, a dokonce jádro národa. Až na nepatrné výjimky nenajdeme v lidových kronikách z první poloviny 19. století ani stopu národního uvědomění, jimž hýřili vlastenci.“ (Hroch 1999: 256)

Obdobný princip můžeme zaznamenat také na bázi etnografických regionů. Přestože obyvatelé venkovských obcí brali v potaz svoji svébytnost projevující se navenek specifickým oděvem, mluvou, zaměstnáním apod., až do 19. století to u nich zpravidla nevytvářelo potřebu výraznější sebeidentifikace s podobným souborem kulturních znaků, na jejichž základě by proklamovali svou regionální příslušnost. Případné odlišnosti si uvědomovali – zvláště na základě vnějších projevů – především při kontaktu s nositeli odlišujících se regionálních (kulturních) znaků, ať již prostřednictvím návštěv trhů mimo hranice regionu či při jiných příležitostech (jako byly např. poutě, řemeslnický vandr aj.). Významnou roli pro formování etnografických oblastí měly tak nejednou externí subjekty, které se často stávaly i původci prvních impulsů tohoto vývoje. Patrné je to především pro 19. století a rozvíjející se emancipační snahy venkovského lidu.

Ke konkrétnímu náhledu na danou problematiku jsme si vybrali dva moravské etnografické regiony, které jsou dnes pevnou součástí mapy národopisných oblastí, ale otázky jejich geneze a dalšího vývoje rozhodně není totožná. Liší se nejen teritoriálním rozsahem, vyhraněností, vnitřní diferenciací a vztahem k sousedícím oblastem, ale i „ukotveností“ regionálního povědomí a faktory, které se v životě regionu uplatňovaly v průběhu posledních dvou století. Prostřednictvím obou sond chceme ukázat, že vnímání etnografického regionu jako předpokladu pro územní diferenciaci lidové kultury se může stát i odborným stereotypem a že k problematice etnografických regionů je potřeba se vracet v nových kontextech a významech.

Příklad první – Slovácko

Slovácko je novodobý název pro oblast, která byla v literatuře nazývána Moravské Slovensko, v určitých obdobích též Moravské Slovácko. Jak uvádí Richard Jeřábek, jsou to názvy nelidové: „Název Moravské Slovensko, užívaný spíše ve starší národopisné literatuře, vznikl jako protějšek historicky chápaného pojmenování uherského Slovenska, tedy Slovenska jako součásti rakousko-uherské monarchie. Vycházel z nepodložené-

ho předpokladu, že lid této části Moravy je slovenského původu...“ (Jeřábek 2007: 578) Mladším názvem je pak Slovácko, které postupně vytlačovalo označení Moravské Slovensko,⁸ ale plně se vžilo až v době mezi dvěma válkami (Jeřábek 2007: 578). Objevovalo se i pojmenování Moravská Slovač, k čemuž se vyjádřil např. František Bartoš v korespondenci s Čeňkem Zíbrtem v roce 1898: „Slovač je kolektivum, jak dobře podotýkáte, a nic jiného! Ubohá Slovač = ubozí Slováci, jako žebrač, chrobač. Říkati ‚na moravské Slovači‘ atd. je čirý, ovšem od nějakého času moderní nesmysl. Slovák, adj. slovenský, pak: Slovenka, Slovensko, tak mluví Slováci nejen uherští, nýbrž i moravští, tedy správně: na moravském nebo uherském Slovensku; u nás říkají také ‚na Slovácku‘ = Slováckých.“ (Zíbrt 1907: 123)

Už v roce 1896 Josef Klvaňa v Českém lidu vytyčil hranice tohoto rozsáhlého a různorodého regionu, a to v souvislosti se studiem lidového oděvu. V článku *Kolíkery jest kraj na Mor. Slovensku* uvedl: „Předem si ohraničíme Slovácko moravské! Jde to ovšem těžko, neboť někde nářečí není určitou hranicí, jinde zase kraj bezpečně k ohraničení nepoukazuje. Nutno proto používati tu kroje, jinde zase dialektu k určení hranice. Kraj, či lépe řečeno některé části jeho a typ ornamentu výšivkového na př. na Luhačovsku, Slavičínsku a Bojkovsku poukazují k Valachům, jakkoliv kraj a dialekt čítá se za slovácký; řeč na Podivínsku, Kobylsku atd. poukazuje ke Slovácku, jakkoliv lid sám s chloubou zve se Hanáky. A skutečně západnější obce téhož kraje mluví rozhodně hanácky nebo chceme-li brněnsky.

A tak sdělány hranice slovenské následovně: na západě až nad Kyjov odlišuje se Hanácko (po případě Horácko) od Slovácka řečí: Kde říkají só, budó, dlóhé a pod., tu jsou Hanáci; kde sú (jsou), budu (budou), dlúhý (dlúhej), to jsou Slováci. Na sever hlavně vůči Valašsku je zase kraj, hlavně ženský, a výšivka rozhodující. Podívejte se jen na děvčici nebo tetku z Luhačovska, z Bojkovska, Slavičína! Úplně ráz valašský! A také v mužském kroji najdete příznaky valašské, na př. červené korduly soukenné, dlouhé kabátové haleny a pod. —

Hranice Slovácka tedy podle našeho rozpoznání táhne se následujícími osadami: Od Lednice na Podivín, Rakvice, Starvičky, Němčičky, Brumovice, Morkůvky, Krumvíř, Stavěšice, Strážovice, Sobůlky, Bukovany, Bohuslavice, Jestřabice, Stupavu, Starou Huť, Salaš, Jankovice, Košíky, Halenkovice, Žlutavy, Napajedla, Komárov, Šarovy, Částkov, Pašovice, Maršov, Polichno, Rudice, Šumice,

Bánov, Bystřici, Starý Hrozenkov s Kopanicemi. Ostatek až po Břeclavu jest bránice zemská ohraničením Slovác-ka moravského. K tomuto území přidružuje se mnohými znalci i Luhačovsko a slavičínsko-bojkovský kraj, jež my oboji kvůli úplnosti krojové také na konec připojíme.

V okrsku ohraničeném možno rozeznávati krojové ostře t. zv. Hanáky (slovácké) na západě a Horňáky při východní hranici od Doláků při Moravě, Zálesáků uh.-brodských, Podhoráků kyjovských a Podlužáků břeclavských.“ (Klvaňa 1896: 273–274)

Krojové okrsky považoval Josef Klvaňa za důsledek bývalých farností 17. a 18. století a vyděлил „kroje Hanáků slováckých“, „kroje moravsko-slovenské“, „kroje horňácké (kopaničářské)“ a „kroje valašsko-slovácké“ (Klvaňa 1896: 274). Poukázal na odkládání kroje v této oblasti, na vlivy městského odívání, ale zároveň viděl větší šanci pro udržení dialektu: „A vzácná nářečí slovenská? Ta snad déle se udrží; neboť matky naše slovenské vždy to, co škola z dialektu setře, v domácnosti svou přichylností k mluvě mateřské opraví.“ (Klvaňa 1896: 277)

Z textu je patrné, že Moravské Slovensko zahrnovalo velkou geografickou oblast s výraznými podoblastmi, jejichž vymezení se odráželo od charakteru lidového oděvu a dialektu.⁹ Tohoto určení se posléze přidrželi i autoři monografie *Moravské Slovensko* (1918, 1922), která vznikla pod redakcí Lubora Niederla. Jak podotkl Richard Jeřábek, Josef Klvaňa a Lubor Niederle „zprehlednili poměrně složitou vnitřní diferenciaci, což však současně zamlžilo starší, původnější stav. Příliš pedantická delimitace Slovác-ka na severní straně setřela stopy někdejší existence velké pohraniční etnografické oblasti Zálesí, zaznamenané poprvé počátkem 17. stol. a v obecném povědomí žijící ještě počátkem 19. stol. Toto ohraničení a rozčlenění oblasti Moravského Slovenska je však v českém národopisu dosud respektováno.“ (Jeřábek 2007: 578)

Přístup badatelů ke klasifikaci regionu osvětluje i samotná geneze díla. Karel Chotek v Úvodním slově zmíněné monografie napsal: „Než tak velký a nádherný a kulturní vědecký čin, jako byla Národopisná výstava, nemohl nezanechat stopy hlubší, než byla uvedena publikace [míněna kniha Národopisná výstava českoslovanská]. Již v první schůzi, v níž se jednalo o výstavě (dne 28. července 1891), sám navrhovatel F. A. Šubrt řekl, že trvalého významu nabude výstava teprve tím, až z výstavních sbírek vznikne velké národopisné museum českoslovanské a pak národopisná encyklopedie českoslovanská.“ (Niederle 1923: VI) Otázka encyklopedie

byla v tehdejších odborných kruzích vícekrát diskutována i nastíněna, vzpomeňme jména jako Emanuel Kovář, Jan Jakubec, Václav Tille; ale také Čeněk Zíbrt, a to na půdě historického odboru Archeologické komise při České akademii, kde byl zřízen mj. lidovědný odbor (Niederle 1923: VIII, IX). Jako vzor byla vydána monografie *Lid na Hlinecku* od Karla Adámka (1900). Jak ovšem připomenul Karel Chotek, teprve „prvním svazkem Slovenska moravského vrací se Národopisné museum k starému svému úkolu, a bude-li finančně dostatečně podporováno, hodlá splnit jej v plném rozsahu.“ (Niederle 1923: IX) *Moravské Slovensko* vyšlo nákladem Národopisné společnosti českoslovanské za odborné redakce Lubora Niederla, který mj. nastínil smysl celého díla, jímž je „obraz moravsko-slovenské oblasti, jež se skládá jednak z území vlastních Slováků, sedících v jihovýchodním koutě Moravy při uherských hranicích a jednak z území, které je sice už přechodem k sousednímu Valašsku a Hanácku, ale v němž přece jen slovenský živel převažuje. Dnes máme hlavně dvě měřítka, podle nichž můžeme celou tuto užší i širší oblast slovenskou oddělit od sousedů: jazyk a kroj. O oběm bude dále na příslušném místě podán rozbor podrobný.“ (Niederle 1923: 1) Použití jazykové hledisko vycházelo především z výzkumů Františka Bartoše, který je zhmotnil ve své celoživotně připravované *Dialektologii moravské* (1886, 1895), krojové hledisko a klasifikace z tohoto pohledu pak bylo vkladem Josefa Klvani.

Samozřejmě mnozí badatelé již v počátcích národopisného zájmu poukazovali na to, že studium lidové kultury a vnitřní vývoj etnografických oblastí je složitý proces, postžitelnost takových proudů byla ovšem ve velkém měřítku, jež bylo nastoleno a jež mělo vést k myšlence encyklopedie, nereálné. Pozitivistický přístup umožnil podrobný popis vlastivědných, historických a národopisných otázek, jež jsou dodnes východiskem etnologického studia a s jejichž pomocí lze sledovat vývojové posuny tradiční lidové kultury. Ovšem vzhledem k nerovnoměrnosti tohoto vývoje se komparace může dotýkat spíše jejich vybraných projevů.

Problematika etnografických regionů a jejich zkoumání se v určité míře uplatnila ještě v meziválečném období, ale zásadní pokračování měla v české etnologii až po druhé světové válce. Tehdy se podařilo, a to zejména v moravském prostoru, realizovat odborné monografie v různých oblastech i lokalitách, z nichž do Slovác-ka spadá několik z nich. Za všechny připomeňme alespoň kolektivní monografie *Horňácko. Život a kultura lidu na*

moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat (1966) nebo *Podluží. Kniha o lidovém umění* (1962). Na jejich realizaci se podíleli zvláště pracovníci a spolupracovníci vysokoškolské katedry etnologie, kterou založil v roce 1946 na Masarykově univerzitě v Brně Antonín Václavík (sám mj. autor monografií *Luhačovské Zálesí /1930/* či *Podunajská dedina v Československu /1925/*).

Slovácko jako rozsáhlá a nestejnorodá oblast měla možnost být studována právě skrze své subregiony, které se postupně profilovaly v jejím prostoru (tedy Dolňác-

ko, Hornácko, Podluží a moravské Kopanice) a jejichž zformování bylo také většinou důsledkem novodobého vývoje (Jeřábek 2007: 578–580).

Přístup k odborným úkolům, které v souvislosti s rajonizačním studiem byly nastoleny, se vyvíjel podle stavu etnologie jako vědy, jejích metod a východisek, ale v zásadě se přidržel základních rysů, jež byly načrtnuty již v počátcích zájmu o tuto problematiku. Nedá se však upřít rozvoj komparatistické metody, zintenzivňování interdisciplinárních tendencí, ale zároveň i zdůrazňování etnologic-

Boží Tělo, Podluží, ca 1900. Autor neznámý [Karl Katholický?], fotoarchiv Etnografického ústavu MZM, inv. č. FA 14229.

kých hledisek, které by i v mezioborové kooperaci měly být nadřazeny nad problematiku jiných vědních oborů.¹⁰

Souhrnný pohled na daný region v podstatě nebyl od vydání *Moravského Slovenska* v této šíři již uplatněn. V roce 1978 vznikla monografie *Slovácko. Kapitoly z dějin Slovácka*, která ovšem byla napsána z hlediska historické perspektivy a jen s drobnými národopisnými vsuvkami – zejména problematika tradičního venkovského domu na Slovácku badatelem Václavem Frolcem (Trapl – Zemek 1978). Nejnověji se pak celé oblasti věnuje práce Josefa Jančáře *Proměny Slovácka. Lidová kultura – od feudálního poddanství k postmodernímu společenství* (2011), která se snaží reflektovat vývoj oblasti a projevy její lidové kultury až do současnosti. Ačkoli přináší zajímavé poznatky, shrnuje zásadní literaturu k tématu i další materiál, je patrné, že zřetel kompaktního náhledu na lidovou kulturu v intencích regionálního zaměření není již v dnešní době možný.

Formování obrazu Slovácka zcela evidentním způsobem napomohly již v 19. století snahy badatelů, kteří se zaměřovali na studium a uchování tradiční lidové kultury, jež se samozřejmě i zde rychle proměňovala. O to více ale byla lidová kultura obecně vyzdvihována jako symbol celé oblasti, o čemž svědčí řada článků, a to i z pera tehdejších odborníků. Je celkem logické, že se zde zdůrazňovaly některé projevy lidové kultury více, což je zároveň pomáhalo udržovat v tradici a popularizovalo nejen v očích široké veřejnosti. Čeněk Zíbrt ukázal v článku *Na Moravském Slovácku* (1911) onu symboliku velmi názorně: „*Chceme-li viděti lid v jeho nastrojení, musíme použití různých slavností, svátků a neděl. Výbornou příležitostí ke vzácné podívané jsou poutě Velehradské, hlavně Cyrillo-Methodějská (5. července), kde lid sejde se v nedělním vyšperkování, zvláště když je krásný den. Dále pouť u sv. Antonička při Blatnici (neděle po 13. červnu a trvá do svátků sv. Petra a Pavla), jízdy králů, jež pořádají se odpoledne ve svatodušní pondělí, hlavně ve Vlčnově a v Uherském Hradišti, Boží Tělo všude, svatby a hody (posvícení), pokud konají se v letní dobu ku př. v Lanžhotě. Trhy výroční ukáží nám lid v jeho všedním úboru, nebo odloženém nedělním, ačkoliv mládež se i tu častěji strojí lépe, než do práce. Pravým kaleidoskopem krojovým jsou hlavně poutě Velehradská a tarmaky (dobyččí trhy) velkolepé v Uh. Hradišti. Na obou místech bývá dostaveníčko celého moravského Slovenska (často i uherského): na Velehradě v oděvech svátečních, v Uherském Hradišti v oděvech všedních. Návštěva nedělních bohoslužeb*

evangelických v Javorníku uvede nás v údiv středověkým rázem zachovalého kroje tamního, o Božím těle v Kyjově přecházení nám budou zraky červenými a bílými barvami svěčného ženského kroje tamního.“ (Zíbrt 1911: 17)

Jak připomíná Karel Altman, národopisní badatelé na Slovácku se přiřazovali k proudu, jenž se zaměřoval zejména na sbírání materiálu v terénu v co největší možné šíři: „*Tím se ovšem tito národopisci ... dostávali do sporů s badateli zaměřenými na analytické přístupy, zacílené na spíše úžeji vymezená témata, s Václavem Tillem, Jiřím Polívkou a dalšími.*“ (Altman 2004: 19). Tuto zkušenost zaznamenal s daným okruhem badatelů např. i František Bartoš, který kritiku ze strany těchto kruhů vnímal i jako generační a necitlivé řešení problému (Pavlicová – Uhlíková 2006: 15).

Velkým impulsem pro poznání lidové kultury v českých zemích byla již zmíněná Národopisná výstava československá v Praze v roce 1895. Předcházely jí krajiniské výstavy a také národopisné sjezdy. Slovácký sjezd byl uspořádán v Uherském Hradišti 6. ledna 1895. Jako zástupce výboru Národopisné výstavy československé v Praze zde mluvil Lubor Niederle a zvolen byl také Ústřední národopisný Slovácký výbor, jehož předsedou se stal Josef Stancl a členy mj. Josef Klvaňa, František Kretz a Joža Uprka (Tarcalová 1984: 16). Uvedený Slovácký výbor pokračoval ve své činnosti jako muzejní komitét až do roku 1905, poté v roce 1913 vznikla při odboru Národní jednoty v Uherském Hradišti národopisná a archeologická sekce, která směřovala k uspořádání Výstavy Slovácka a založení Slováckého muzea, k jehož otevření jako Muzea Národní jednoty v Uherském Hradišti došlo 1. 6. 1914 (Tarcalová 1984: 16).

Badatelka Eva Večerková podotýká, že samotné národopisné výstavní hnutí nemělo na Slovácku takový ohlas jako v jiných krajích. Důvodem byla podle ní živější tradice lidové kultury této oblasti a dobové nahlížení na práci s odkazem lidové kultury: „*Pěstování lidových tradic, jež se formovalo jako jedna z tendencí folklórního hnutí, spočívalo více v udržování stávajících forem než v obnovování a rekonstruování odeznělých či zanikajících jevů.*“ (Večerková 1996: 24) Neznamenalo to, že by Slovácko nebylo zasaženo vlivy masové kultury a městskou kulturou (např. proměny doprovodných hudeb na Slovácku v některých jejích podoblastech směřovaly k dechovým kapelám mnohem dříve, než by se zdálo podle prezentace lidové kultury na veřejnosti) na rozdíl od jiných regionů, ale právě jejich sepětí s tradičním živo-

tem člověka bylo poměrně úzké, až organické (Pavlicová 2007: 25–86). Opět zde můžeme uvažovat o podnětech z intelektuální sféry, které vytvářejí a upevňují romantický obraz kultury regionu. Čeněk Zíbrt v již zmíněném článku *Na Moravském Slovácku* uvádí:

„Namátkou jen ze vzpomínek na Slovácko vybírám lístek, kde jsem si poznamenal cestu z Hradiště přes Velkou do Javorníka, skoro na samých hranicích Uher. Nikdy jsem si tak nepředstavil takřka středověký obraz lidu, shromážděného v primitivních národních krojích, k modlitbě, jako když jsem vstupoval na chór kostelíčka v Javorníku a pozoroval lid, pohřížený v hlubokou pobožnost, zpívající ze starých kancionálů, vycházející pak z kostela helvetského ve skupinách, ženy se starodávnými šatkami, s bílými živůtky flanelovými, s kabátky barvy červené, zelené nebo modré, mužové v bělavých houních. Ten dojem nevyličí ani péro ani štětec. Historik, umělec, spisovatel, hudebník — každý tu vykořistí z přímého dojmu ve Velké a v Javorníku tolik látky pro sebe a pro svou tvorbu, tolik poučení a námětů ke studiu srovnávacímu, že znova pak zatouží ve shonu po cizokrajných končinách, načerpá další skvostné kořisti v kraji tak odlehlem od moderní civilisace...“ (Zíbrt 1911: 5–6)

Kromě podobně laděných názorů se přidávají i ty, které nejenom vyobrazují estetický ideál oblasti, ale zároveň se i prakticky snaží o jeho uchování. Opět za všechny citujme Č. Zíbrta, který jako redaktor časopisu *Český lid* uveřejňoval nejružnější zmínky i o tehdejší osvětové národopisné práci. V článku *Venkovské stavitelství na Slovácku* napsal:

„Český lid od začátku všiml si lidového stavitelství a podával návrhy proti nešvarům a zbytečnému modernismu při stavbách venkovských. [...] Vzorně snaživé sdružení přátel lidového umění a rázu Slováků zaslalo rovněž protest, předložený od jednatele JUDra Ladislava Rutteho Zemskému cizineckému svazu v Brně, z něhož vybíráme jádro v ten rozum: Vývoj stavebnictví na našem venkově jest dnes vlastně úpadkem, jakého jsme dosud nikdy nebyli svědky. Stavitelství venkovské, ať již v rukou stavitelů samých, nebo zednických mistrů, bude k necti celé dnešní generace, nebude-li učiněna důrazně přítrž dnešnímu stavu, který sluší označiti bez nadsázky za zoufalý! Nejprůroznější stavební i esthetické požadavky jsou naprosto opomíjeny, takže se setkáváme v kraji jen ojediněle se stavbami, nerušícími svým zdrcujícím dojmem celý jeho ráz. [...] Při nových stavbách jsou opomíjeny svérázné místní formy na př. žudra, střechy

jsou kryty pestrou křídlicí všech barev, z níž sestaveny nevkusné obrazce, kříže, letopočty a dokonce i nápisy označující jméno majitele, případně druh podniku. Stavby se dokonce ani již neomítají, a celé části druhdy kvetoucích, umělecky vyzdobených dědin slovenských, zejí svou červení jako rozlehlé cihelny do kraje, rušíce tak působivost jeho dojmu.“ (Zíbrt 1927: 137)

Bohatství lidové kultury ovšem nelákalo jen národopisné badatele. Zcela mimořádný ohlas nacházel obraz Slovácka mezi umělci. Připomenout je třeba tzv. suchovskou republiku na Horňácku (volné sdružení intelektuálů a umělců, které vzniklo v roce 1882 kolem Matouše Bení, učitele v Suchově), jména malířů jako Joža Uprka, Antoš Frolka, skladatele Leoše Janáčka či Vítězslava Nováka a mnohé další osobnosti, které nejenom hledaly inspiraci pro svou tvorbu, ale často přijížděly na venkov jako hosté z městských společenských kruhů.¹¹ Již zmíněná Národopisná výstava československá, období příprav, ale i následná desetiletí přinesla kromě badatelských snah a prezentace hmotné kultury také prezentaci folkloru a obyčejových projevů. Spolkové hnutí zcela systematicky využívalo předvádění folkloru jako součásti své činnosti, často i s celospolečenským dopadem: *„Nejen krojované skupiny v mohutných sokolských průvodech, ale i zvykoslovná vystoupení provázela náplň sletů,“* píše Eva Večerková. *„Sokolské jednoty na vesnicích i ve městech pořádaly hodové, mikulášské, kateřinské a jiné zábavy [...] jimiž postupně vstupovaly do místního společenského života.“* (Večerková 1995: 45) Tyto kulturní aktivity se netýkaly jen Sokola, ale i orelských jednot, čtenářských spolků nebo hasičských sborů. Posilovaly budování lokální a regionální identity místních obyvatel, která často byla podmiňována právě zájmem zvenčí.¹²

Ne vždy však byl tento trend využíván pozitivně. Jak uvádí historik František Mezihorák (1997: 14), *„se silným regionálním citěním kalkulovaly [...] všechny zde působící politické strany (ne náhodou také v názvech téměř všech zdejších novin nacházíme pojem ‚Slovácko‘)“*. Na zájmu o lidovou kulturu stavěly mnohé spolky, které se v meziválečné době nevyhnuly různým aktivistickým snahám. Nejvýrazněji, i když v konečném důsledku spíše v negativním duchu, se do dějin zapsala Moravsko-slovenská společnost (1935), která se zaměřovala také na rozvoj česko-slovenských vztahů (Mezihorák 1997: 44). Její bohaté aktivity organizační a publikační (např. vydávání revue *Moravsko-slovenské pomezí* od roku 1936, pořádání festivalů a slavností, snahy o zachování

rázu slováckých vesnic) se bohužel po mnoha peripetiích obrátily k separatistickým tendencím, které měly vést k anexi Slovácka a Valašska ke Slovensku (Mezihorák 1997: 45). Zmíněný F. Mezihorák přesně charakterizuje podhoubí, na němž tyto proudy, které se lidovou kulturou a národopisnými snahami zaštiťovaly, vyrostly: „*Na jedné straně se tu často setkáváme se staromilskými, konzervativními snahami o vytvoření bariéry proti čemukoli novému, proti civilizačnímu pokroku, a se zdůrazňováním jedinečnosti regionu, nenahraditelných hodnot jeho svérázu, od něž se nemá ustoupit ani o píď. Na druhé straně se zde objevují už zmíněné pocity, že Praha o Slovácko nedbá, že je dokonce záměrně odstrkuje, diskriminuje a udržuje v zaostalosti. Z této argumentační platformy pak vycházejí konfrontační protipražské nálad, stížnosti, invektivy, na ní se pěstuje omezený lokální patriotismus, vyhrocuje útočný regionalismus, který nabývá extremistických podob.*“ (Mezihorák 1997: 43) Ačkoli politické představy o připojení Moravy se nakonec neuskutečnily, činnost společnosti v době protektorátu (v roce 1939 byla přejmenována na Národopisnou Moravu), a zejména některých pronacistických proudů, byla přes mnohé své zajímavé odborné aktivity odsouzena nejenom obrazně, ale pro mnohé její představitele i reálně: „*Po porážce nacistů byli činovníci Národopisné Moravy zajištěni obnovenou československou mocí a postaveni před mimořádné lidové soudy za národní zradu. Protokoly z procesů jsou trapným i tragikomickým svědectvím o lidské malosti, jež dokáže pro osobní kariéru zneužít čehokoli, tedy i národopisu.*“ (Mezihorák 1997: 104)

Je zajímavé, že tato historická etapa zneužití lidové kultury v žádném případě nevedla na Slovácku k nezájmu o ní. Jak ukazují výzkumy, negativní aspekty se vztáhly ke konkrétním jednotlivcům, ale národopisné hnutí, které se postupně přetavovalo v poválečné hnutí folklorní, dále rostlo (Pavlicová 2007: 112–113). Již v červenci 1945 byla ve Zlíně uspořádána slavnost *Slovácko opět žije*, jejímž hlavním organizátorem byl Ladislav Rutte, který se o lidovou kulturu a svérázové hnutí zajímal již od 20. let 20. století.¹³ Vznik strážnických slavností v roce 1946 a postupně i lokálních a regionálních slavností na Slovácku, z nichž některé měly kořeny již v době předválečné, daly pak formování regionální identity další rozměr. Nelze však tvrdit, že se vztahuje obecně vždy jen ke Slovácku. Rozmanitost subregionů Slovácka je značná a vztah k lidové kultuře u místních obyvatel se vázal spíše k nim. Vlivem folklorismu a aktivit přesahujících

hranice subregionů se však Slovácko stává širším okruhem regionální příslušnosti svých obyvatel. Nejnověji se to ukazuje např. na Slováckých slavnostech vína, které jsou v Uherském Hradišti pořádány od roku 2003 a které z hlediska etnologie představují dosud nezpracovanou materiálovou platformu (Pavlicová – Uhlíková 2011: 11). Zcela nový aspekt do tohoto procesu totiž vnesly mikroregiony vznikající od konce 90. let na základě zákona o obcích.¹⁴ Jejich reprezentační stránku tvoří ve velké většině projevy místní lidové kultury, jejichž ochrana, případně revitalizace je podporována místní správou. Vzniká tak zcela nová mapa Slovácka, která vychází z podoby dané před sto lety významnými představiteli národopisu usilujícími o poznání i zachování tradiční lidové kultury na jihovýchodní Moravě, zároveň však ukazuje, že její neměnnost by byla pouhou fikcí (nasvědčuje tomu dnes např. také to, že ke Slovácku pod vlivem folklorního hnutí stále více tíhnou dvě původně přechodné oblasti – hanácké Slovácko a luhačovické Zálesí). Nakolik se tyto a jiné impulsy projevují v odkazu lidové kultury, lze však zjistit jen lokálním hloubkovým studiem, které jediné může pomoci odhalit mechanismy kulturních proměn a stabilitu či vývoj kulturní paměti.

Příklad druhý – moravské Záhoří

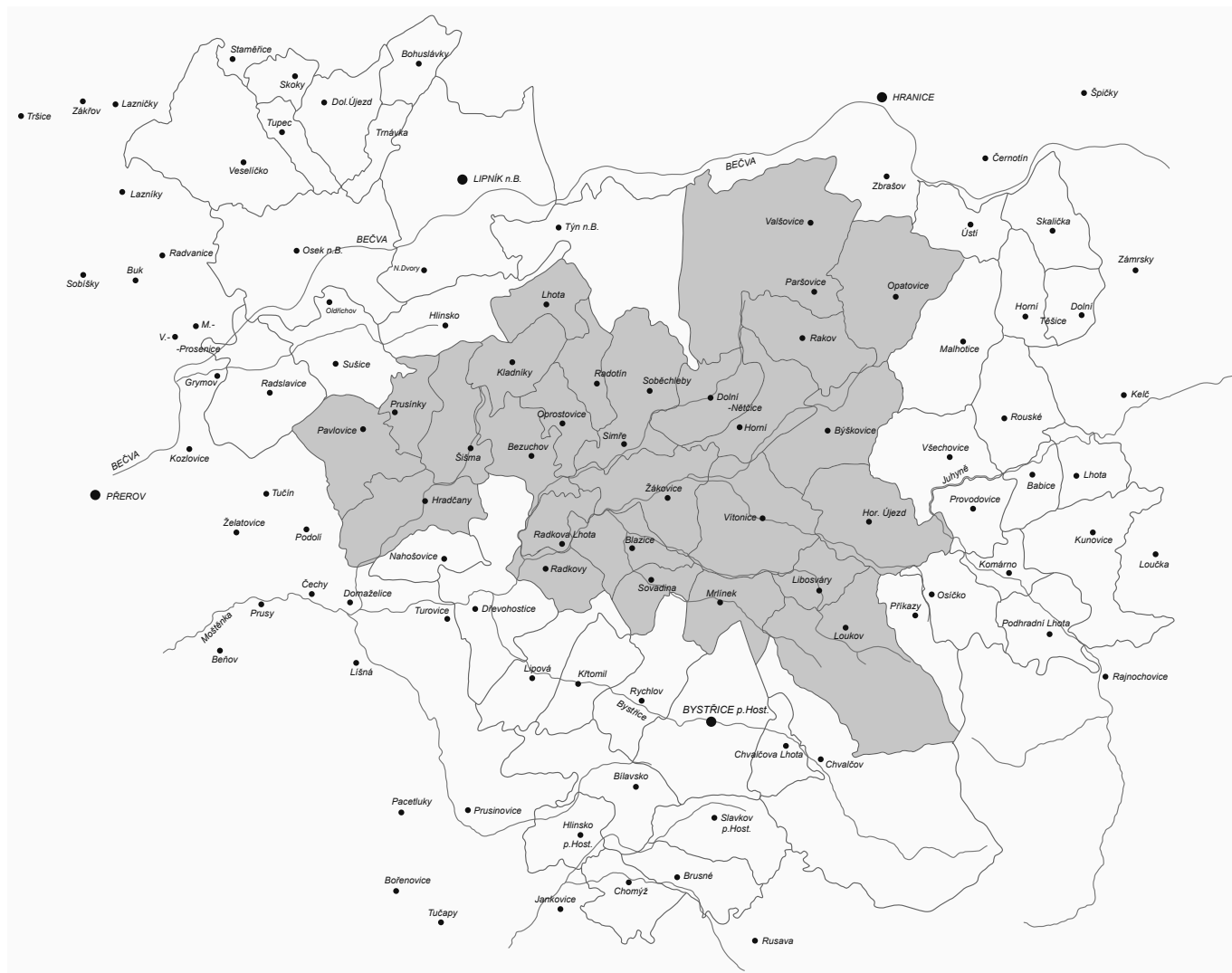
První dvě doložené zmínky o moravském Záhoří pocházejí z 20. let 17. století, časově se tak např. shodují s nárůstem zpráv o Valaších v době třicetileté války. Zatímco relace o Valaších se zpravidla váží k obyvatelstvu a pouze ojediněle zmiňují i název oblasti,¹⁵ v případě Záhoří zaznamenáváme pravý opak. Z dostupných pramenů se dá se usuzovat, že regionálně podložené pojmenování obyvatel sehrávalo v tomto období důležitou roli především pro různé stupně administrativy. Úředníkům usnadňovala orientaci v prostoru Moravy a její populace. Dělo se tak především v okamžicích, kdy nebylo možno užít stávajících zavedených kategorií územní či sociální organizace.

Obě úřední zprávy s odkazy na Záhoří¹⁶ z let 1626 a 1629 uvádějí jméno regionu, nijak však nezmiňují pojmenování obyvatel a jimi osídleného území. Původcem uvedených dokumentů byly instituce se sídlem mimo oblast, kterou pojmenovávaly. Lze se proto domnívat, že termín nevznikl v regionu samotném, ale za jeho hranicemi. Výskyt ve dvou různých písemných materiálech odlišného data vzniku navíc nasvědčuje, že pojem Záhoří byl již v 17. století v oblasti zažitý a opakovaně aplikovaný.

Vlastní název Záhoří se zformoval na principu vzájemného srovnání – vymezení charakteru dvou území odlišujících se svou polohou. Autoři, kteří mu dali vzniknout, vnímali rozdílnost sledované oblasti vůči jinému teritoriu – nejčastěji takovému, na němž žili či se zde jakýmkoliv způsobem profesně uplatňovali. Podobný princip byl v minulosti aplikován nejen na jiných místech u nás, ale i v celé Evropě. Tento typ označení tak primárně nereflektoval jakoukoliv etnografickou specifičnost,

ale především geografickou a terénní povahu (jinakost) daného území (Jeřábek 1990: 96).

V dalších pramenech i tištěných dílech publikovaných v průběhu 17. a 18. století zmínky o Záhoří, jeho obyvatelích či specifických rysech kultury chybí. Určitou nevyhraněnost území po stránce dialektologické či krojové potvrzuje série relací zpracovaných na sklonku 17. a na počátku 18. století místními duchovními správci (Dostál 1990). Nakolik sehrávala roli v opomíjení záhořského

Vymezení Záhoří podle P. Františka Příkryla (1891).

teritoria menší „atraktivita“ lokálních a regionálních forem kultury nebo poloha mimo klíčové dopravní spojnice monarchie, se můžeme jen dohadovat. Moravské Záhoří však překvapivě opomíjel i muž, který by měl tuto část Moravy vzhledem ke svému rodišti a profesnímu uplatnění důvěrně znát. Procházíme-li ale práci Hankeho z Hankenštejna s názvem *Bibliothek der Märschen Staatskunde* (1786), zjistíme, že sledované teritorium bez výraznějších pochyb zahrnoval do Hané, aniž by jakkoliv zmiňoval Záhoří či osobité znaky jeho kultury.

V téže roce jako Hanke vydal svoji topografii i František Josef Schwoy. Jeho pohled na kulturní diferenciaci prostoru mezi Hostýnskými a Oderskými vrchy se poněkud lišil od interpretace olomouckého bibliotekáře. Zastával názor, že mezi Hanou a Valašskem je možné rozeznávat pruh země, který nepatřil k území žádné vyprofilované skupiny moravského obyvatelstva. Ačkoli jej nebyl schopen pojmenovat samostatným názvem, upozornil na odlišnost tohoto teritoria a jeho kultury od sousedící dvojice regionů. Zdejší obyvatelé mluvili podle jeho mínění moravským nářečím a utvářeli tak vlastně svébytnou skupinou situovanou mezi Hanou a Valašskem (Schwoy 1786: 18). Přestože ani Schwoy neužil k označení popisované oblasti termínu Záhoří, jeho text můžeme považovat za důležitý již jen z toho ohledu, že akceptoval existenci určitého, byť nepojmenovaného společenství a teritoria ležícího mezi dvojicí výrazných (etnografických) oblastí. Vědomí, že se kultura Hané a Valaška nestýká na jasněji konturovaných hraničních liniích, ale že se na tomto pomezí rozprostírá větší prostor vykazující prolínání svébytných kulturních rysů, lze zaznamenat i později.¹⁷

Autory sklonku 18. a první poloviny 19. století byli ovšem překvapivě (na rozdíl od Záhoří) opakovaně zmiňováni Záběčáci lokalizovaní do dopravně frekventované údolní nivy řeky Bečvy v okolí Hranic na Moravě, Lipníka nad Bečvou, Přerova, případně i dále k Dřevohosticím či hlouběji na Hanou (J. N. A. Hanke z Hankenštejna, I. de Luca, G. Wolny, K. J. Jurende, aj.) (Jeřábek 1997). V polovině 19. století zachytila atmosféru jejich taneční zábavy kolorovaná litografie podle Františka Kalivody (Dostál – Jeřábková 1965) a ještě v roce 1873 je uvedl i Beda Dudík v katalogu vídeňské výstavy (Dudík 1873: 5, 13–14). V následujících letech však další zmínky o Záběčácích nenacházíme – a to nejen v dobové publicistice či odborné literatuře, ale chybí nám jeho reflexe i v regionu samotném.

Jistou gradaci v procesu „objevování Záhoří“ představuje v první třetině 19. století osobnost a dílo hranického vlastence, malíře a spisovatele Josefa Heřmana Agapita Gallaše. Ve svém spise *Charakter Moravanů* se věnoval popisu Hané, jeho pozornosti neušli ani tzv. Bečváři sídlící v údolí Bečvy mezi Valašským Meziříčím a Přerovem (jedná se fakticky jen o jiné pojmenování Záběčáků z předchozích let). Vedle nich jako zcela samostatnou kategorii obyvatel Moravy definoval Záhoráky. Přestože ani on nepopíral některé podobné či shodné kulturní prvky s Hanou, odlišností byla dle jeho mínění taková míra, že obyvatele Záhoří bez výhrad akceptoval jako svébytné společenství: „*Jejich dialekt jest prostomoravský, jejich kroj ani valašský ani hanácký docela, ač ve Vítonicích, v Soběchlebech ještě více hanácky způsobných plundrů užívají a staří sedláci ještě i toho hanáckého kožichu s ocásky, nicméně ale v mravech a obyčejích se od nich mnoho liší; pracovití totiž a v jídle a požívání pálených nápojů mírnější jsou.*“ (Gallaš 1941: 194) Dobrá znalost místních poměrů umožnila Gallašovi zachytit realie ze Záhoří i kresebně. S jeho jménem je totiž spjata autorství několika krojových vyobrazení z roku 1814, kde Záhoří reprezentují páry z Opatovic a Vítonic. Zobrazení první dvojice navíc obsahuje identifikační popisky *Ein Zahorake vom Dorfe Opatowitz a Eine Zahorakin*.¹⁸

Přelomovým obdobím ve formování záhorské identity a její prezentace mimo oblast samotnou se stala teprve 90. léta 19. století. Rokem 1891 se datuje vydávání časopisu Záhorská kronika, který především v prvních letech své existence sehrával roli účinného nástroje osvěty a popularizace. Ostatně již v úvodní stati *Záhoří po stránce archaeologické a ethnografické* se její autor P. František Příkryl pokusil o ucelenější historicko-etnografickou charakteristiku záhorského teritoria, včetně jeho územního vymezení. Po dobu více než půlstoletí vydávání Záhorské kroniky (1891–1950) se jejím prostřednictvím dostávalo čtenářům množství cenných poznatků osvětlujících historická, kulturní i přírodní specifika regionu. Dělo se tak navíc na stránkách tiskoviny, která nesla v titulu adjektivum záhorská. Sám první vydavatel F. Příkryl s odstupem let s potěšením konstatoval přínos časopisu k formování regionálního povědomí: „*Záhoří jsem prostřednictvím Z. k. oslavil světu, oznámil a zde učil rodný kraj znát a milovat.*“ (Fröhlich 1940: 64)

Územní rozsah Záhoří se pokusil Příkryl vymezit výčtem konkrétních vesnických lokalit. Ačkoliv konstatoval, že „*Záhoří je přechodem z Hané na Valaško,*“

a poeticky jej pojmenoval za „*předsíň Valašska*“, jeho obyvatelstvo jednoznačně vymezil coby svébytnou skupinu odlišující se od sousedních Hanáků a Valachů. „*A přece krojem, zvyky a rázem osad a životem v nich liší se obyvatelstvo Záhoří od obou kmenů.*“ (Příkryl 1891) Přechodový charakter a prolínání územního výskytu některých kulturních elementů nebylo tedy dle jeho mínění v rozporu s deklarováním teritoria jako svébytné (etnografické) oblasti.

Ve prospěch regionu a jeho popularizace pořádal Příkryl na střední Moravě přednášky, posléze se aktivně zapojil do přípravy krajinských výstav v Lipníku nad Bečvou a v Dřevohosticích. Především druhá zmíněná akce odehrávající se v červenci 1893 představovala nejvýraznější prezentaci záhorské kultury. Kromě expozic v místní škole ji provázely i ukázky rodinných obřadů (záhorská svatba) a obyčejových příležitostí (královská jízda, ostatkové právo, dožínky, stínání berana), na nichž se podílely vesnické skupiny z jednotlivých obcí moravského Záhoří (Bezuchov, Blazice, Dolní a Horní Nětčice, Simře, Žakovice). Slavnost i výstava se setkaly s hojnou účastí a nadšením z průběhu akce i ohlasů neskrýval ani Příkryl: „*Každý byl potěšen a stržen do všeobecného nadšení pro Záhoří, v jehož osadách žije lid krásný, ušlechtilý a honosí se všemi známkami, které zdobí ostatní kmeny moravské.*“ (Příkryl 1893: 31) Nutno říci, že se jednalo nejen o první, ale fakticky i poslední podobně rozsáhlou a celistvě pojatou popularizaci oblasti.

Národopisné slavnosti v Dřevohosticích v roce 1893 – ukázka svatby ze Záhoří. Foto Josef Klvaňa. Fotoarchiv Etnografického ústavu MZM v Brně, inv. č. FA 5924.

Další regionální výstava, konaná ve dnech 1. až 13. 8. 1893 v Holešově, již vykazovala jiné regionální zastoupení, neboť prezentovala kulturně pestré území na styku Valašska, Hané, Záhoří a Slovácka. Organizátoři se při její přípravě snažili na vymezeném teritoriu vycházet z povědomí o existenci svébytných etnografických skupin (nazývali je kmeny). Josef Klvaňa a Eduard Peck, kteří pro doprovodnou publikaci zpracovali text o lidovém oděvu, se ale k této diferenciaci stavěli zdrženlivě. Akceptovali sice skutečnost, pokud „*lid sám se tak rozlišuje, jest rozlišování takové celkem již tím samým odůvodněním,*“ pochybovali ale o existenci samostatné skupiny Záhořáků. Poukazovali na „*kmenový ba i rodový separatismus*“, který je v nesouladu s výsledky studia kulturních jevů v prostoru Podhostýnské pahorkatiny, vykazujících např. blízkost zdejšího dialektu s hanáckým nářečím (Klvaňa – Peck 1893: 5–6).

Oproti původnímu očekávání F. Příkryla a jeho spolupracovníků bylo na Národopisné výstavě československé v Praze roku 1895 zmiňováno Záhoří jen ojediněle. Některé artefakty byly dokonce nesprávně zařazeny do instalací vázících se k Chodsku a Slezsku. Pojem Záhoří se přesto od sklonku 19. století začal stále častěji objevovat v tištěné produkci, především vlastivědně koncipovaných publikacích a své zakotvení vykazoval i v regionu samotném.¹⁹ Osoby, které se k tomuto pojmu ve svých textech uchýlovaly, se ovšem rozcházely v pojetí jeho vazeb k Hané. Zatímco někteří vnímali Záhoří jako svébytný region na totožné úrovni jako Valašsko, Haná či Horácko, jiní jej brali jen jako specifickou oblast hanáckého teritoria či jeho okrajové území. Závěry jednotlivých osobností zaměřujících v této periodě svou pozornost na Záhoří byly zpravidla závislé nejen na jejich vědomostním potenciálu, znalosti terénu, ale i na definování hledisek, k nimž při formování svého stanoviska přihlížely. Patrné je to např. u J. Klvani, kterého k regionu poutal nejen odborný zájem, ale i příbuzenské vazby, a Záhoří věnoval na sklonku 19. a na počátku 20. století několik časopiseckých příspěvků. Spolu s F. Příkrylem mu v těchto letech náleží největší podíl na popularizaci regionu a jeho etnokulturních tradic.

J. Klvaňa vnímal Záhoří jako sice specifickou, přesto integrální součást Hané, která vykazovala vůči Valašsku rysy pohraničního území. Záhorské kroje proto řadil do krojové oblasti hanácké jako její nejsevernější výběžek. Ve srovnání s vlastní Hanou zde ovšem byla dle Klvani příznačná delší tradice krojového odívání, které vymizelo až v 80. letech 19. století. Také u dialektu spatřoval

jistou míru odlišnosti vůči ostatním hanáckým okrskům. Důkladná znalost jevů materiální i nemateriální kultury mu umožňovala identifikovat četné odlišnosti Záhoří vůči zbývajcímu teritoriu Hané. Bezprostřední kontakt se zdejšími obyvatelstvem jej vedl k poznání o vzájemném vymezování se mezi skupinami Hanáků a Záhoráků. Posouzením všech zaznamenaných hledisek Klvaňa nakonec dospěl k názoru, že kulturní odlišnost Záhoří vůči zbývajcímu teritoriu Hané dosáhla takové míry, aby ho bylo možné deklarovat coby svébytnou oblast (subregion) vydělující se ze širšího hanáckého území.

Osobnosti F. Příkryla a J. Klvani symbolicky reprezentují oba základní přístupy ke kategorizaci moravského Záhoří ve vazbě na etnografickou diferenciaci Moravy, s nimiž se setkáváme i po celé následující 20. století. Záhoří sice nepatřilo k regionům, jimž by byla věnována podobná pozornost jako Valašsku či Slovácku, přesto zaznamenáváme několik osobností, které se dokumentaci a výzkumu tradiční kultury oblasti věnovaly – F. Hlobil, A. Fröhlich, L. Kunz, Z. Jelínková, A. Dohnal, H. Lisická, P. Klapil ad. (Drápala 2014).

Ani ve 20. století však nepanovala mezi jednotlivými autory shoda, zda moravské Záhoří deklarovat jako samostatnou etnografickou oblast, přechodové pásmo či jen svébytný subregion na severovýchodě Hané. Ve svých závěrech byli zpravidla ovlivňováni vymezeným badatelským tématem a svou profesní specializací, díky níž se obvykle zaměřovali jen na vybraný segment tradiční kultury. K nejasnostem navíc přispívala i neukotvenost v aplikování zpřesňujícího přívlastku v názvu regionu (moravské, hostýnské/podhostýnské, bystřické, hanácké, přerovské, lipnické/lipenské), jehož čtenější užívání zaznamenáváme od sklonku 19. století. Teritoriální adjektivum začalo plnit především zpřesňujícílokační funkci a je mimo jiné i dokladem pozvolného etablování Záhoří v systému regionální diferenciaci Moravy. Z různorodosti zmíněných termínů je patrné, že jeho uživatelé nevycházeli ze zažitých zvyklostí. Byly spíše autorskou iniciativou některých jedinců, kteří si uvědomovali nízkou míru obecného povědomí o existenci či územním rozsahu Záhoří. Potvrdil to ostatně i J. Klvaňa v roce 1896, když upozorňoval na nesrovnalosti v instalacích záhorského materiálu v rámci Národopisné výstavy československé: „*Moravské Záhoří z většiny dostalo se na Národopisné výstavě loňské někam na Slezsko. Sám Bůh ví proč! [...] ti, kteří věci ze Záhoří podhostýnského odesílali, nebyli po ruce, aby věci tam umístili,*

kam vlastně patřily...“ Ani on ovšem nebyl v aplikování teritoriálního přívlastku systematický. V citovaném článku z roku 1896 tak zcela volně užíval vedle dominujícího pojmu *moravské* i *podhostýnské* či *hanácké* (J. K. 1896). Když s odstupem několika let publikoval na stránkách Záhorské kroniky své vzpomínky na dětství a dospívání, uváděl pro pojmenování oblasti naopak pouze jednoslovný termín Záhoří (Klvaňa 1911). Je tedy patrné, že lokační adjektivum nebylo v pojetí Klvaňově integrální součástí teritoriálního názvu Záhoří, připojoval jej pouze v textech, u nichž předpokládal nepoučeného čtenáře a nízkou míru znalostí poměrů na Moravě.

Ve druhé polovině 20. století zaznamenáváme v případě moravského Záhoří zajímavý trend dotýkající se jeho územního rozsahu. K záhorské identitě se začaly stále častěji hlásit obce, které ležely mimo dosavadní vymezení regionu. Jednalo se především o lokality za řekou Bečvou na západ a severozápad od města Lipník nad Bečvou, především o obce Veselíčko, Dolní Újezd, v některých extrémních případech dokonce o pás v podhůří Oderských vrchů sahající až k Velké Bystřici u Olomouce. Příčiny můžeme spatřovat nejen v přesunu vydavatelského sídla Záhorské kroniky do Dolního Újezdu či aktivitách osobností činných v Lipníku nad Bečvou a Olomouci (A. Dohnal, P. Klapil, H. Lisická), ale i v působení folklorních skupin.

Přestože časopis Záhorská kronika ve svém podtitulu upřesňoval svůj dosah na Záhoří a Pobečví, je patrné, že názvy oblasti a obyvatel vycházející ze jména řeky Bečvy nenašly v regionu dostatečný ohlas a zakořenění. Naopak širší působnost časopisu, ale i pocit obdobné „okrajovosti“ vůči centrální Hané, jakou se vyznačovalo i Záhoří, a blízkost některých prvků dialektu či krojové tradice jistě přispívalo k pomyslnému sblížování s jasněji vyprofilovanou oblastí. Podpurným argumentem integrace uvedených lokalit do Záhoří se stávala i terénní modelace katastru obcí v podhůří Oderských vrchů, která je bližší záhorským vesnicím než rovinné Hané. Klíčovým faktorem v procesu hledání vlastní regionální příslušnosti ve Veselíčku a okolí se stalo také organizované folklorní hnutí a aktivity s ním spjaté (sběr písňového a tanečního materiálu, kompletace krojů, vystoupení a přehlídky tanečního a hudebního folkloru, soutěže, kurzy záhorských tanců, tvorba zpěvníků apod.). V průběhu druhé poloviny 20. století můžeme proto zaznamenat utváření „nové záhorské“ identity, která se přirozeně nemusí vždy zcela shodovat s definováním Záhoří v 19. století ani názory obyvatel „tradičních“ záhorských vesnic.²⁰

Shrneme-li dosavadní poznatky o formování regionu moravské Záhohří a jeho identity, lze na tomto příkladu sledovat, nakolik důležitou roli mohou sehrávat jevy tradiční kultury v procesu utváření svébytné etnografické oblasti. Nabízí se tak i příležitost posoudit, zda je v tomto případě uplatnitelná základní premisa studia etnografické diferenciace, podle níž spočívá jeden ze základních předpokladů pro vymezení samostatného etnografického regionu v existenci území s homogenní kulturou, která vykazuje difference od jevů doložených v sousední oblasti (Vařeka – Maur 2004: 9).

Jak již napovídá sám název, primárním vymežujícím faktorem se v případě moravského Záhohří stala geografická poloha a svébytné přírodní podmínky území (přirozená bariéra hřebenu Maleníka vůči prostoru v nivě řeky Bečvy). Prostřednictvím těchto přírodních činitelů se Záhohří odlišovalo od rovinné Hané i horského Valašska, což se odráželo i v názorech a postojích obyvatelstva. Terénní modelace a geografická poloha nemalou měrou ovlivňovaly komunikační dostupnost moravského Záhohří, které měly hlavní dopravní spojnice země. Také městská a rodící se průmyslová střediska zůstávala soustředěna na vnějších okrajích teritoria. Území tak postrádalo výraznější centrum, které by mohlo přispívat k integraci oblasti a rozvíjení regionální identity. Oblast se vyvíjela spíše v rámci několika menších správních okrsků (farnost, panství, posléze nových administrativních jednotek v podobě soudních okresů).

Přírodní a geografické determinanty se posléze promítaly v ekonomicko-sociálním vývoji oblasti. Zviněný terén Podhostýnské pahorkatiny neposkytoval obdobně výhodné podmínky pro rolnické hospodaření, jak tomu bylo na Hané. Přesto zdejší hospodáři disponovali znatelně větším ekonomickým potenciálem než obyvatelé valašských vesnic v Hostýnských vrších. Blízkost progresivnější Hané se pochopitelně promítala v rychlejším a intenzivnějším průniku kulturních inovací, byť s určitým zpožděním vůči centrálním oblastem Moravy. Na moravském Záhohří tak např. zaznamenáváme delší přežívání institutu dvořáků či existenci společné (obecní) pastvy zanikající teprve v poslední třetině 19. století. Až do 20. století přetrvávala na moravském Záhohří dominance zemědělské produkce a relativní stabilitu vykazovala i sociální struktura místních societ. Díky svobodné dělitelnosti půdy se navíc v 19. století nevytvářel v porovnání se sousedními horskými oblastmi větší počet příslušníků sociálně labilní vrstvy nemajetného obyva-

telstva (Kunz 2006). Rolnické hospodaření tak pokrývalo základní existenční nároky většiny usedlých a jen pozvolna se utvářela potřeba hledání jiných zdrojů obživy mimo agrární sektor, která nabrala na dynamice především po roce 1945.

Zaměříme-li se ovšem na konkrétní materiální a nemateriální jevy tradiční kultury, musíme konstatovat, že zde již podobnou vyhraněnost vůči sousedním regionům postrádáme. Badateli byla sice identifikována např. samostatná kategorie záhorský kroj, přívlastek *záhorský* získaly i některé elementy nemateriální kultury (např. záhorské právo), důkladnější analýza však dokládá úzkou formální, obsahovou i kontextuální provázanost některých forem tradiční kultury s jevy doloženými v sousedních regionech (především Hané – např. letniční obyčej, ostatkové právo). Lze dokonce konstatovat, že signifikantním atributem moravského Záhohří a jeho etnodiferenční podstaty se v této rovině stává právě ona přechodnost. Téměř všichni autoři 19. i 20. století se ve svých závěrech shodují na stýkání a hojném překrývání a prolínání prvků tradiční kultury Hané a Valašska. Dle konkrétních kritérií (dialekt, oděv, stavební tradice, obyčejová tradice apod.) se lišili jen v pohledu, je-li možné vymezovat pro teritorium Záhohří jasnější hraniční kontury (např. jazykovědci František Bartoš, František Trávníček s připomínkou existence průníků na obě strany hranice; srov. Bartoš 1886; Trávníček 1926), nebo zda se spokojit s vágnějšími závěry o prolínání kulturních vlivů na celé ploše (ve 20. století především práce Ludvíka Kunze).

Skutečnost, že se entita moravského Záhohří neformovala primárně na základě existence specifického okruhu jevů tradiční kultury, které by se vyznačovaly jasnými diferenčními znaky od situace v sousedících teritoriích, může být nakonec jednou z příčin menší vyhraněnosti teritoria na mapě etnografických regionů Moravy. V 19. i ve 20. století tak zůstávala oblast poněkud ve stínu atraktivnějších a kulturně jasněji vyprofilovaných národopisných oblastí. Absence přirozeného centra, dlouhodobě činné paměťové instituce či dalších nástrojů rozvíjejících a také navenek účinně prezentujících regionální identitu ještě umocnily rozpačitost ve vnímání krajeové specifičnosti moravského Záhohří.

Přesto L. Kunz svými výzkumy z první poloviny 20. století doložil, že v oblasti existovalo povědomí o příslušnosti k Záhohří: „*My nepatříme ani tam, ani tam. Na pravé Valachy máme daleko a kdybysme si říkali Hanáci, poščuřovali by se nám: »No, ste vy na Hanej, gde*

sa říká *grajcar*.²¹ Jak je ale z výroku patrné, i citovaný respondent dospěl k formulaci záhorské identity vylučovací metodou – negací příslušnosti k Hané a Valašsku. Jeho interpretace tak znovu potvrzuje tezi, nakolik komplikující může být pro zformování kompaktnějšího regionálního povědomí neexistence výrazného a s oblastí snadno identifikovatelného prvku tradiční kultury (případně jejich celého souboru) transformovaného do regionálního symbolu. Ztěžuje to nejen proces ztotožnění s oblastí ze strany jejích obyvatel, ale i poznávání a akceptování existence vnějšími pozorovateli. Patrné je to i dnes, kdy média při prezentaci kulturního dědictví i lokálních a regionálních forem kultury nejednou pracují se zažitými stereotypy a schematizovanými obrazy.

Závěrem

Uvedené příklady ze Slovácka i ze Záhohří naznačují, nakolik různorodá, pro každou oblast ovšem v mnoha ohledech jedinečná cesta může vést ke zformování etnografického regionu, jeho identity i obrazu vnímaného okolním světem a nejednou i obyvateli samotnými. Prostorové zastoupení vybraných materiálních i nemateriálních jevů lidové kultury, jejich genetická spjatost s širším geografickým prostorem (panonský, karpatský aj.) nebo naopak dílčí diferenciace je z tohoto hlediska pouze materiálovým východiskem dalšího spleteného procesu. Neméně důležitými se jeví povědomí obyvatelstva a především intelektuální prostředí, které z různých důvodů přitahovala atraktivnost oblasti či některých jejích výrazných kulturních rysů a které obvykle působí jako katalyzátor i usměrňující činitel dalšího uvědomování si podstaty regionu samotného.

Při formování etnografické oblasti a povědomí o ní lze tak rozpoznat několik na sebe navazujících fází rozproštěných do poměrně širokého časového pásma několika desetiletí. První z nich můžeme nazvat fází identifikační – během ní dochází k formulování základního souboru svébytných jevů, znaků a aktivit, jejichž jedinečná skladba a provázanost vytvářejí výchozí předpoklady pro definování odlišnosti vybraného území či určité skupiny obyvatelstva vůči jiné. Zásadní roli v této fázi hrají osobnosti, které zpravidla nejsou nositeli této kulturní tradice, jsou však s ní v určitém kontaktu a znají realie. Jednalo se často o cestovatele (B. Hacquet, J. Rohrer), vzdělané úředníky (J. N. A. Hanke z Hankenštejna), místní vzdělance (J. H. A. Gallaš, A. Maniak), případně o publicisty (K. J. Jurende).

Druhá etapa se vykazuje ztotožněním se s takto definovaným obrazem (ať již obyvatel samotných, tak i osob sídlících mimo oblast), jeho rozvíjením a následně i faktickou institucionalizací regionu. Zde své uplatnění nacházejí osobnosti rodící se národopisné vědy či regionálních osvětových a vlastivědných uskupení, případně agilní jednotlivci. Do značné míry se tato druhá fáze již překrývá i s navazující fází třetí, která má charakter prezentace homogenního obrazu regionální specifičnosti/identity. Kromě paměťových institucí, zásadních prací (regionální monografie) zde hraje, především od sklonku 19. století, klíčovou úlohu také národopisné hnutí, jehož prostřednictvím bývala specifika regionu nejednou přibližována téměř v masové rovině.

Tato modelová etapizace samozřejmě není jednotná, její platnost lze ovšem příhodně v mnoha ohledech zachytit u řady moravských etnografických regionů. Sociální a ekonomické proměny posledních desetiletí zanechaly stopu i v přístupu k vnímání existence etnografického regionu a identity jeho obyvatel. Jednotlivé složky tradiční kultury (oděv, stavitelství, dialekt atd.), které v historické rovině napomáhaly vymezovat etnografické oblasti, však již dnes nejsou bezprostřední součástí života člověka i různě utvářených komunit. Přesto mnozí lidé stále cítí potřebu ztotožnění se s určitým místem či oblastí. Vědomé přihlášení se k odkazu předchozích generací a kulturní i historické svébytnosti kraje napomáhá formovat individuální i kolektivní identitu. Lidský jedinec se jejím prostřednictvím snaží ztotožnit s místem a společenstvím v něm žijícím. Výraznou měrou mu to napomáhá ukotvit vlastní existenci v prostoru a čase. Pro současnost proto již není možné konzervativně pracovat s pojmem etnografická oblast jako plochou definovanou výskytem vybraných jevů tradiční kultury²² a aplikovat ji na situaci na počátku třetího milénia. Vzhledem k tomu, že se územní organizace společnosti transformovala v sociální organizaci prostoru, základním východiskem definování územních jednotek se dnes zpravidla nestává existence či neexistence kulturních elementů jako produktů lidského společenství. Ty se proměnily pouze v prostředek sloužící ke ztotožnění jednotlivce či určité society s regionem. Na základě subjektivního souboru představ o specifických stránkách určité oblasti (jevy, aktivity, kulturní dědictví, přírodní podmínky) se fakticky přihlašují k obrazu určitého regionu, jak je fixován kolektivní pamětí a prezentován prostřednictvím médií, vzdělávacích a osvětových institucí, nejrůznějších organizací

i aktivních jedinců. Je patrné, že právě jejich dlouhodobé působení může dnes sehrávat výraznou roli ve formování místní či krajové sounáležitosti. Záleží jen na intenzitě jejich činnosti a schopnosti předání náležité sumy informací lidem ochotným přijímat podněty tohoto druhu.

Tento mnohem „volnější“ princip, v němž nemalou roli hraje působení folklorních kolektivů, školských zařízení, ale i nejrůznějších mikroregionů, tak umožňuje posuny

ve vnímání příslušnosti k vybrané oblasti, jejího rozsahu, vnitřního členění i ztotožnění se s ní. V návaznosti na lokálně či regionálně podmíněné činitele proto dochází k posunům u etnografických oblastí oproti historicky definovaným hranicím. Zvláště v případě atraktivních a dostatečně popularizovaných regionů lze sledovat tendence ke ztotožnění se s novými skutečnostmi velmi výrazně.

Studie vznikla v rámci Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI), projekt DF12P01OVV015 – Geografický informační systém tradiční lidové kultury (1750–1900), řešeného Masarykovou univerzitou v Brně.

POZNÁMKY:

1. Tradiční lidová kultura venkova začala být intelektuály objevována v Evropě v době preromantismu a romantismu, ideál prostého člověka však provází evropskou kulturu již od dob osvícenství. O peripetích společenského zájmu o lidovou kulturu srov. např. Pavlicová, Martina: *Lidová kultura volně k použití – zamyšlení nad její ochranou a využíváním*. In: Příbylová, Irena – Uhlíková, Lucie (eds.): *Od folkloru k world music: Cesty za vizí. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko*, 2011, s. 28–38.
2. K problematice nejnověji Válka, Miroslav 2013: *Etnografická rajonizace a diferenciacie Moravy a Slezska. Staronový problém české etnologie. Folia Ethnographica* 47, č. 2, s. 115–137. Ze starších prací nutno zmínit především studie Richarda Jefábka, Jaroslava Kramaříka, Josefa Vařeky, Jaroslava Štíky ad.
3. Srov. např. texty Jana Nepomuka Hankeho z Hankenštejna. Viz [Hanke z Hankenštejna, Jan Nepomuk Alois] 1786: *Bibliothek der Märschen Staatskunde. Erste Band*. Wien: Johann David Hörling, Buchdrucker und Buchhändler.
4. Srov. Bartoš 1883, 1885; Bartoš – Mašíček 1902.
5. Hranicemi bývalých panství se mimo jiné o několik let později řídil při vymezování hranic Valašska také Josef Válek: Haluzice, Slopné, Vlachovice a Vrbětice zahrnul do regionu právě na základě příslušnosti k brumovskému panství (Válek 1929: 8).
6. Jiří Langer doložil tyto odlišnosti na příkladu různé míry prosazování protipožárních opatření na sklonku 18. a počátku 19. století.
7. Více viz např. Pavlicová, Martina 2006: *Duše lidu a její objevitelé*. In: Pavlicová, Martina – Příbylová, Irena (eds.): *Kouzla ve world music: od rituálů k webovým stránkám*. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko Náměšť nad Oslavou, s. 6–16.
8. K problematice srov. např. korespondenci Josefa Klvani a Lubora Niederla (Frolec – Holý 1966: 175).
9. Tyto aspekty považují dodnes badatelé za podstatné při určování etnografických regionů, i když samozřejmě připouštějí, že jejich vymezení uplatnění není zcela možné.
10. K problematice srov. např. Jeřábek, Richard 1976: *K metodě regionální a lokální národopisné monografie. Slovenský národopis* 16, s. 561–568.
11. Literatura k tématu je poměrně bohatá, srov. např. Musilová, Helena (ed.) 2011: *Joža Uprka (1861–1940). Evropan slováckého venkova*. Praha: Národní galerie.
12. Příkladem může být předvádění obyčeje jízda králů, který získal výraznou reprezentační funkci zejména svou prezentací na NVČ v Praze v roce 1895, což spolu s dalším předváděním při různých

- příležitostech posílilo jeho udržení v tradici v některých lokalitách až do současnosti. Srov. např. Pavlicová 2013: 533–558.
13. Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Rkp. Slovácko opět žije. JUDr. Ladislav Rutte. Osobní fond, př. č. 162/2002, kr. č. 8.
 14. „*Mikroregiony a místní akční skupiny (MAS) vznikají nejčastěji jako seskupení obcí kolem přirozeného centra, jde obecně o jakási spádová území. Velikost mikroregionů je rozmanitá, přesto zhruba polovinu zkoumaných tvoří regiony do deseti tisíc obyvatel a do deseti členských obcí (jen zhruba 8,5 procenta má více než třicet členských obcí). Nejvíce jich vzniklo v letech 1999–2001, v souvislosti s novelou zákona č. 128/2000 Sb., o obcích. V následujících letech byla tendence ke vzniku spíše klesající, nebo docházelo či dochází k transformaci mikroregionů na dobrovolné svazky obcí dle zákona o obcích.*“ Podle oficiálních údajů k 1. 11. 2010 bylo na území ČR 564 mikroregionů, na územích okresů Uherské Hradiště a Hodonín, které pokrývají převážnou část Slovácka, pak celkem 36 mikroregionů. Srov. <<http://www.mvcr.cz/clanek/mikroregiony-a-mistni-akcni-skupiny.aspx>>, cit. 18. 7. 2014.
 15. Název Valašsko nebýval na rozdíl od pojmu Valach/Valaši zaznamenán a četnějšího užívání se dočkal až ve století následujícím, hojněji pak od 19. století (Štika 2007).
 16. Z roku 1626 je to relace o škodách, které způsobily oddíly generála Mansfelda, o tři roky později je datováno dobrozdání pro Matěje Kostroucha z Paršovic stvrzené purkmistrem a radou města Lipníka (Drápala 2014: 10–12).
 17. Když na počátku 19. století zanašel Joseph Bayer do své mapy *Karte des Maehr. Schles. Gouvernements* územní výskyt tzv. kmenů (*Volkstämme*), zůstala plocha námi sledované oblasti bez označení. Autorem mapy byla tedy vnímána jako odlišující se od sousedních Valachů a Hanáků, chybělo mu však adekvátní pojmenování obyvatel.
 18. Textový doprovod druhé dvojice je již poněkud odlišný: *Ein Horak von Witonitz a Eine Witonitzerin*. Důvody dvojího odlišného pojmenování Záhořák/Horák nejsou bohužel známy. Nevíme tedy, zda se tak stalo jen pouhým nedopatřením, nebo zda to byl autorův záměr odrážející např. existenci nám již neznámého označení lokální povahy.
 19. Např. vznik čtenářsko-pěveckého spolku činného v letech 1896–1952 v Opatovicích, jehož členové si zvolili pro své uskupení název Záhořan. Termín Záhoří je zmiňován i v památečných záznamech lokální povahy (obecní a školní kroniky).

20. Dokládá to např. výpověď V. Dudíka ze Soběchlebu: „*Ale se mi zdá, Veselíčko už nepatří do Záhoří. Dolní Újezd taky nepatří do Záhoří.*“ (Dohnal 2004: 133)
21. Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno. Rkp. rigorózní práce. Kunz, Ludvík: *Podhostýnské Záhoří. Příspěvky k národopisné hranici Záhoří*, 1949, s. 8.

PRAMENY:

Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Rkp. Slovácko opět žije. JUDr. Ladislav Rutte. Osobní fond, př. č. 162/2002, kr. č. 8.

Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno. Rkp. rigorózní práce. Kunz, L.: *Podhostýnské Záhoří. Příspěvky k národopisné hranici Záhoří*. 1949.

LITERATURA:

- Altman, Karel 2004: „Po půdách, komorách i mlatech“ aneb „K čemu ty staré hřchy a komedie?“ (Z terénních zkušeností průkopníků českého národopisu na Moravě v 19. a první polovině 20. století). *Folia ethnographica* 38, s. 7–24.
- Bartoš, František 1883, 1885: *Lid a národ. I.–II.* Velké Meziříčí: J. F. Šašek.
- Bartoš, František 1886: *Dialektologie moravská. První díl. Nářečí slovenské, dolské, valašské a lašské*. Brno: Matice moravská.
- Bartoš, František – Mašíček, Cyrill 1902: *Líšeň*. Brno: vl. nákl.
- Čočková, Oldřiška – Mrvová, Marie 2004: *Záhorské tance*. Přerov: Muzeum Komenského.
- Dohnal, Alois 2004: *700 let od první písemné zprávy o existenci obce Hlinska*. Hlinsko u Lipníka nad Bečvou: Obecní úřad.
- Drápala, Daniel 2014: *Moravské Záhoří*. Praha: Česká národopisná společnost.
- Fojtík, Karel 1990: K etnografickému obrazu Moravy na rozhraní 17. a 18. století. *Národopisné aktuality* 27, č. 3–4, s. 145–158.
- Frolec, Václav – Holý, Dušan 1966: *K etnografické diferenciaci na jihovýchodní Moravě*. In: Strážnice 1946–1965. Brno: Blok, s. 167–181.
- Fröhlich, Antonín 1940: K padesátinám Záhorské kroniky. *Záhorská kronika* 22, č. 3, s. 62–64.
- Gallaš, Josef Heřman Agapit 1941: *Romantické povídky*. Praha: Evropský literární klub.
- [Hanke z Hankenštejna, Jan Nepomuk Alois] 1786: *Bibliothek der Märschen Staatskunde. Erste Band*. Wien: Johann David Hörling, Buchdrucker und Buchhändler.
- Heroldová, Iva 1979: Etnografické prameny z počátku 19. století. *Český lid* 66, s. 131–141.
- Heřmanová, Eva – Chromý, Pavel a kolektiv 2009: *Kulturní regiony a geografie kultury. Kulturní realie a kultura v regionech Česka*. Praha: Aspi.
- Holý, Dušan 1967: Na okraj etnografické hranice na Moravě. *Národopisný věstník československý* 2, s. 21–42.
- Hroch, Miroslav 1999: *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*. Praha: Mladá fronta.
- Hubáček, Ondřej – Matějů, Martin – Soukup, Václav 2005: Lokální kultura jako předmět kulturologické analýzy. In: Gažová, Viera – Slušná, Zuzana a kol.: *Kultúra a rôznorodosť kultúrneho*. Acta culturologia, sv. 13. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity J. A. Komenského, s. 24–25.
- J. K. [Klvaňa, Josef] 1896: Kroje ze Záhoří moravského od Dřevohostic. *Světozor* 30, s. 238–239.

22. Jak ostatně ukázaly zkušenosti z atlasových projektů, etnokartografická metoda může napomoci s prostorovým zobrazením výskytu vybraných jevů tradiční kultury, takto utvářené mapy však nemusejí vždy znamenat znatelný přínos pro studium etnografických regionů. Zastoupení vybraných prvků totiž nejednou překračuje jejich hranice a vytváří širší kulturní areály (Vařeka 1997a: 40–41).

- Jančář, Josef 2011: *Proměny Slovácka. Lidová kultura – od feudálního poddanství k postmodernímu společenství*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Jeřábek, Richard 1976: K metodě regionální a lokální národopisné monografie. *Slovenský národopis* 16, s. 561–568.
- Jeřábek, Richard 1990: Národopisné oblasti. In: *Ročenka Lidé a země '91*. Praha, s. 92–102.
- Jeřábek, Richard 2000: Etnické a etnografické skupiny a oblasti. In: Jančář, Josef a kolektiv: *Lidová kultura na Moravě*. Strážnice – Brno: Ústav lidové kultury ve Strážnici – Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, s. 9–29.
- Jeřábek, Richard 1997: *Počátky národopisu na Moravě. Antologie prací z let 1786–1884*. Strážnice: Ústav lidové kultury.
- Jeřábek, Richard 2007: Moravské Slovensko a Moravští Slováci. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. 2. svazek*. Praha: Mladá fronta, s. 578–580.
- Klvaňa, Josef 1896: Koliký jest kraj na Mor. Slovensku? *Český lid* 5, s. 273–277.
- Klvaňa, Josef 1911: Vzpomínky na bývalé Záhoří. *Záhorská kronika* 7, č. 1, s. 2–5; č. 3–4, s. 33–39.
- Klvaňa, Josef – Peck, Eduard 1893: Lidové kroje v hejtmanské Holesšovské. In: *Upomínka na výstavu v Holešově*. Holešov: Výstavní výbor, [1893], s. 5–18.
- Kramařík, Jaroslav 1966: Několik myšlenek k otázce národopisných oblastí. In: *Strážnice 1946–1965*. Brno: Blok, s. 85–94.
- Kunz, Ludvík 1952: Příspěvky k výzkumu lidové písně na hostýnském Záhoří. *Časopis Moravského musea* 37, s. 361–396.
- Kunz, Ludvík 1956: Lidový kraj na hostýnském Záhoří. *Časopis Moravského musea. Acta Musei Moraviae*. 46, s. 137–194.
- Kunz, Ludvík 2006: *Osedlý rolník*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.
- Kunz, Ludvík 2007: *Společenství vesnice*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm.
- Laudová, Hannah 1967: Sušilovy záznamy názvů etnografických skupin. *Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej narodopisnej spoločnosti pri SAV*, č. 1–2, s. 49–54.
- Langer, Jiří 1997: *Co mohou prozradit lidové stavby*. Rožnov pod Radhoštěm: Ready.
- Ludvíková, Miroslava 2000: *Moravské a slezské kroje*. Kvaše z roku 1814. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Mezihorák, František 1997: *Hry o Moravu*. Praha: Mladá fronta.
- Musilová, Helena (ed.) 2011: *Joža Uprka (1861–1940)*. Evropan slováckého venkova. Praha: Národní galerie.
- Niederle, Lubor (ed.) 1923: *Moravské Slovensko*. Sv. 1. Praha: Národopisná společnost československá².
- Pavlicová, Martina 2006: Duše lidu a její objevitelé. In: Pavlicová, Martina – Příbylová, Irena (eds.): *Kouzla ve world music: od rituálů*

- k webovým stránkám. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko Náměšť nad Oslavou, s. 6–16.
- Pavlicová, Martina 2007: *Lidová kultura a její historicko-společenské reflexe (mikrosociální sondy)*. Brno: Ústav evropské etnologie.
- Pavlicová, Martina 2013: Jízda králů. In: Mitáček, Jiří (ed.): *Vlčnov. Dějiny slovácké obce*. Vlčnov: Obec Vlčnov, s. 533–558.
- Pavlicová, Martina – Uhlíková, Lucie 2006: Dobové reakce na dílo Františka Bartoše. In: *František Bartoš. Jazykovědec, pedagog, etnograf. Konference k 100. výročí úmrtí. Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Suplementa*, č. 1, s. 15–21.
- Pavlicová, Martina – Uhlíková, Lucie 2011: Romantický obraz lidové kultury jako základ novodobého folklorismu. *Folia ethnographica* 45, č. 1, s. 3–16.
- Příkrýl, František 1891: Záhoří po stránce archaologické a ethnografické. *Záhorská kronika* 1, sešit 1, s. 1–32; sešit 2, s. 33–80.
- Příkrýl, František 1893: *Záhořáci na slavnosti a výstavě národopisné v Dřevohosticích dne 23. července 1893*. Olomouc: vl. nákl.
- [Schwoy, František Josef] 1786: *Topographische Schilderung des Markgrathum Mähren*. Prag – Leipzig: Caspar Widtmann.
- Štika, Jaroslav 1966: K otázce studia ethnografických oblastí. *Zprávy Oblastního muzea jihovýchodní Moravy v Gottwaldově*, č. 3, s. 18–129.
- Tarcalová, Ludmila 1984: Národopisná práce na Hradištsku v letech 1885–1915. *Malovaný kraj* 20, č. 5, s. 16.
- Trapl, Miloš – Zemek, Metoděj (eds.) 1978: *Slovácko. Kapitoly z dějin Slovácka*. Praha: Tisková, ediční a propagační služba místního hospodářství.
- Trávníček, František 1926: *Moravská nářečí*. Praha: Národopisná společnost československá.
- Válek, Josef 1929–1930: Hranice moravského Valašska. *Naše Valašsko* 1, s. 4–9.
- Válka, Miroslav 2013: Etnografická rajonizace a diferenciacie Moravy a Slezska. Staronový problém české etnologie. *Folia ethnographica* 47, č. 2, s. 115–137.
- Vařeka, Josef 1997a: Národopisné oblasti v Čechách ve světle etnokartografie. *Český lid* 84, Suplement: Evropský prostor – jednoty v rozmanitosti, s. 40–49.
- Vařeka, Josef 1997b: Teoretické a metodologické otázky studia ethnografických regionů. *Etnologické rozpravy* 4, s. 6–9.
- Vařeka, Josef – Maur, Eduard 2004: Národopisné oblasti v Čechách. In: Woitsch, Jiří – Bahenský, František (eds.): *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska IV. Etnografický a etnický obraz Čech, Moravy a Slezska (1500–1900). Národopisné oblasti, kulturní areály, etnické a etnografické skupiny*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, s. 8–30.
- Večerková, Eva 1995: Slovácko na „Moravském roku“ v Brně v roce 1914. *Slovácko* 37, s. 43–62.
- Večerková, Eva 1996: Lidé, obyčej a slavnosti. K jubileu Národopisné výstavy československé. *Folia ethnographica* 30, s. 3–32.
- Zíbrt, Čeněk 1907: Frant. Bartoš o studiu lidu moravského. *Český lid* 16, s. 113–126.
- Zíbrt, Čeněk 1911: Na Moravském Slovácku. S 21 vyobrazeními. *Český lid* 20, s. 4–17.
- Zíbrt, Čeněk 1927: Venkovské stavitelství na Slovácku. *Český lid* 27, s. 137–138.

Summary

Ethnographic Differentiation: Reflections on its Historical Development and Sense of Contemporary Existence

Nowadays, local culture is understood as an important phenomenon of culture in the society, as an identification factor of local inhabitants, as an important part of a place to live in. In many cases, this is connected, directly or indirectly, with traditional folk culture. This also includes the issue of ethnographic differentiation as well as the definition of ethnographic regions, as these were formed especially in the 19th and at the outset of the 20th centuries and have been declared as a legacy of tradition so far. Significant is the issue of the formation of these regions as well as the development of the cultural environment belonging to them, which is the basis for the reflections in the submitted study: to what extent the general contentions about ethnographic differentiation are valid and what the major impulse for the progress thereof is. Two Moravian ethnographic areas (Slovácko and Moravian Záhoří), which today are an integral part of the map with ethnographic areas, have been chosen to allow a particular view of the given issue. Their genesis and development, however, are not identical. They differ in their territorial extent, distinctiveness, inner differentiation as well as in the intensity of regional consciousness. Both probes try to prove that perception of an ethnographic area can often be a professional stereotype and that it is necessary to come back to the theme of ethnographic regions in new contexts and meanings.

Key words: Local culture; folk culture; ethnographic differentiation; ethnographic region; regional and local identity; the Slovácko region, the Moravian Záhoří region, folklore movement.

K PŮVODU A ROZŠÍŘENÍ NŮŽKOVÝCH KROVŮ VE STŘEDNÍ EVROPĚ

Jiří Bláha – Alena Dunajová

Text této studie inspirovaly pohraniční oblasti Znojemska a Vranovska, jejichž bohatý stavební fond mohl být důkladněji zkoumán až po roce 1989. Četný výskyt krovové konstrukce specifického typu přesvědčil autory o významu jejího systematického výzkumu, především v souvislosti s jejím rozšířením i s objasněním její geneze.

Krovy venkovských staveb s nosnou trámovou konstrukcí opatřenou v příčných vazbách symetrickými vzpěrami překříženými pod vrcholem střechy tak, že mohou nést nakoso natočenou hřebenovou vaznici, jsou v českém prostředí tradičně nazývány *nůžkové*. Je zřejmé, že při vzniku termínu, určeného pro popis tohoto svébytného typu konstrukce, bylo využito vizuální podobnosti dvojice vzájemně spojených vzpěr s křečkovskými nůžkami, všeobecně používaným a tedy dobře známým nástrojem. Analogický postup rozšiřování významu tohoto obrazně atraktivního lexému do dalších oblastí lidské činnosti se objevuje i v dalších evropských jazycích. Zná ho britská systematická terminologie (Cordingley 1961; Alcock – Barley – Dixon – Meeson 1996), a zejména v americké angličtině je dnes termín *scissor(s) truss* velmi rozšířený (Levin 2003; Harris 2006). Na rozdíl od češtiny však označuje příčnou vazbu krovu s křížem vyztuženými krokve, a jde tedy spíše o přibližný ekvivalent českého výrazu *ondřejské kříže*, který se k nám dostal coby překlad německého výrazu *Andreaskreuze*, užívaný pro symetricky překřížené vzpěry v hrázděných stěnách nebo u stolic podélného zavětrování krovů.

Krovovou konstrukci vycházející z tvaru zkřížených vzpěr nesoucích hřebenovou vaznici nazývají nůžkovou také němečtí, slovenští, maďarští a polští autoři – v němčině *Scherendach* (Zippelius 1957: 28, 91, 114, 115; Schier 1966: 25, 33, 34, 35, 44, 45, 50 51, 67; Leierer 2004/2008: 31) v maďarštině *ollólábas* (Balassa-Ortutay 1979: 136), *ollólábas*, *ollófás* (Gudmonová – Liszka 1992: 26), nebo *ollóágas* (Barabás 1979: 52; Barabás – Gilyén 1987: 73), ve slovenštině *nožnicový krov* (Mjartan 1981: 107; Benža 1998: 12; *Etnografický atlas Slovenska* 1990: 53). Ve slovinštině se používá výraz *ostrešje na kleščje*, nicméně v daných souvislostech je zajímavé, že pro české slovo *krokev* existují v tomto jazyce dva ekvivalenty: *špirovec* (z německého *Sparre*) a *škarnik*, odvozený od *škarje*, což

slovinšsky znamená nůžky, patrně z německého *Schere* (Prosen 2000: 23).

Lokálně se používaly i další názvy. Např. v oblasti dolnorakouského Weinviertlu v okolí Niedersulzu bylo běžné označení *Sperrhaxen-Dach*,¹ na území jihozápadního Slovenska zaznamenal Ján Mjartan (1981: 107) místní výraz *klúčový* a u slovenského etnika v Maďarsku termín *kľešťový*² (srov. Gudmonová – Liszka 1992: 69). Ovlivněn doloženým slovenským výrazem *kľešťový* začal používat také český etnolog Václav Frolec alternativně označení *kľešťový krov* (Frolec 1968: 294, 298). Poněkud zavádějící je označení tohoto typu krovu za *kľeštinový*, vyskytující se u autorů Jiřího Langer a Heleny Bočkové (2010).³

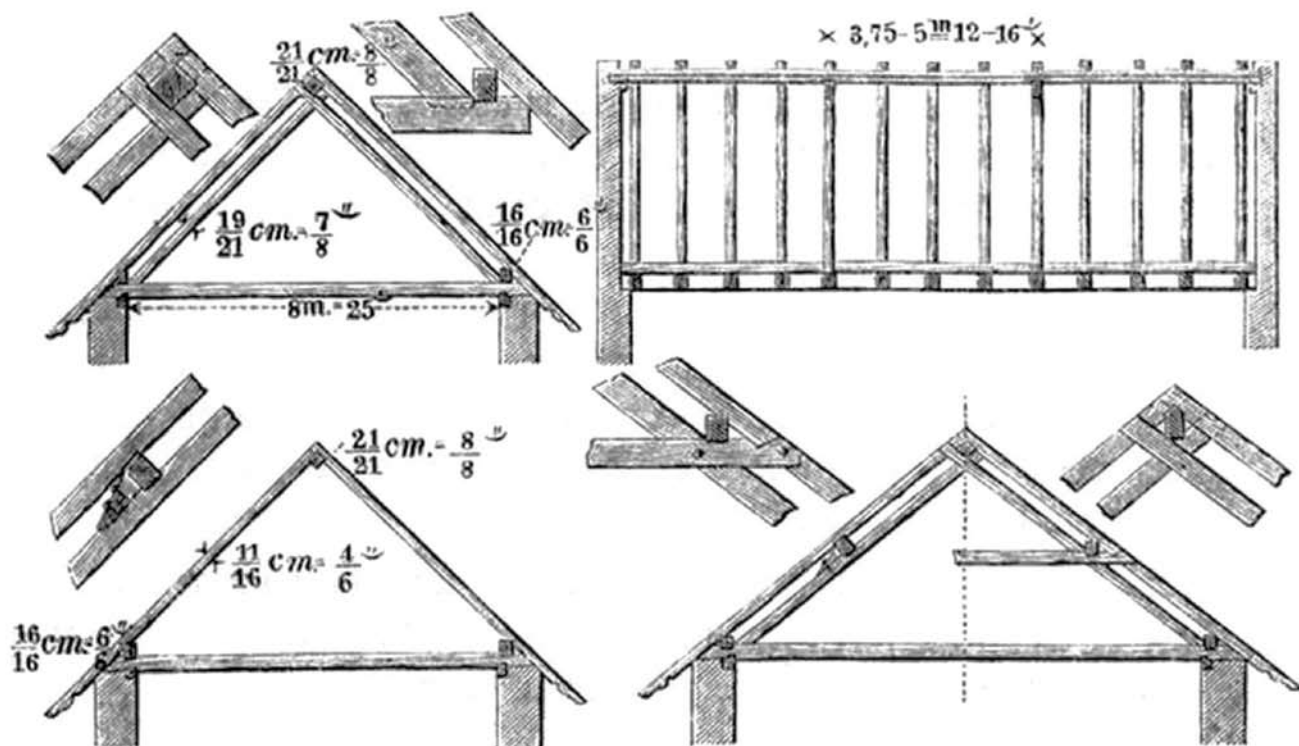
Všechny uvedené termíny se hojně objevují především v etnografické literatuře. Technická tesařská a stavební terminologie se zpravidla snaží nahrazovat obrazná vyjádření obecnými, resp. takovými, které odrážejí spíše funkci než formální podobu fenoménu. Ve stavitelských učebnicích a příručkách z blízkých oborů, jakým je například oceňování nemovitostí, proto nůžkové krovky najdeme zařazené pod krovky vaznicovými (Pacold 1890; Kusýn 1892). Také v německé technické literatuře (např. Breymann 1851) jsou nůžkové krovky uváděny jako nejjednodušší příklad vaznicového krovu (*der Binder des einfachsten Pfettendaches*), přičemž nůžkové vzpěry v plných vazbách jsou označovány za hlavní krokve (*Hauptsparren*), na rozdíl od běžných krokví (*Dachsparren*).⁴ Později se objevuje i další obrazný termín *Fettendachstuhl mit Bockstreben*⁵ (Wanderley 1877; Landsberg 1901). Pro naše prostředí je zajímavé nahlédnout i do výkladového technického slovníku, který zpracovali profesori pražské německé techniky Friedrich Kick a Wilhelm Gintl a vydali jej v roce 1876–1878 pod názvem *Karmarsch und Heeren's Technisches Wörterbuch* jako součást 3. vydání velmi úspěšného *Technického lexikonu pro obchod a průmysl* vydaného už předtím ve dvou řadách v letech 1843–44 a 1854–57 profesory hannoverské polytechniky Karlem Karmarschem a Friedrichem Heerenem. V pražském 3. vydání z let najdeme v oddíle věnovaném vaznicovým krovům (Kick – Gintl 1877) příklady dokonce čtyř různých variant podepření hřebenové vaznice nůžkovými vzpěrami (Fig. 847, 849,

850 a 854), které jsou zde nazývány buď jako *Kreuzbock*, případně *liegende Stuhlsäule*.

Příslušné heslo v národopisné encyklopedii českých zemí definuje nůžkový krov jako „krov s hřebenovou vaznicí nesenou páry zkřížených krokví, které vytvářejí pod střešním hřebenem hnízda, do nichž je položena hřebenová vaznice (slemen); pod zkřížením bývají krokve zpravidla zpevněny hambálky, dole se opírají o stropnice. Název podle tvaru polootevřených nůžek. Krytinu nesou lemězy...“ (Vařeka 1983c: 134)

Některými badateli (např. V. Mencl, M. Benža) bývá nůžkový krov spojován s tzv. sochovou konstrukcí krovu s hřebenovou vaznicí, která je díky archeologickým nálezům jam po kůlech považována za nejstarší typ krovu doložený u nás již v neolitu. Kromě kůlových jamek je tato konstrukce prokázána také nálezem keramického modelu chaty ze Střelice na Moravě (Palliar-di 1916). Václav Mencl, který zkoumal střechy a typy

krovů mj. v obcích jihozápadního Slovenska (v oblasti s maďarským osídlením) a Maďarska, se setkal s výskytem obou typů nosných konstrukcí, nůžkové krokve i sochy, v rámci jednoho území samostatně i ve smíšené podobě jako součástí jednoho krovu. Slovenské části Podunají se věnuje i studie Mojžíra Benži, která vznikla z poznatků získaných převážně při terénním výzkumu v letech 1974–1978 při přípravě podkladových studií, libret a scénářů Múzea slovenskej dediny v Martině. Nůžkový krov považuje za vývojově mladší typ krovu, který nahradil starší sochovou konstrukci v průběhu konce 18. a 19. století v souvislosti s nástupem zděných obvodových stěn z nepálené cihly (Benža 1990: 151).⁶ Jak však dále uvidíme, tak vzájemný vztah obou typů nosných konstrukcí může být komplikovanější a naznačené okolnosti nelze jednoduše použít při interpretaci příčin proměn lokální a regionální stavební tradice v jiných oblastech střední Evropy.

Příklady různých konstrukčních variant nůžkových krovů z německé učebnice konstrukčního stavitelství (Wanderley 1877: 181).

Pro pochopení funkce nůžkového krovu a jeho jednotlivých částí je užitečné obrátit pozornost nejprve k elementárním způsobům zastřešování staveb a k jejich strukturním a genetickým souvislostem. Základními dvěma globálně rozšířenými konstrukčními archetypy jsou: a) stany zhotovené z tyčí vzájemně vzepřených ve vrcholu,⁷ v nichž spatřujeme prazáklaď všech krovů krokevní soustavy;⁸ b) střechy tvořené řadou šikmých prvků opřených svými konci o pevné podpory různé výšky.⁹ Později byly šikmé tránce nesoucí střechu připevňovány k vodorovným podélným prvkům v krovech, např. prahům, podkrovním, ližinám, slemenům, tedy částem, které novodobé stavitelské učebnice většinou nazývají zjednodušeně vaznicemi¹⁰ a konstrukční soustavy s nesenými šikmými nosníky podle nich soustavami vaznicovými.

Ačkoli předpokládáme, že vaznicové krovy zastřešovaly nejstarší zděné stavby, jaké se objevily na našem území, jejich příklady staršího než renesančního původu se nám v úplnosti nedochovaly.¹¹ Dochované krovy stavěné od počátku 14. století až do poloviny 19. století náležejí v naprosté většině do skupiny krokevních, resp. hambalkových konstrukcí, tedy takových, kde je každá příčná vazba tvořená párem o sebe vzepřených krokví samostatně uložená prostřednictvím vazných trámů nebo krátchat přímo do pozednic. Stolice podélného vázání mají v těchto krovech podružnou úlohu, zlepšovaly podélnou tuhost celé konstrukce a sloužily při stavbě větších krovů jako pomocné montážní podesty. Váha celého krovu na ně dolehla teprve v případě vážného poškození patních částí krokví.

Čistě vaznicové krovy v uvedeném období přežívaly hlavně u hospodářských staveb ve venkovském prostředí, kde se nejdéle udržely v oblasti jihozápadních Čech (Kramář 1958, Kramář 1960). Při značné variabilitě krovových konstrukcí užívaných v minulosti docházelo často k míšení obou konstrukčních principů, a díky tomu vlastně žádná ostře vymezená hranice mezi krokevními a vaznicovými krovy neexistuje.

Jiří Škabrada (2003) v souladu s tradiční českou technickou literaturou (Pacold 1890) rozlišuje oba základní typy historických krovů – hambalkový a vaznicový – podle způsobu podepření krokví v prázdných, resp. mezilehlých vazbách. Většinu nůžkových krovů můžeme podle tohoto kritéria zařadit k vaznicové soustavě, u níž jsou paty vnějších krokví sedlány z vnější strany do pozednic. Ve skutečnosti jde o důmyslné spojení obou principů, krokevního a vaznicového do jedné konstrukce tak, že

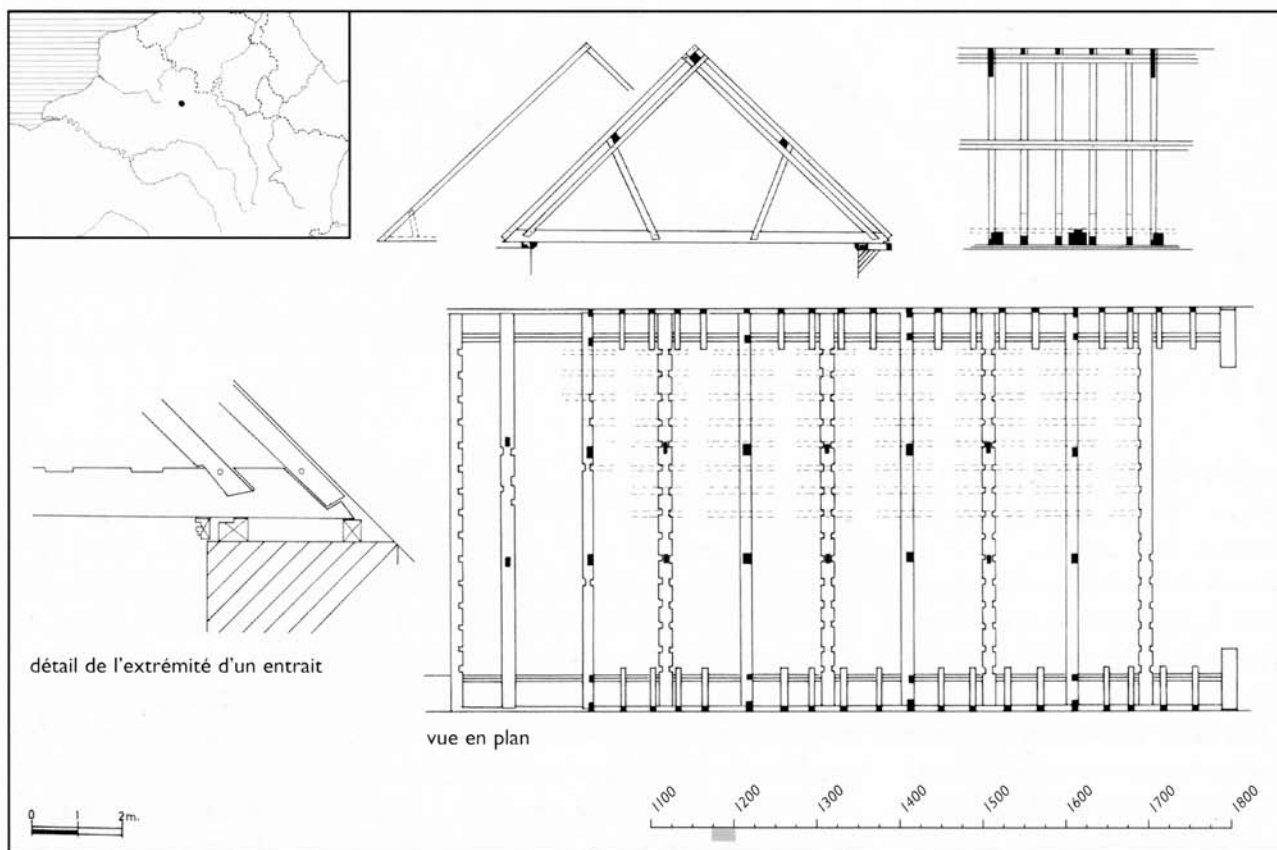
vzájemně o sebe opřené šikmé vzpěry (vlastně rovněž krokve) svými přesahujícími horními konci vytvářejí stabilní podporu pro konce hřebenové vaznice. V případě prodloužení obou konců hambalku plátovaného k těmto „hlavním krokvim“ vzniká místo i pro uložení mezilehlých vaznic. Je evidentní, že nůžkové vzpěry mohly za určitých okolností nahradit svislé sloupky nebo sochy podepírající obvykle vaznice vaznicových krovů.

Archaická, tzv. sochová konstrukce představuje samonosnou konstrukci krovu, jejímž základem jsou svislé podpory nesoucí vodorovné nosníky – vaznice. Váha střechy je z větší části nesena tzv. *sochami* – dřevěnými sloupy zakončenými vidlicí (rozsochou), osazenými v zemi vně obvodových štítových stěn, někdy, podle délky střechy, doplněnými ještě dalšími sochami uvnitř objektu. Oba dva základní stavební prvky sochové konstrukce s hřebenovou vaznicí mají ve všech slovanských jazycích stejné jméno, čímž odkazují na dobu ante quem 6. století n. l. Hřebenová vaznice se nazývá *slemeno* (*slémě*). Název přešel i do maďarštiny (*szelemengerenda*). Vedle tohoto pojmenování existovala ve slovanských jazycích i řada mladších lokálních synonym (v Čechách *bidlo*, *vosel*, *kobyła*; na Těšínsku *vyrchlinie*; pol. *kalenica*; ukr. *svolok*, *prisoška*; rus. *kňaz*, *kňazek*, *kňazezava* *slega*, *koň*, *koněk*; srb. *vrlika*; bulh. *bílo*). Sochy se zhotovovaly nejčastěji z kmenů stromů s tvrdým dřevem (např. dub, později i akát), které tvořily přirozenou vidlici, nebo byly upraveny do rozštěpu tak, aby na ně mohla být osazena hřebenová vaznice – slemeno, zhotovená z dlouhého rovného kusu kulatiny (většinou jedle). Pokud byl krov sestaven z hraněných trámů, byla hřebenová vaznice umístěna do vytvořeného rozštěpu sochy nakoso. Někdy byly spoje fixovány dřevěnými hřeby. Zavěšené šikmé postranní tyče nesoucí střešní krytinu nemají doloženo staré všeslovanské pojmenování (slovinsky, chorv. a srb. *lemez*, *lemiz*; ukr. *klučina*; pol. *klucz*, *kakoszyna*; rus. *ključe*, *kurica*; v Černé Hoře a Hercegovině *ključevi*; srb. *rog*, *rozgva*; slovinsky *roženice*) a navíc se často zaměňovaly s pozdějšími krokvemi, jež jsou ovšem jiným konstrukčním prvkem. Klaretův latinsko-český *Glosář* ze 14. století rozlišuje postranní tyče, pro které udává český název *lemiez* (odtud obě mladší varianty – *lemiz* i *leměz*, latinsky *tignus*) a krokve (u Klareta¹² *krokva*, latinsky *tignum*). Postranní tyče – *lemízy* (*lemězy*)¹³ nemají v konstrukci tohoto typu aktivní funkci a o slemeno se nahoře pouze opírají.¹⁴ Spodní konce tyčí, eventuálně slabších hraněných trámů, přesahovaly volně přes pozednici¹⁵

a obvodové stěny. Tento typ krovu není závislý na síle obvodového zdiva, a proto bývá často spojován s vyplétanými stěnami (Rhamm 1910). V podunajské oblasti Slovenska a Maďarska jsou doloženy hliněné domy s krovy se sochovou konstrukcí s hřebenovou vaznicí, vystavěné nabíjenou a nakládanou technikou. V příručce určené pro polské tesaře (Heurich 1871: 135) je uvedeno, že *dachy na sochach* se běžně používají především při stavbě stodol v Malopolsku.¹⁶ J. Czajkowski (1974: 169–170) uvádí z území Polska výskyt sochové konstrukce rovněž především u roubených stodol a stodol s vyplétanou konstrukcí, méně často též u roubených obytných domů.

Nůžkový krov má tedy obdobně jako sochové konstrukce hřebenovou vaznici, hlavním vertikálním nosným

prvkem tu však nejsou sochy, ale dvojice nůžkových vzpěr či krokví opřené do vazných trámů. Tíhu střechy tak nesou obvodové stěny (Czajkowski 1974: 174–175). Vazné trámy jsou uloženy na podélných trámech – pozednicích, uložených na podélných stěnách. U nůžkových krovů jsou vedle nůžkových krokví použity ještě další šikmé trámy nesoucí krytinu. Nahoře přesahují hřebenovou vaznici a jsou buď do sebe začepovány, nebo se míjí. Jejich spodní konce jsou pak opět buď začepovány do vazných trámů, nebo z vnější strany sedlány na pozednice, které často výrazně přesahují, což je na první pohled zřejmým rozpoznávacím znakem vaznicových krovů. Z hlediska funkce celého krovu je důležité, že nejde o vzepřené krokve (něm. *die Sparren*), ale pasivně nesené prvky (něm. *die Rofen*). Tuto

Francie, nůžkový krov kostela Saint-Rémi v Bosmont-sur-Serre v Pikardii z let 1180–1190 (Hoffsummer 2002).

skutečnost česká terminologie plně nereflexuje (Frolec je sice někdy nazývá lemězy, jinde ale lemězy charakterizuje jako primitivně opracované tyče), a tak se často i těmto šikmým trámům bez nosné funkce říká krokve. Označení jednotlivých částí krovu, s nimiž se můžeme setkat v české odborné literatuře, dosud nepostihlo množství místních výrazů a ani u základních pojmů není známá přesná a časová a lokální diferenciaci.¹⁷

Do stejné typologické rodiny jako nůžkové krovy lze tedy zařadit i ostatní krovy s hřebenovou vaznicí známé z našeho území (Kramařík 1958, 1960), především sochové a polosochové konstrukce. V některých zemích s doloženým tradičním výskytem sochového krovu, například v Polsku, se však nůžkový krov vůbec nerozvinul.

V. Frolec (1968: 299) upozornil na dva rozdílné způsoby uložení pozednice a vazných trámů. Krokve u jednoduchých nůžkových krovů, známých např. z jihozápadního Slovenska, jsou vždy opřeny nebo zadlabány do pozednice a nad hřebenovou vaznicí jsou proti sobě stojící části dvojice vzájemně spojeny. U krovů stavěných od poslední třetiny 18. století do první třetiny 20. století a dochovaných v hojné míře v oblasti Znojemska a Vranovska jsou pasivní krokve tesařsky spojeny s pozednicí nebo s vaznými trámy, jako je tomu u krokových krovů. Nemusí však nutně tvořit páry spojené ve vrcholu. Podle národopisné encyklopedie *Lidová kultura* jde o archaický princip stojící ve vývojové časové řadě ještě před krokovou soustavou. Autor hesla *krov* J. Vařeka (2007: 439) tak usuzuje z uložení lemězů, které jsou jedním koncem zavěšeny na hřebenové vaznici (nemusí tedy stát proti sobě jako krokve) a druhým koncem se opírají o stěnu, tíha střechy se tedy neopírá o stěny, ale o nosné sloupky atd. Pasivní role lemězů ovšem nepopírá aktivní funkci plných vazeb se svislými sloupky nebo nůžkovými vzpěrami podepírajícími hřebenovou vaznici. Již zmíněný J. Czajkowski, který se věnuje silám působícím na stěny v případě krokové soustavy nebo na sochu u sochové konstrukce, řadí krovy s hřebenovou vaznicí mezi krovy krokové slemenové. Toto systematické řazení je vyhovující také v souvislosti s konstrukční variabilitou, jakou můžeme doložit na příkladu nůžkového krovu s krokvemi osazenými v plných vazbách do příčných vazných trámů.¹⁸

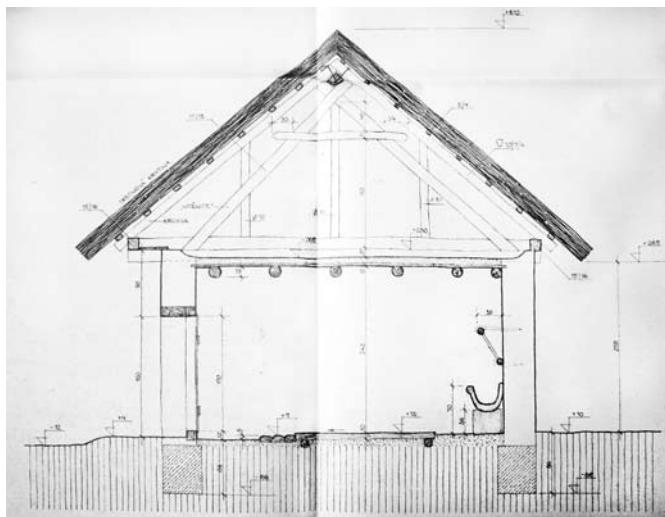
Stavba nůžkových krovů, stejně jako ostatních krovů s hřebenovou vaznicí, jako byl např. krov na vosla či na kobyly, vycházela z podmínek daného prostředí. Hřebe-

nové vaznice, na něž byly zavěšeny pasivní tyče nebo trámy, připomínaly hřbet zvířete.

J. Mjartan, M. Benža i další badatelé upozorňují na nezbytnost pevného obvodového zdiva, bez něhož by nebylo možné nůžkový krov použít. Za pevné zdivo považuje M. Benža zdivo z nepálených cihel, které nahrazovalo zdivo nabíjené, které se na východě jižního Slovenska objevuje souběžně s nakládanými stěnami (Benža 1990: 151, 152). Za obvodové stěny schopné udržet zatížení krokové soustavy můžeme ovšem považovat již zmíněné stěny nakládané i nabíjené. Spojení tohoto krovu pouze s určitým typem krytiny, která krov příliš nezatěžuje (krytinou doškovou nebo šindelovou), se nabízelo slovenským badatelům v souvislosti s krovy z nepříliš kvalitního dřeva, na něž byl položen rákosový došek rozšířený ve slovenském a maďarském prostředí. Hlavním důvodem pro stavbu nůžkového krovu se stal požadavek na úsporu dřeva, související s charakterem lesních porostů, cenovou náročností atd. (Vliv dalších okolností a konstrukčních možností vedoucích k ušetření dřeva v konkrétních lokalitách by bylo vhodné dále studovat.) Nejmarkantněji se tento fakt v rámci České republiky odráží na území Znojemska a Vranovska. Způsob stavby úsporných krovů včetně krovu s hřebenovou vaznicí popisují také nejrozličnější příručky pro tesaře. Popularita úsporných konstrukcí krovu rostla od druhé čtvrtiny 19. století také v souvislosti s tzv. Rankovou soustavou.¹⁹ Druhá polovina 19. století znamenala rozmach rozmanitých tesařských konstrukcí krovu, které je možné nalézt v rámci jedné obce i jednoho časového údobí. Dendrochronologickým datováním doložené příklady ze Znojemska a Vranovska ukazují na starší časové zařazení krovů s nůžkovou konstrukcí, které podle posledních výzkumů autorů sahají nejméně až do závěru 18. století, což je překvapivé, protože jejich výskyt byl až dosud spojován hlavně s větším rozšířením vaznicových krovů ve druhé polovině 19. století.

Historie používání nůžkového principu pro podchytení hřebenové vaznice na našem území je jistě ještě mnohem starší, ačkoli exaktně doložené příklady nám zatím scházejí. V. Frolec zmiňuje keramické votivní reliéfy z 1. a 2. století z římského tábora Carnuntum v dnešním Rakousku, kde je podle interpretace R. Meringera (1894) a J. Della (1894) na čelním pohledu patrně chrámu evidentně znázorněn nůžkový krov s hřebenovou vaznicí a polosochové konstrukce (Frolec 1968, 1970).

V západoevropském prostředí je nejstarší prokazatelně datovanou konstrukcí tohoto typu krov lodi kostela v obci Bosmont-sur-Serre nedaleko města Laon v severofrancouzské Pikardii, jehož trámy byly Patrickem Hoffsummerem (2002: 227) dendrochronologicky zařazeny do let 1180–1190. Archaicky vyhlížející krovy na usedlostech jihozápadního Slovenska přesně datovány nejsou. J. Mjartan uvádí informaci respondenta o údajné dataci 1786 na štítu domu čp. 965 v obci Vlčany s nůžkovou konstrukcí. Kromě příkladů nůžkových krovů a kombinací krovu nůžkového a sochového zaznamenaných J. Mjartanem, M. Benžou, V. Menclem a V. Frolcem, kteří vycházejí také z výzkumů maďarských autorů, doplňují poznatky z okrese Nových Zámků také J. Liszka a H. Gudmonová, kteří popisují i kombinaci krovu nůžkového s jednoduchou stojatou stolicí nebo šikmými vzpěrami postranních vaznic (Gudmonová – Liszka 1992: 26), vyskytující se rovněž na vinohradnických stavbách v Dolním Rakousku (Leierer 2004/2008: 19, 31, 58). Velmi cenným studijním materiálem jsou podrobná zaměření venkovských staveb prováděná architekty v 70. a 80. let 20. století pro Múzeum slovenskej dediny v Martině, kde jsou také uložena ve Slovenském národním muzeu.²⁰ Jde stále o prosté stavby kryté většinou rákosovou krytinou.

Detail ze zaměření uloženého v Múzeu slovenskej dediny (SNM) v Martině, Těšedíkovo čp. 473, okres Šaľa.

Moderní dendrochronologické datování díky existenci podkorních letokruhů na dochovaných trámech a částech dřeva umožňuje pomocí srovnávacích letokruhových řad stanovit dobu skácení stromů, z nichž byly jednotlivé části krovu sestaveny. Pomocí této metody bylo možné datovat vybrané nůžkové krovy na Znojmsku. Z hlediska studia nůžkových krovů jde o výjimečnou oblast zabírající pás obcí na jih od Znojma až na západ za Vratěšín, Korolupy ke Slavonicím. Na jihu zasahuje do Dolního Rakouska a Weinviertelu. Přesné ohraničení jižní a severní hranice je předmětem dalšího bádání. Nůžkové krovy se prokazatelně stavěly v nepatrných obměnách nepřetržitě téměř dvě stě let, a to jak ve východní části s rozvinutou vinohradnickou kulturou s převahou smíšeného a hliněného zdiva, tak i na západě, kde se kamenné hospodářské usedlosti prolínaly s horáckým typem domu. Nůžkové krovy se zachovaly na výstavných obytných domech podélně i štítově orientovaných, včetně domů s „velkými štíty“ (do ulice je situována světnice a komora, např. Stálky). Najdeme je ale také na drobných domech a usedlostech domkařů, výměnkářů a chalupníků, ale také na hospodářských stavbách včetně rozměrných lisoven a stodol v tak masivním zastoupení, že je možné se s nimi setkat prakticky v každé obci. Nejstarší dosud datovaný krov v této lokalitě pochází

Štítary čp. 133, datace 1835 na krokvi plné vazby. Foto A. Dunajová 2014.

z panské sýpky ve Vranově nad Dyjí s datováním doby kácení použitých kmenů jedlí do let 1793–1795.²¹ Podélně orientovaná obytná část rozsáhlé usedlosti čp. 162 se zbytky sgrafitové omítky na uličním průčelí završuje sedlová střecha s nůžkovým krovem z počátku 19. století.²² Do 30. a 40. let 19. století bylo možné zařadit jedlové krovy nad obytnými částmi usedlostí čp. 133 a čp. 96 v městečku Štítary a krov usedlosti čp. 3 v obci Onšov na Vranovsku.²³ Jde o usedlosti s obytnými domy s valbovou střechou na půdorysu L, kdy do ulice jsou orientovány světnice a komora, na ně kolmo navazuje síň se zadní komorou, případně obytnou místností s výjimkou dispozice usedlosti čp. 96 ve Štítarech, která jako jediná v obci má síň zaklenutou valenou klenbou přístupnou přímo z návesního prostoru (síň je vložena mezi světnici a komoru), nikoliv ze dvora. Stavbu nůžkového krovu ve druhé polovině 19. století dokládají sedlové střechy v Onšově čp. 4,²⁴ jihozápadní střecha usedlosti čp. 12 v Bezkově, střechy areálu celé usedlosti čp. 63 ve Vratěnině a rokem 1860 datovaný krov stodoly u čp. 15. v Onšově. Usedlosti v Bezkově i Onšově patřily k rozlehlým hospodářským usedlostem, stejně jako areál usedlosti čp. 15, k němuž náleží stodola s datací 1860 a iniciálami F. B. vyřezanými do vazného trámu krovu. Pro první třetinu 20. století je možné uvést příklady dendrochronolo-

gicky datovaných krovů z hospodářského křídla usedlosti čp. 49 ve Štítarech, z hospodářského křídla usedlosti čp. 12 ve Strachotících a usedlosti čp. 12 ve Vratěnině.²⁵ Různé varianty provedení krovů nůžkové konstrukce zachycují příklady plánové dokumentace zachované od poslední třetiny 19. století až do 40. let 20. století v archivu obcí Lesná, Stálky, Přeskáče a Bezkov. Plány s nůžkovými krovy ukazují jak stávající podobu přestavovaných obytných i hospodářských staveb, tak jejich novostavby a přístavby včetně navrhovaných krovů. Pro dané území můžeme vyčíst, který zednický mistr nůžkový krov jaké konstrukce navrhoval. Např. zednický mistr Franz Robinek z Liliendorfu (Lesná) v roce 1930 vyhotovil plán pro novostavbu obytného domu i hospodářských objektů pro

Onšov čp. 4, horní část krovu s nůžkovou konstrukcí, 1864 d.
Foto A. Dunajová 2012.

Onšov čp. 4, spodní část krovu s nůžkovou konstrukcí, 1864 d.
Foto J. Bláha 2013.

Franze Regena čp. 51 ze Stálek, pro které použil dvě varianty nůžkového krovu. Jak lze vypožorovat z plánové dokumentace, od druhé poloviny 19. století docházelo v oblasti Vranovska v souvislosti se stavbou železnice k rozvoji turistického ruchu. Častěji se objevují přestavby hospodářských částí na obytné prostory, náhradou však bylo nutné vystavět nové hospodářské objekty. Nůžkový krov na stodole Johanna Fleischera z čp. 80 v Lesné navrhl Johann Tischler, stavební mistr z Liliendorfu (na plánu je razítko také stavebního mistra Antona Schimera z Weitersfeldu). Krytinu většiny datovaných staveb tvoří pálená taška bobrovka, na několik byla použita pálená taška drážková. Bobrovka se začala výrazně prosazovat na střeších Znojemska i Vranovska již od poloviny 19. století. Střechy výše jmenovaných usedlostí ve Štítarech a Onšově, s výjimkou stodoly u čp. 15, prokazatelně před pálenou střešní taškou kryl slaměný došek. Zda se nůžkový krov nacházel na usedlostech již v době, kdy na střeše ležel došek, není zřejmé. Při zaměřovací akci Fakulty architektury VUT v Brně vedené prof. Antonínem Kurialem, uskutečněné po druhé světové válce, byly zaměřeny rovněž stavby s nůžkovým krovem, na nichž byla položena slaměná došková krytina.²⁶

Pro doplnění představy o výskytu krovů s hřebenovou vaznicí uvádíme příklad krovu stodoly patřící ke mlýnu

v Hoslovicích, který byl postaven ze dřeva smýceného v letech 1841/42 (d). Když vezmeme na vědomí běžný výskyt krovů s hřebenovou vaznicí v první třetině 19. století doložený ve znojemské a vranovské oblasti, je pravděpodobné, že v tomto období nebyla stavba krovů s hřebenovou vaznicí ničím neobvyklým ani v jiných lokalitách. Důvodem byla zřejmě snaha o úsporu dřeva. Tento typ krovu byl hojně rozšířen zejména na stodolách jižních a západních Čech, kde se dodnes můžeme ojediněle s těmito stavbami setkat. Krov s hřebenovou vaznicí *na stolec* popisuje Václav Hauer také na stodolách ve Slezsku (Hauer 1900: 99–100). V hornoslezské oblasti se krov s hřebenovou vaznicí nachází na stodole s polygonálním závěrem v Dolní Lutyni. Výskyt polosochových a nůžkových konstrukcí na Opavsku zaznamenává V. Frolec, který nastoluje hypotézu o možné souvislosti krovů s hřebenovou vaznicí, včetně krovu nůžkového, na území Čech a Moravy s rakouským a německým prostředím, v jehož blízkosti se nachází a v němž krov s hřebenovou vaznicí běžně přezívají (Frolec 1974: 50–51).

Použití hřebenové vaznice, nesené v horním překřížení spodních krokví, v souvislosti s hřebenovým krytím při použití deskové krytiny (hlavně štípané) je známo z ukrajinských Karpat, ze severovýchodní a východní Evropy (zde jsou typické mohutné vazné trámy), z vý-

Šatov čp. 162, detail uložení mezilehlé vaznice na přesahující konec vodorovné rozpěry, 1810/11 d. Foto J. Bláha 2013.

Vratěšín čp. 66, detail uložení mezilehlé vaznice pomocí mělkého kampe a zarážky z tvrdého dřeva, 1892/93 d. Foto J. Bláha 2014.

chodu středních Karpat, z Balkánu (Srbsko, Rodopy) aj. Nůžkové krovy s hřebenovou vaznicí jsou vhodným konstrukčním typem také pro střechy s nízkým sklonem, jak dokládají už reliéfy z římského osídlení v Carnuntu. Dochované střechy s mírnějším sklonem, nesené nůžkovými krovy, najdeme dodnes na území Balkánského poloostrova i pod Alpami v severní Itálii (Simonis 2005: 72). Na obytných domech i mohutných stodolách se stavěly nůžkové krovy v jižním Německu. V Dolním Rakousku jsou tyto krovy nejlépe dokumentovány na hospodářských stavbách. Příkladem jsou již zmiňovaná stodola a kovárna muzea v přírodě v Niedersulzu, ale i četné další příklady nacházející se dosud in situ na vinařských lisevnách. Dolnímu Rakousku a Maďarsku je v souvislosti s nůžkovou konstrukcí krovu věnován další výzkum.

S nůžkovými konstrukcemi krovu se tedy setkáváme v různých oblastech, nicméně badatelé stále hovoří o nůžkovém krovu ve středoevropském kontextu obecně nejčastěji v souvislosti s archaickým typem sochového krovu. V návaznosti na badatelskou činnost na území Polska se ale i u nás ukazuje, že nůžkový krov s hřebenovou vaznicí na sochovou konstrukci nemusí vůbec vývojově navazovat.

Plošné rozšíření jevu nelze zhodnotit bez zobecnění, při němž je nutné stanovit a analyzovat základní zkou-

mané kategorie. Je třeba se zabývat typem staveb, na nichž se tyto krovy nacházejí, mírou dochování společně s určením způsobu opracování dřeva, zařazením použité konstrukční varianty, případně shromážděním argumentů pro stavbu právě této konstrukce a její lokální terminologií. Tím se vyhneme chybným zobecněním. Např. v české odborné literatuře (Frolec, Vařeka, Mencil) se spojuje výskyt nůžkového krovu na Znojemsku s Mikulovskem. Je sice možné, že ještě v první polovině 20. století stály na území Mikulovska, zejména v lokalitách sousedících s obcemi Znojemska, stavby s tímto krovem, nebyly však dokumentovány a do dnešní doby jsme na Mikulovsku nenalezli ani jediný příklad použití nůžkové konstrukce (srov. Frolec – Náplavová 1965: 48). V dochovaném stavebním fondu zde naprosto převažuje hambalkový krov podélně vázaný dvojitou stojatou stolicí, typický zejména pro období konce 18. a první poloviny 19. století. Podobně jako v jihočeské oblasti se tyto krovy vyskytují především na štítově orientovaných domech s ozdobně provedenými zděnými štíty ve formách zlidovělého baroku či klasicismu.

Jako příklad územní komparace nám může posloužit srovnání nůžkové konstrukce z území Znojemska a Vranovska s nůžkovými krovy jihozápadního Slovenska, kde se současně vyskytovaly krovy se sochovou konstrukcí

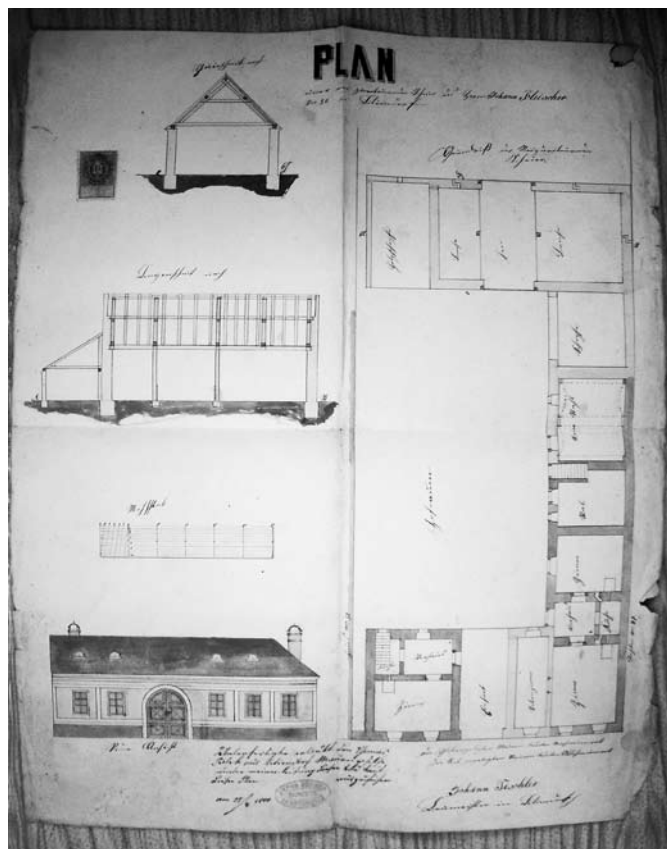

Vratěšín čp. 66, jednoduchý způsob zavětrování nůžkového krovu, 1892/93 d. Foto J. Bláha 2014.

Štítary čp. 49, příklad podélného zavětrování nůžkového krovu pásky, 1905/06 d. Foto J. Bláha 2013.

s hřebenovou vaznicí (sochovo-slemenovou konstrukcí). Na slovenském území i na jihu Moravy jsou prokazatelně doloženy nůžkové krovy na obytných i hospodářských objektech. Díky podrobné dokumentaci je možné srovnat charakter konstrukce v obou regionech. Slovenské krovy jsou, na rozdíl od moravských, doloženy v jednoduchém provedení, stavěné jak z neotesané či mírně otesané kulatiny (tyčovina tvořila také laťování), tak z tesaných trámů (většinou z jedlového dřeva). Obytné i hospodářské stavby s těmito krovy jsou poměrně malých rozměrů. Do současnosti se krovy dochovaly především na hospodářských stavbách. Střechy s nůžkovým krovem leží na zdivu vystavěném vyplétanou technikou s hliněnou omazávkou, na zdivu nakládaném, nabíje-

Lesná čp. 80, stavební plán na novou stodolu, Johann Tischler, stavitel z Lesné, 1877. SOkA Znojmo, archiv obce Lesná.

ném i z nepálených cihel. Střešní plášť tvořil nejčastěji rákosový, případně slaměný došek, po položení pálených tašek ve 20. století byly krovy zpevněny podélnými vaznicemi. U některých krovů doplňoval zkřížené krokve hambalek. Spoje pasivních tyčí a trámů se patrně nelišily od krovu sochového. V literatuře (např. Gudmonová – Liszka 1992) se datují do konce 19. století. S ohledem na maďarské prostředí, kde se hovoří o přechodu na nůžkový krov na konci 18. století, se nabízí hypotéza o větším stáří nůžkového krovu i na tomto území. Podporuje to i Mjartanem uvedený příklad existence vedle sebe stojících dvou stejně starých domů, přičemž jeden měl nůžkovou a druhý sochovou konstrukci.

O krovech Znojemska a Vranovska nelze říci, že by se vyvíjely od nejjednodušších, sestavených z tyčoviny, po složitější tesařské konstrukce z tesaných trámů s komplikovanějšími tesařskými spoji. Často je tomu právě naopak, použití nehraněných tyčí bylo zaznamenáno spíše u mladších příkladů konstrukcí a souviselo nejspíše se snahami o další úsporu materiálu, zejména u šikmých prvků podélného zavětrování. Podobně u starších krovů stojí mezilehlé krokve proti sobě, krovy z konce 19. a začátku 20. století toto pravidlo nemají, což si lze vysvětlit nikoli primitivností či archaičností, ale naopak lepším povědomím o statické funkci jednotlivých prvků.

Nejstarší dosud datované nůžkové krovy na Znojmsku se nacházejí na velkých obytných domech výstavných venkovských usedlostí, vůbec nejstarší zatím zjištěnou konstrukcí je zastřešení vranovské panské jízдарny. Sledování vývoje nůžkových krovů tak směřuje k prvotnímu působení vrchnostenských tesařských mistrů, jejichž stavební realizace byly v okolí dále napodobovány. Tento typ krovu se patrně ukázal natolik ekonomicky výhodný, že jej tu užívali profesionální řemeslníci od konce 18. století do první poloviny 20. století postupně stále častěji na stavbách všech sociálních vrstev obyvatelstva. Okolnosti provázející plošné rozšíření popsaného typu krovu v oblasti Znojemska a Vranovska velmi připomínají způsob uplatnění krovů s vysokou ležatou stolicí ve venkovském prostředí na Telčsku, Dačicku a Jemnicku (Bláha 2010).

Srovnání příkladů z moravského Podyjí a slovenského Podunají tak ukazuje, že geografické rozšíření nůžkového krovu v Evropě neznamena vždy šíření geneticky totožného jevu. Nůžkové krovy na obou sledovaných územích mají svá specifika a jejich geneze se neshoduje.

POZNÁMKY:

1. Informace od Veroniky Plöckinger–Valenta, ředitelky muzea v přírodě v Niedersulzu (Weinviertler Museumsdorf Niedersulz), viz také popis uvedený u krovu valbové střechy podélně průjezdné stodoly sloupové konstrukce datované rokem 1792 v areálu muzea.
2. J. Czajkowski (1974: 175) zmiňuje také krov s „kluczami“ a z Velkopolska s „kozłami“.
3. Ve stavebnětechnickém názvosloví má výraz *kleština* odlišný význam, jde o horizontální tahově namáhaný dřevěný nebo železný prvek zabraňující rozestupování stěn stavby nebo šikmých prvků v krovu. Termínem *kleštinové krovy* se někdy zjednodušeně označují moderní vaznicové krovy, pro které jsou jednoduché nebo i zdvojené kleštiny upevněné šroubovanými ocelovými svorníky zcela charakteristickým, na první pohled nápadným prvkem. Na tento omyl tradovaný v etnografické literatuře upozorňuje Vařeka (1983: 134).
4. Viz Breymann 1851: 83, resp. Taf. 25, Fig. 15. Takovému rozlišování krokví navíc přesně odpovídá anglickým termínům *principal rafters* a *common rafters*.
5. Německý výraz *Bock*, tedy *kozel*, *kozlík*, označuje podobně jako v češtině označení jednoduchou pomocnou konstrukci, tzv. *kozu*, používanou nejčastěji k řezání dřeva. Její uspořádání je, pochopitelně ve zmenšené podobě, vlastně identické s nosnou konstrukcí nůžkového krovu.
6. Autor ovšem neuvádí, co ho k uvedeným závěrům vedlo (např. konkrétní doložené příklady objektů s oběma typy krovů ze slovenského nebo maďarského prostředí). Nůžkovou konstrukci od krokevní oddělují i další maďarští badatelé ze Slovenska H. Gudmonová a J. Liszka, kteří se věnovali výzkumu cca šedesáti obcí v okrese Nové Zámky (Gudmonová – Liszka 1992:69).
7. Obydlí Sámů či Inuitů, čumy sibiřských lovců, stejně jako týpí přírodních Indiánů.
8. Původ krokevní konstrukce hledá Bruno Schier (1932) v dolním Německu ve druhé polovině 1. tisíciletí n. l. v souvislosti se stavbou nového typu dlouhé střechy.
9. Původně mohlo jít o zem a o převislé ústí do jeskyně, skalní stupeň nebo třeba i vývrát mohutnějšího stromu.
10. Viz též pozn. 16.
11. Menší románské kostely mívaly krokve osazené na vaznicích uložených přímo do štítového zdíva, hřebenová vaznice přitom mohla být natočená nakoso, stejně jakou u nůžkových krovů. Její otisk se dochoval např. u kostela Zvěstování P. Marie ve Zbýnicích u Sušice (Škabrada 2003: 183).
12. Flajšhans 1926.
13. V národopisné encyklopedii *Lidová architektura* jsou za lemezy označeny tenčí postraní tyče držící krytinu u krovů s hřebenovou vaznicí dochovanou v jihozápadních Čechách a na jižním Slovensku, použité zjednodušení zbavuje pojem jisté variability (Vařeka 1983b: 112).
14. V. Mencil (1960) uvádí příklady dochovaných jednoduchých hospodářských staveb v rámci maďarského domu podunajského domu nejčastěji s vyplétanými konstrukcemi stěn, u nichž krokve nebyly umístěny proti sobě a o slemeno byly pouze opřeny nebo ke slemenu přivázány houžvemi. Způsob uchycení krokví v oblasti maďarských vesnic na jihozápadním Slovensku u obytných domů, kde muselo být uchycení pevnější, popisuje J. Mjartan. Krokve v tomto případě stály naproti sobě, konec jedné z protilehlých krokví v podobě tyčoviny byl rozštípnutý, do rozštěpu byl vložen konec druhé krokve mírně zúžen. Takto vzniklý spoj byl zpevněn dřevěným hřebem. Spojené krokve byly zavěšeny přes slemeno. Druhá strana krokví volně ležela přes pozednice, nebo byla pevněji usazena pomocí zadlabání, případně přichycena hřebíky.
15. Hraněný trám položený na podlání zdi stavby. Úlohou pozednic je rovnoměrně roznášet zatížení krovu na koruny zdíva.
16. Doslova „u nas w Krakowskiém przy budowie stodoł powszechnie używane...“ (tehdejší Velkovévodství Krakovské tvořilo pás území severozápadně od města Krakova až k hranicím Slezska; pozn. aut.)
17. Podobně české technické názvosloví málokdy důsledně rozlišuje mezi skutečnou *vaznicí* (něm. *Pfette*, angl. *purlin*, fr. *panne*) a *ližinou* stolice podélného vázání užívanou v hambalkových krovech (něm. *Rähm*, angl. *plate*, fr. *lierne*), což mj. může být příčinou mnohde přetrvávajícího chybného zařazování hambalkových krovů mezi vaznicové soustavy (nejnověji např. Vinař a kol. 2010).
18. J. Mjartan se přiklání ke striktnímu odlišení nůžkové konstrukce s hřebenovou vaznicí od sochové konstrukce a svůj názor uvádí v rozporu s názorem B. Schiera, který obě konstrukce spojuje.
19. Pražský tesařský mistr M. Ranek (1770–1842), blíže o něm viz Bláha, Jiří – Ebel, Martin 2003: Život a dílo pražského tesaře Michaela Ranka. In: *Dějiny staveb 2002. Sborník příspěvků z konference v Nečtinách*. Plzeň: Klub Augusta Sedláčka, Sdružení pro stavebně historické průzkumy, s. 21–34.
20. Např. kombinace krovů s hřebenovou vaznicí sochového a nůžkového byla zakreslena v okrese Komárno na štítově orientované usedlosti v Dulovicích čp. 598 s rákosovou střešou vyplétanými štíty s krovem tvořeným z minimálně opracovaných kůlů a tyčoviny.
21. Objekt je kulturní památkou a navazuje na hospodářskou zástavbu předzámcí. Nůžkový krov pochází z let, kdy byl využíván jako jízdná. Po roce 1836 byl přestavěn na sýpku. Nálezovou zprávu OPD zpracovává Petra Dohnalová z NPÚ ÚOP v Brně; dendrochronologické datování provedl Tomáš Kyncl, DendroLab Brno (Kyncl 2011, 2012, 2013).
22. Usedlost čp. 162 je prohlášena za kulturní památku. Krov nad obytnou přední částí domu je zhotovený ze dřeva jedlí pokácených na přelomu let 1810/1811. Konstrukce krovu je krokevní s vaznicemi nesenými nůžkovými vzpěrami v plných příčných vazbách. Krokve zde nejsou párovými prvky, opírají se o vaznice střídavě z jedné a z druhé strany, jejich paty jsou přitom čepované do pozednic. Nosnou stolicí krovu tvoří v plných příčných vazbách dvojice šikmých vzpěr překřížených ve vrcholu a nesoucích hřebenovou vaznici. Mezilehlé vaznice jsou natočené rovnoběžně s krovkami a spočívají na přesahujících koncích vodorovných kleštín. Trámy jsou tesařsky opracované a spojované přeplétáváním za pomoci dřevěných kolíků. V patách nůžkových vzpěr a krokví se objevují čepované spoje. Montážní číslování vazeb je provedené jednostrannými záseky sekerou do podoby římských cifer. Západní stranu odlišují kontramarky, které mají podobu vyštípnutých trojúhelníků při jedné z jednotek. Ve východní části podélného křídla (bývalý výměnek) je dochovaný trámový strop s dřevěným záklopem signovaný rokem 1714, za světnici hlavního obytného traktu (obytný dům hospodáře) je dosud prostor bývalé černé kuchyně a k ní patřící zbytky širokého komína (dymníku) v půdního prostoru vystavěného z úzkých pálených cihel, nad příčným hospodářským křídlem se nachází, do roku 2013 se dochovala barokní vrata s datací 1719 (v současné době

- jsou nahrazeny replikou), datované části nůžkového krovu jsou jedlové a byly skáceny na přelomu let 1810/1811.
23. Usedlosti čp. 96 a 133 jsou kulturními památkami. Datované části krovu usedlosti čp. 133 jsou zhotoveny ze dřeva jedlí pokácených na přelomu let 1834/1835. Na 5. krokvi plné vazby na východní straně nad bývalou síní je napsán letopočet 1835 s monogramem MM, což svědčí o stavbě střechy krátce po skácení stromů. Konstrukce krovu je krokevní s vaznicemi nesenými nůžkovými vzpěrami v plných příčných vazbách. Párové krokve jsou spojené ve vrcholu ostříhem a v patách čepované do pozednic. Nosnou stolicí krovu tvoří v plných příčných vazbách dvojice šikmých vzpěr překřížených ve vrcholu a nesoucích hřebenovou vaznici. Mezi lehlejší vaznice jsou natočené rovnoběžně s krokviemi a spočívají na přesahujících koncích vodorovných klestín. Mezi dvěma plnými příčnými vazbami jsou tři prázdné vazby tvořené pouze krokviemi. Krov nad hloubkovým křídlem postrádá šikmé vzpěry podélného zavětrování, pro ně připravené dlaby na nůžkových vzpěrách zůstaly neobsazené. Na straně obrácené do náměstí jsou mezi nůžkovými vzpěrami připlátovány překřížené zavětrovací tyče. Trámy jsou tesařsky opracované a spojované překlátováním za pomoci dřevěných hřebů. V patách nůžkových vzpěr a krokví se objevují čepované spoje. Montážní číslování vazeb směřuje od západu k východu a je provedené jednostrannými záseky sekerou do podoby římských cifer. Východní stranu odlišují kontramarky, které mají podobu vyštípnutých trojúhelníků při jedné z jednotek. – Krov nad obytným křídlem usedlosti čp. 3 v Onšově byl zhotoven z jedlí pokácených v létě roku 1834. Konstrukce krovu je krokevní s vaznicemi nesenými v plných příčných vazbách nůžkovými vzpěrami. Párové krokve prázdných vazeb jsou čepované do pozednic. S výjimkou příčných vazeb na obou koncích jsou páry krokví situované mimo plné příčné vazby. Mezi dvěma plnými vazbami je obvykle 4–5 prázdných vazeb. Podélné zavětrování zde není, tuhost v podélném směru zabezpečují pouze vaznice. Pouze u jednoho pole (při uliční části střechy) je zavětrování řešeno jednoduchým ondrejským křížem. Trámy jsou tesařsky opracované a spojované překlátováním za pomoci dřevěných hřebů. V patách nůžkových vzpěr a krokví se objevují čepované spoje. Byla rovněž datována jedlová deska záklopu stropu světnice do let 1786/1787, nůžkové krovy pokračují i v hospodářských traktech.
24. Krov nad obytnou přední částí domu čp. 4 je vyroben z jedlí a borovic pokácených na přelomu let 1862/1863 a ve vegetačním (letním) období roku 1863, konstrukce krovu je totožná s krovem nad obytnou částí usedlosti čp. 3 v Onšově (srov. pozn. 23). Usedlost reprezentuje lokálně typickou tříprostorovou dispozici světnice-síň s černou kuchyní-komora, která se dochovala v nezměněné podobě až do současnosti. Stavební změny obytného křídla prodělal objekt před polovinou 19. století, kdy také vznikl nový zdobený trámový strop z jedlového dřeva s překládaným deskovým záklopem

(dendrochronologické datování 1833/1834). Jednoduchý trámový strop s deskovým záklopem (desky na sraz bez drážky) je zachován v síni, v komoře strop povalový (trámy jsou nalíčené vápnem). Široký otevřený komín nad černou kuchyní je postaven z pálených cihel a omazán hliněnou mazaninou. Ve světnici a komoře na zdech při černé kuchyni zůstaly ponechány funkční krbečky (s vývody do černé kuchyně).

25. Usedlost čp. 49 je kulturní památkou. Krov je zhotoven ze smrků pokácených na přelomu let 1904/1805 a z borovic a smrků skácených na přelomu let 1905/06. Konstrukce krovu je krokevní s vaznicemi nesenými nůžkovými vzpěrami v plných příčných vazbách. Párové krokve jsou spojené ve vrcholu ostříhem a v patách na západní straně střechy čepované do pozednic. Na východní straně, kde střecha přesahuje nad zápraží, jsou konce krokví čepované do krátkat ukotvených do podélné výměny. Nosnou stolicí krovu tvoří v plných příčných vazbách dvojice šikmých vzpěr překřížených ve vrcholu a nesoucích hřebenovou vaznici. V horní třetině krovů jsou mezi nůžkové vzpěry začepované příčné rozpěry. Mezi lehlejší vaznice natočené rovnoběžně s krokviemi jsou osazené velmi mělkým kámpováním z vnější strany na nůžkových vzpěrách a jsou podepřené pásky podélného zavětrování. Mezi dvěma plnými příčnými vazbami jsou vždy tři prázdné vazby tvořené pouze krokviemi. Trámy jsou tesařsky opracované a spojované překlátováním za pomoci dřevěných hřebů. Objevují se zde plátované i čepované spoje. Montážní číslování vazeb směřuje od severu k jihu a je provedené jednostrannými záseky sekerou do podoby římských cifer. Východní stranu odlišují kontramarky, které mají podobu nezapočítaných šikmých záseků jednotek. Jde o rozsáhlou usedlost s dlouhým podélně orientovaným obytným domem a charakteristickou vjezdovou bránou. Nůžkový krov se nachází nad příčným hospodářským křídlem, které je složeno ze dvou částí na hospodářské křídlo navazuje patrový barokní špýchar. – Krov hospodářského křídla rozsáhlé usedlosti čp. 12 ve Strachotících, kulturní památka je datován do let 1907–1908. V obytném křídle (dnes je v havarijním stavu) byly dendrochronologicky datovány také stropy komory (1773/74) a světnice (1834/ 1835).
26. Na Znojmsku probíhalo zaměřování v letech 1946–1948. Bylo provedeno 342 zaměření v 87 obcích v měřítku 1: 200 (půdorys, řez) různé kvality i výpovědní hodnoty. Z nich bylo vybráno 14 usedlostí ze západní části okresu (je zřejmé, že usedlosti bylo vybráno více, ale dosud je známo pouze 14 tzv. podrobných zaměření) a rozkresleno v měřítku 1:25 a 1:50. Součástí zaměření jsou také fotografie s negativy s uvedením obcí, případně čísla popisného, i fotografie a negativy bez popisů, kresby pohledů na usedlosti a některých detailů na exteriérech i v interiérech staveb a soupisy dochovaných černých kuchyní ve vybraných obcích. Nůžkový krov s doškovou krytinou byl zaznamenán například u domkařské usedlosti čp. 59 v Lukově.

PRAMENY:

- Archív obce Přeskače Přes/I, inv. č. 35, Stavební záležitosti – plány 1899–1938, Kr. 1.
Archív obce Bezkov Bez/I, i.č. 45, Stavební protokoly a stavební plány 1860–1945, Kr. 4

- SOKA Znojmo, archív obce Lesná Les/I, inv. č. 18 stavební záležitosti 1859–1938, Kr. 2.
SOKA Znojmo, archív obce Stálky St/I, inv. č. 5 stavební plány, Kr. 1.
SOKA Znojmo, archív obce Bezkov.
SOKA Znojmo, archív obce Přeskače.

LITERATURA:

- Alcock, Nigel W. et al. 1996: *Recording Timber – Framed Buildings. An Illustrated Glossary*. York: Council for British Archaeology.
- Bakó, Ferenc 1978: *Parasztházak és udvarok a Mátra vidékén*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Balassa, Iván – Ortutay, Gyula 1979: *Magyar néprajz*. Budapest: Corvina Könyvkiadó.
- Barabás, Jenő 1979: *Vezérfonal népi építészetünk kutatásához*. Budapest: Műszaki Kiadó.
- Barabás, Jenő – Gilyén, Nándor 1987: *Magyar népi építészet*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Benža, Mojmír 1990: Ľudové staviteľstvo Podunajska a výber objektov pre muzeum slovenskej dediny. In: *Zborník slovenského národného múzea* 84 (= Ethnografia 31), s. 147–184.
- Benža, Mojmír 1998: *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku*. Bratislava: Academic Electronic Press pre Národné pamiatkové a krajinné centrum.
- Bláha, Jiří 2010: Krovky z pomezí jižních Čech a Moravy inspirované úspornými návrhy Michaela Ranka. *Průzkumy památek* č. 1, s. 67–82.
- Botík, Ján 1998: Geografické, kultúrno-spoločenské a interetnické súvislosti ľudovej architektúry. In: *Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie*. Bratislava: Ministerstvo kultúry SR, Národné pamiatkové a krajinné centrum, Academic Electronic Press.
- Breymann, Gustav A. 1851: *Allgemeine Bau-Constructions-Lehre 2. Constructionen in Holz*. Stuttgart: Hoffmann, s. 83.
- Cordingley, Reginald Annandale 1961: British Historical Roof-Types and their Members: A Classification. *The Transactions of the Ancient Monuments Society*, New Series 9, s. 73–118.
- Czajkowski, Jerzy 1974: Konstrukcja na sochy w budownictwie wiejskim w Polsce. In: Mjartan, Ján (ed.): *Ľudové staviteľstvo v karpatскеj oblasti*. Bratislava: Veda, s. 167–182.
- Dell, Josef 1894: Architektonisches auf den Reliefs der Matres aus Carnuntum. In: *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. XXIV. Band*. Wien: Commission bei Alfred Holder, k. n. k. Hof- und Universitäts-Buchhändler, s. 251–253.
- Dunajová, Alena 2007: Usedlost německého etnika na jižní Moravě. Lesná, Šumná, Institucionální výzkum NPÚ *Vědecké hodnocení a kompletní odborná památková dokumentace vesnických sídel v ČR*. Brno: NPÚ ÚOP.
- Etnografický atlas Slovenska. Mapové znázornenie vývinu vybraných javov ľudovej kultúry*. Bratislava: Národopisný ústav SAV – Slovenská kartografia, 1990.
- Flajšhans, Václav 1926: *Klaret a jeho družina. Sv. 1. Slovníky veršované*. Praha: Nákladem České akademie věd a umění.
- Frolec, Václav 1968: Historické pozadí lidového stavitelství v moravsko-panonské oblasti. *Český lid* 55, s. 285–307.
- Frolec, Václav 1970: *Kulturní společenství a interetnické vztahy v lidovém stavitelství v Podunají*. Praha: Academia.
- Frolec, Václav 1974: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Blok.
- Frolec, Václav – Náplavová, Marie: Lidový dům ve východní části jiho-moravského pohraničí. *Slovácko* 7, 1965, s. 39–61.
- Gudmonová, Helena – Liszka, József 1992: *Ľudová architektúra v okrese Nové Zámky*. Dunajská Streda: Lilium Aurum spol. s r.o.
- Hauer, Václav: 1900: Názvosloví lidových staveb slezských. *Český lid* 9, s. 99–104.
- Harris, Cyril M. 2006: *Dictionary of Architecture and Construction*. New York: McGraw-Hill, s. 856 (heslo „Scissors truss“).
- Heurich, Jan 1871: *Przewodnik dla cieśli*. Warszawa: Gebethner i Wolff.
- Hoffsummer, Patrick 2002: *Les charpentes du XIe au XIXe siècle. Typologie et évolution en France du Nord et en Belgique*. Paris: Monum, Éditions du patrimoine.
- Hruška, František Jan 1895: Statek a chalupa na Chodsku. *Český lid* 4, s. 206–213.
- Icock, Nathanie Warren et al. 1996: *Recording Timber – Framed Buildings. An Illustrated Glossary*. York: Council for British Archaeology.
- Jelínek, Jan 2006: *Střecha nad hlavou. Kořeny nejstarší architektury a bydlení*. Brno: VUTIUM.
- Kick, Friederich – Gintl, Wilhelm 1877: *Karmarsch und Heeren's Technisches Wörterbuch II. Band (Bremergrün.–Eisen.)*. Praha: Verlag der Bohemia.
- Kohout, Jaroslav – Tobek, Antonín 1919: *Konstruktivní stavitelství II. díl: Tesařství a stavební truhlářství*. Jaroměř: V. Nejedlý.
- Kramařík, Jaroslav 1958: Krovky s hřebenovou vaznicí na českých venkovských stavbách. *Český lid* 45, s. 18–25.
- Kramařík, Jaroslav 1960: Krovky „na kobylu“ na Klatovsku v první polovině 19. století. *Český lid* 47, s. 204–205.
- Kusýn, Richard 1892: *Odhady budov a jejich částí*. Praha: Alois Wiesner.
- Kyncl, Tomáš 2011: Výzkumná zpráva č. 119-11. *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků krovů a stropů domu čp. 12 v Bezkově (okr. Znojmo)*. Brno: DendroLab.
- Kyncl, Tomáš 2012a: Výzkumná zpráva č. 052a-12. *Dendrochronologické datování krovu domu čp. 4 v Onšově (okr. Znojmo)*. Brno: DendroLab.
- Kyncl, Tomáš 2012b: Výzkumná zpráva č. 052b-12. *Dendrochronologické datování krovu domu čp. 3 v Onšově (okr. Znojmo)*. Brno: DendroLab.
- Kyncl, Tomáš 2012c: Výzkumná zpráva č. 052c-12. *Dendrochronologické datování krovu domu čp. 162 v Šatově (okr. Znojmo)*. Brno: DendroLab.
- Kyncl, Tomáš 2012d: Výzkumná zpráva č. 052d-12. *Dendrochronologické datování krovu domu čp. 94 [má být čp. 96] ve Štítarech (okr. Znojmo)*. Brno: DendroLab.
- Kyncl, Tomáš 2013a: Výzkumná zpráva č. 102a-13. *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků domu čp. 133 ve Štítarech (okr. Znojmo)*. Brno: DendroLab.
- Kyncl, Tomáš 2013b: Výzkumná zpráva č. 102b-13. *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků krovu domu čp. 49 ve Štítarech (okr. Znojmo)*. Brno: DendroLab.
- Kyncl, Tomáš 2013c: Výzkumná zpráva č. 000-13. *Dendrochronologické datování krovů a stropů budovy bývalé jízdnárny v předzámčí zámku ve Vranově nad Dyjí*. Brno: DendroLab.
- Landsberg, Theodor – Schmitt, Eduard 1897: *Handbuch der Architektur, 3. Teil, 2. Band, 4. Heft – Dachstuhl – Konstruktionen*. Stuttgart: Arnold Bergsträsser.
- Langer, Jiří – Bočková, Helena 2010: *Obydli v Karpatech a přilehlých oblastech balkánských*. Ostrava: Šmíra-Print.
- Leierer Helmut 2004/2008: *Zukunft Kellergassen. Baugestaltung*. Wien: Österreichischer Agrarverlag.
- Levin, Ed 2003: Historic American Roof Trusses – I. Scissor Trusses. *Timber Framing* 69, s. 4–17.

- Mencl, Václav 1956: Praveké tradice v stavební tvorbě našeho lidu. *Zprávy památkové péče* 16, s. 82–89.
- Mencl, Václav 1957: Původ obytného domu domažlických Chodů. *Zprávy památkové péče* 17, s. 25–32.
- Mencl, Václav 1980: *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia.
- Meringer, Rudolf 1894: Über Spuren römischer Dachconstruction in Carnuntum. In: *Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. XXIV. Band*. Wien: Commission bei Alfred Holder, k. n. k. Hof- und Universitäts-Buchhändler, s. 247–250.
- Mjartan, Ján 1963: Posledné sochové domy na južnom Slovensku. In: Mjartan, Ján (ed.): *Ludové staviteľstvo a bývanie na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 89–141.
- Ondřej, Severin 1933: *Stavba domu v praxi. Díl II.: Provedení stavby od hlavní rovnosti až do úplného dokončení*. Praha: Dr. Ed. Grégr a syn.
- Ondřej, Severin 1952: *Dřevěné konstrukce*. Praha: Technicko-vědecké vydavatelství.
- Pacold, Jiří 1890: *Konstrukce pozemního stavitelství, díl I. – práce tesařské*. Praha: Fr. Řivnáč.
- Palliardi, Jaroslav 1916: Hliněné modely neolitických chýší. *Časopis moravského musea zemského* 16, s. 41–52.
- Phelps, Hermann 1942: *Holzbaukunst der Blockbau*. Karlsruhe: Bruder.
- Procházka, Alois 1950: Chodský dům. *Zprávy památkové péče* 10, s. 249–251.
- Prosen Anton 2000: *Slovensko-nemški slovar – kulturna dediščina vsakdanjega življenja v Kozjanskem regijskem parku*. Podsrada: Kozjanski regijski park.
- Rhamm, Karl 1910: Germanische Altentümer aus der slawisch-finnischen Urheimat. Erstes Buch, Die altslawische Wohnung. Braunschweig: Kommissions-Verlag von Friedrich Vieweg und Sohn.
- Schier, Bruno ²1966: *Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa*. Göttingen: Otto Schwartz & Co.
- Simonis, Giovanni 2005: *Costruire sulle Alpi. Storia e attualità delle tecniche costruttive alpine*. Verbania: Tarama.
- Škabrada, Jiří 2003: *Konstrukce historických staveb*. Praha: Argo.
- Šplíchal, Václav – Otavová Marie 2007: *Poselství dřeva*. Zlín: Golem-press.
- Švecová, Soňa 1960: Stavby s prístennými stĺpmi na západnom Slovensku. *Slovenský národopis* 8, s. 468–492.
- Tłoczek, Ignacy 1980: *Polskie budownictwo drewniane*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Vařeka, Josef 2007: Krov. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. 2. sv. Praha: Mladá fronta, s. 438–439.
- Vařeka, Josef 1983a: Krov s hřebenovou vaznicí. In: Frolec, Václav – Vařeka, Josef: *Lidová architektura (encyklopedie)*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, s. 107.
- Vařeka, Josef 1983b: Leměz. In: Frolec, Václav – Vařeka, Josef: *Lidová architektura (encyklopedie)*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, s. 112.
- Vařeka, Josef 1983c: Nůžkový krov. In: Frolec, Václav – Vařeka, Josef: *Lidová architektura (encyklopedie)*. Praha: SNTL – Nakladatelství technické literatury, s. 134.
- Vinař, Jan a kol. 2010: *Historické krovky. Typologie, průzkum, opravy*. Praha: Grada.
- Wanderley, Germano 1877: *Handbuch der Baukonstruktionslehre*. 2. Aufl. Bd. 1. *Die Constructionen in Holz*. Halle an der Saale: Knapp.
- Zippelius, Adelhart 1957: *Das Bauernhaus am unteren deutschen Niederrhein*. Wuppertal: A. Martini & Grüttefien.

Summary

Origins and the Spreading of Principal Rafter Roofs in Central Europe

Roof frames on village buildings with principal rafters crossed under the roof head to carry the ridged piece are termed scissor truss in Central-European languages. The authors focus on their origin, structural function and constructional arrangement in relation to other types of roof frame constructions most frequently appearing in vernacular architecture, in particular to ridge post roofs, purlin roofs and common rafter roofs. The field and archive research, along with dendrochronological dating, in the Znojensko and Vranovsko regions was compared with those from the Slovakian part of the Danube Region. The results shows that the geographical spreading of principal rafter roofs does not always mean the spreading of a genetically identical phenomenon. Principal rafter roofs in both surveyed regions have their specific features and their genesis is not identical. In the roofs in the Danube Region the post supports of the ridge piece were gradually improved and replaced by principal rafters providing better weight displacement, whereas the constructions widespread in the region along the Dyje River likely witnessed the reception of a finished type of construction applied firstly to nobility houses and then adapted to the needs of residential and farm buildings in villages.

Key words: Folk architecture; roof frame structure; dendrochronological dating; South Moravia; South Slovakia; South-West Slovakia.

LOKÁLNÍ IDENTITA A PAMĚŤ KRAJINY: VÝZNAMNÉ KRAJINNÉ KOMPONENTY V PERSPEKTIVĚ AKTÉRŮ

Tereza Zíková – Gabriela Fatková

Úvod

Každá společnost vytváří v prostoru, který obývá, určitý rámec, kam zasazuje své vzpomínky. Sociální identita je následně srozumitelná ve vztahu ke specifickým (významným) místům v prostoru, v okolní krajině. Cílem předložené studie je představit významná místa v krajině v mikroperspektivě obyvatel vybraných obcí plzeňského regionu. Text je založen na syntéze dat ze dvou výzkumných lokalit – zemědělské obce Bušovice a pohraniční obce Lesná, přičemž tyto obce zastupují dva ideální typy (srov. Weber 1949) osad na českém venkově. Bušovice se svou velmi stabilní populační základnou a minimální imigrací zastupují zemědělský typ vesnického prostředí a krajiny, Lesná poté typ horských vesnic, kde je hlavním zdrojem obživy práce v lese a chov dobytka. Les je zároveň výraznou dominantou zdejší krajiny. Významnost prezentovaných krajinných komponent bude v předkládaném textu stanovena na základě výpovědí místních obyvatel, přičemž bude možné modelovat a interpretovat, jaká místa v krajině jsou v kolektivní paměti obyvatel vnímána jako významná, jak se výběr jednotlivých krajinných komponent proměňuje v návaznosti na další charakteristiky informátorů (gender a náboženství) a které z nich můžeme označit za tzv. místa paměti, v rámci nichž se sdílené představy aktérů manifestují v prostoru a stávají se polem k symbolizaci lokální identity.

Pro výzkum interakce člověka a krajiny byl v obou lokalitách zvolen přístup kombinující techniky kvalitativní (nestrukturované rozhovory, komentovaná procházka) s technikami kognitivní antropologie (volné jmenování – *freelisting*), které mají výraznou kvantitativní komponentu. Naší výchozí obecnou otázkou bylo, jakým způsobem je osvojena okolní krajina obyvateli obou zkoumaných lokalit. V případě vesnice Lesná nás zajímalo, do jaké míry se místním podařilo sžít s lokalitou, do níž přišli v druhé polovině 40. let 20. století. V tomto textu se budeme zabývat především kulturní doménou významných míst a způsoby, jak je diferenciována pod vlivem genderu a vyznání informantů.

Popis lokalit

Obec Lesná, do 50. let 20. století nazývaná Schönewald, se nachází nedaleko bývalého pohraničního pásma v západní části okresu Tachov při české státní hranici s Německem. Název Lesná je velmi příhodný, neboť většinu území obce tvoří právě lesy, které jsou i výraznou charakteristikou zdejší krajiny – celé území obce je zároveň součástí přírodního parku Český les. V historických pramenech je ves, založená v blízkosti obchodní stezky z Čech do Waldheimu, poprvé zmiňována v roce 1349. Lesenské panství, které od druhé poloviny 16. století až

Obr. 1. Krajina v okolí Lesné. Foto R. Světlík 2013.

do roku 1945 vlastnil rytířský rod Schirndingerů, si uchovalo svou samostatnost až do konce druhé světové války. Výrazná proměna struktury obyvatelstva nastala v poválečném období, které je spojeno zejm. s vysídlením původního (převážně německého) obyvatelstva a dosídlením migranty, převážně rumunskými Rusíny.¹ Obec má v současné době 443 obyvatel a jistě její specifikum dotváří fakt, že většina místních věřících se hlásí k pravoslavné církvi.²

Obec Bušovice, druhá zkoumaná lokalita, se nachází nedaleko Plzně v okrese Rokycany. V písemných pramenech je ves zmiňována v roce 1115, kdy vladka Bohuchval věnoval klášteru v Kladrubech dvůr a popluží v Bušovicích. V roce 1745 byly Bušovice prodány městu Plzni, které ve druhé polovině 18. století přistoupilo k tzv. raabizaci, v důsledku níž se původní vesnice rozšířila o celou novou část se zemědělskými usedlostmi. Do současnosti zůstal zachován agrární charakter obce, a to včetně původní zástavby z konce 18. a první poloviny 19. století. Válečné události 20. století se obce dotkly pouze v omezené míře a nebyly spojeny s významným úbytkem, či přesuny obyvatelstva.³ Obec má v současné době 562 obyvatel, přičemž drtivá většina obyvatelstva (90 %) je bez vyznání a nehlásí se k žádné církvi.⁴

Teoretická východiska

Tato studie je zakotvena v několika intelektuálních tradicích. Vychází z teorií používaných v kulturní geografii, historii, antropologii krajiny a kognitivní antropologii. Hlavní teoretickou oporou bude koncept kolektivní (historické) paměti, neodmyslitelně spojené s určitým časem a prostorem (ne přísně v historickém a geografic-

kém smyslu), který je klíčovou dimenzí v utváření sociální identity (Halbwachs 2009). Právě prostorový aspekt paměti vede k vytváření kolektivních obrazů, vzpomínek a skrze příběhy o místech v krajině se beztvářý prostor stává čitelným polem vytvářejícím náš domov (Basso 1996). V symbolické rovině následně dochází k vytváření tzv. míst paměti (památníky, hřbitovy, relikty v krajině aj.), v rámci nichž dochází k materializaci kolektivně sdílených představ a následně reprodukci kolektivního vědomí následným generacím (Nora 1996). Kolektivní paměť (zasazená mj. do prostoru) se stává základem sociální soudržnosti i kolektivní identity (Olick – Robins 1998; Olick 1999).

Inspiračním zdrojem této studie byla také etnografie a antropologie krajiny, zejména pak zohlednění tzv. akterských přístupů ke krajině (Hirsch – O'Hanlon 1995). Jednotlivci a skupiny vytvářejí své představy o krajině prostřednictvím jejich ukotvování v prostoru. Krajina je v této souvislosti subjektivní i kontextuální (spojená se specifickým časem, místem i historickými podmínkami). Sdílené představy o krajině (prostoru) jsou dále strukturovány sociálním kontextem a ukotveny v sociálních formacích, zeměpisné poloze i v souvisejících sférách jako je pohlaví, rasa, třída a etnický původ (Feld – Basso 1996; Bender 1993, 2002).

Ve studii předpokládáme, že obyvatelé jedné vesnice budou mít okolní prostor osvojen podobným způsobem, je však možné očekávat rozdíly například mezi muži a ženami. Z pozorování je zřejmé, že v rovině jednání, tj. užívání okolního prostoru, se tyto skupiny od sebe navzájem odlišují, a tak lze předpokládat, že i způsob vnímání krajiny bude podobným způsobem odlišný.

Obr. 2. Krajina v okolí Bušovic. Foto T. Zíková 2014.

Koncept kolektivní paměti je zároveň v souladu s teorií kulturního konsenzu, která je používána zejména v rámci kognitivní antropologie. V textu je odkazováno k oběma teoriím, protože formalizovaná část výzkumu používá metodologické nástroje specifické právě pro kognitivní vědy. Proto je nezbytné zohlednit i terminologický aparát, který je v tomto prostředí používán. Hlavní tezí teorie kulturního konsenzu je, že každé společenství sdílí určitý kód, podle kterého jeho nositelé hodnotí objekty kolem sebe. Nositelé určité kultury poté budou mít sdílený systém pro hodnocení podobného a nepodobného, přičemž znalost tohoto kódu má každý participant různě hlubokou. Tyto myšlenkové koncepty se vztahují k různým sémantickým doménám, jako jsou zvířata, barvy, příbuzenské termíny, emoce nebo místa (Romney – Weller – Batchelder 1996). Jednotliví členové společenství v různé míře sdílí představu o tom, jak jsou konkrétní domény ohraničeny, jaký mají obsah a jak jsou strukturovány. Obyvatelé zkoumaných vesnic, pokud tvoří soudržnou skupinu, spolu sdílejí představu o tom, jaká je okolní krajina a jaká významná místa obsahuje. Shodnou se pravděpodobně i na tom, jakou charakteristiku jednotlivá místa mají, a zřejmě bychom vyzorovali i určitou interní klasifikaci míst. Naše studie zachycuje první část této analýzy – zejména to, jak naši informanti vymezují doménu významných míst v krajině.

Metodologie

Pro zmapování emického osvojení krajiny prostřednictvím jejího pokrytí významnými místy byly zvoleny dva různé přístupy. Prvním přístupem je ryze objektivizující přístup založený na formálním modelu analýzy tzv. sémantických domén. Tato analýza zkoumá, jak lidé určité skupiny dělí objekty či jevy (ať už v hmatatelné či konceptuální podobě) podle toho, jak si myslí, že k sobě patří. Cílem je pochopit, jak odlišně lidé v různých kulturách či subkulturách interpretují obsah domény (Bernard 2006: 299). Pro vymezení sémantické domény byla zvolena metoda volného jmenování (*freelisting*). Cílem bylo zjistit především obsah a rozsah domény a míru konsenzu jednotlivých účastníků mezi sebou. Metoda *freelistingu* spočívá v tom, že informant vyjmenovává všechny jemu známé kategorie z oblasti, na kterou je tážán. V případě našeho mapování osvojení prostoru jsme informanty v první fázi rozhovoru požádali o to, aby vyjmenovali místa v obci a okolí, která jsou podle nich významná. Podle doporučení Devona Brewera (2002) jsme nechali informanty jednotlivá místa volně vyjme-

novávat a poté, co se již odmlčeli, jsme podpořili jejich paměť pomocí rekapitulace vyjmenovaných míst a ukázání míst na schematické mapě. Všechny zaznamenané odpovědi byly následně syntetizovány s pomocí programu Anthropac 4.0 (Borgatti 1992). Výsledkem byl vytvořený seznam míst seřazených podle jejich významnosti. Významnost byla stanovena na základě tzv. Smithova indexu, který zohledňuje fakt, že určité místo není jmenováno jednotlivými informátory pouze s určitou četností, ale je bráno v potaz i pořadí, v jakém informátor místa sděluje (Gravlee 1998). Protože jednotlivé prvky domény odkazují k prostorovým atributům, mohla se výsledná formalizovaná data lokalizovat (mj. za pomoci GPS), vizualizovat v prostředí ArcMap 10 a dále s nimi pracovat, přičemž bez využití formalizovaného způsobu získání dat by byla tato část analýzy neproveditelná. Jednotlivé prvky (významná místa) byly v mapě zobrazeny na základě četnosti (mimo hodnotu 1) a významnosti (tzv. Smithův index), s rozlišením jednotlivých atributů informátorů (muže, ženy). Výsledkem této syntézy byl soubor významných míst charakterizovaný konsenzuální shodou jednotlivých informantů.

Druhým přístupem použitým v předložené studii je přístup interpretační, při němž o formálně vymezené sémantické doméně významných míst uvažujeme za pomoci dat získaných méně formálními postupy, zejména polostrukturovanými rozhovory, neformálními rozhovory a komentovanými vycházkami s obyvateli lokalit. Jako primární metoda k získání dat byla zvolena metoda polostrukturovaných rozhovorů, které byly založeny na předem stanovené osnově (Bernard 2006: 212) a obsahovaly několik tematických okruhů (individuální konfigurace smyslu krajiny, paměť krajiny/příběh krajiny, vyjednávání smyslu krajiny/rozhodovací procesy, veřejný a soukromý prostor a jeho vnímání v současnosti i minulosti). Lidé se v průběhu rozhovoru vztahovali k různým místům v krajině, hovořili o nich, vyprávěli své vzpomínky a svébytným způsobem daná místa označovali.⁵ V obou lokalitách byly vedeny polostrukturované rozhovory (v lokalitě Bušovice s 27 informátory, v lokalitě Lesná s 24 informátory) s využitím metody *freelistingu* v úvodu rozhovoru (v lokalitě Bušovice se touto metodou získala data od 24 informátorů, v lokalitě Lesná od 21 informátorů), dále bylo v každé lokalitě vedeno několik desítek neformálních rozhovorů a s vybranými jednotlivci byly uskutečněny komentované vycházky, které sloužily zejména pro fotodokumentaci, identifikaci a lokalizaci významných míst (za pomoci GPS).

Doplňkovou metodou k získání dat o aktuálním významu a smyslu označovaných míst byla metoda zúčastněného pozorování (Dewalt – Dewalt 1998: 259–299), která probíhala v rámci několika výzkumných pobytů v lokalitě v roce 2012 a 2013 a v průběhu níž byly použity další doplňkové metody (např. krátké rozhovory, fotodokumentace, studium osobních dokumentů).⁶ Zúčastněné pozorování probíhalo v rámci místních běžných aktivit (nakupování, příprava pokrmů, vysedávání na lavičkách před samoobsluhou či hospodou, setkání občanů pořádané obecním úřadem, akce hasičů aj.) i aktivit svátečních (příprava velikonočního obřadního pečiva, zábavy a bály pořádané místními spolky, výlet na historické slavnosti do Tachova apod.).

Formální analýza významných krajinných komponent

1. Sémantické domény významných míst

V obou lokalitách byla shromážděna metodou free-listingu data od 46 informátorů. V Lesné se jednalo o 21 informátorů (z toho 7 žen) ve věku 18–88 let, kteří žijí v lokalitě různě dlouhou dobu (6–66 let), narodili se buď v českém pohraničí, na Slovensku či v Rumunsku. V Bušovicích to bylo 25 informátorů (z toho 8 žen) ve věku 22–92 let, kteří se narodili v Čechách, žijí v lokalitě od narození, nebo se do ní přistěhovali (zpravidla po svatbě).⁷ Pro kvalitativní část výzkumu je však potřeba více výpovědí, proto byla do interpretovaného souboru využita i data z dalších částí rozhovoru.

V první lokalitě jmenovali informátoři celkem 57 různých míst z kategorie vojenských objektů, přírodních úkazů, okolních vesnic, bývalých vesnic a usedlostí, křížků, kapliček, kostelů, hradů a ostatních objektů (mlýn, pomník, křížový kámen, hájenka aj.), přičemž pro účely definování sdílené kulturní domény můžeme vymezit 28 míst (v tabulce 1 je uvedeno prvních 15 z nich), která byla jmenována dvěma a více informátory, ostatní byla místa individuálního užívání. Právě o místech, která byl jmenována více než jedním informátorem, můžeme v našem případě uvažovat jako o místech, která vytvářejí jádrovo-periferní uspořádání společné kulturní domény, přičemž nejčastěji zmiňovaná místa se nacházejí v samotném jádru kulturní domény (srov. Graville 1998). Jednotlivá jmenovaná místa se liší nejen četností, ale i významností, tj. zároveň i pořadím, ve kterém informátoři místa udávali.

Tabulka 1

Nejvýznamnější místa v Lesné z perspektivy aktérů

Pořadí dle četnosti	Název místa	Četnost ve výpovědích	Index významnosti (Smith's)	Kategorie
1	Havran	13	0,389	vojenský objekt
2	Kulm	11	0,398	bývalá vesnice
3	Podkovák	7	0,208	přírodní úkaz
4	Rota Stoupa	6	0,227	vojenský objekt
5	Ostrůvek	6	0,185	bývalá vesnice
6	Stará Knížecí Huť	6	0,172	vesnice
7	Princ smrků	6	0,134	přírodní úkaz
8	U kapličky	5	0,143	kaplička
9	Zlatý potok	5	0,14	bývalá vesnice
10	Kollerova huť	4	0,09	bývalá vesnice
11	Rota Vašíček	4	0,084	vojenský objekt
12	Milíře	3	0,1	vesnice
13	Bažantov	3	0,098	bývalá vesnice
14	Křížový kámen	3	0,097	křížový kámen
15	Huťský rybník	3	0,084	přírodní úkaz

Část jmenovaných míst je spojena s hlubší historií lokality, jde o místa odkazující k době starší než 200 let. V tomto případě se jedná o obecně uznávané památky (zámek v Lesné, památné lípy v Lesné, kostel Sv. Anny, křížky v okolí Lesné). Dále se v sebraném souboru setkáme s místy, která odkazují k období, kdy byla krajina obývána převážně německým obyvatelstvem (bývalé vesnice jako Bažantov, Kollerova Huť, Zlatý potok, Rozsochův mlýn, Stará Knížecí Huť, Milíře, Ostrůvek a poutní místa jako je místo U kapličky). Část míst připomíná tragické události druhé světové války (např. Pomník pochodu smrti v Lesné) a část míst odkazuje k tzv. malým událostem, které se v lokalitě odehrály (požárem zničený tzv. Spálený mlýn). Následuje velmi objemná kategorie vojenských objektů hraničního pásma (vojenské rotý Vašíček a Stoupa, bývalá radarová věž Havran) a kategorie míst, která získala svou tvář a stala se důležitými místy až po roce 1989 (např. naučná stezka procházející bývalou osadou Kulm, stezka Podkovák či místa spojená s ochranou přírody jako je přírodní rezervace Farské bažiny). Nevelkou kategorií tvoří rovněž přírodní úkazy (starý smrk nazývaný Princ smrků nebo Huťský rybník).

V Bušovicích jmenovali informátoři celkem 62 různých míst z kategorie přírodních úkazů (skalky, aleje,

řeka, jezero, potok, studánka aj.), odpočinkových či vyhlídkových míst, křížků a ostatních objektů (mlýny, střelnice, lom, železniční most, zámek, pomník, aj.), přičemž do kolektivně sdílené kulturní domény můžeme zařadit 33 míst (v tabulce 2 je uvedeno prvních 15 z nich), která byla jmenována dvěma a více informátory; ostatní místa byla spojena primárně s individuálním vnímáním krajiny. Jednotlivá jmenovaná místa se obdobně jako u lokality Lesná liší nejen prostou četností, ale i významností; seřazení míst dle četnosti však v zásadě koresponduje s řazením dle významnosti.

Přestože kontinuita místního osídlení je mnohem delší než v případě Lesné, jen minimum jmenovaných míst je spojeno se starší historií lokality (zaniklá středověká ves Myší Újezd, zámek v Bušovicích, bývalá tvrz Hůrka). Řada míst se váže k novodobé historii a událostem místního významu (Železniční most, U světýlka, Lom, Střelnice nebo bývalý skokanský můstek). Významnou část tvoří přírodní úkazy (Kokotské rybníky, Ostrý kámen, Studánka, Ejpvické jezero, Korečnický potok nebo Skalka) a místa spojená s okolím řeky Berounky (Spálený mlýn, Valentovský mlýn, Korečnický mlýn). Důležitou kategorií míst tvoří v kontextu vztahu krajiny a místních obyvatel vyhlídky, které byly zbudovány po roce 1989 (U Tří lip, Starostovy vyhlídky). Vzhledem ke kontinuálnímu osídlení lokality se nesetkáváme s místy odkazujícími k bývalému osídlení krajiny, jako je tomu v lokalitě Lesná; stejně je

Tabulka 2

– Nejvýznamnější místa v Bušovicích z perspektivy aktérů

Pořadí dle četnosti	Název místa	Četnost ve výpovědích	Index významnosti (Smith's)	Kategorie
1	Kokotské rybníky	21	0,644	přírodní úkaz
2	Ostrý kámen	17	0,388	přírodní úkaz
3	Studánka	13	0,363	přírodní úkaz
4	Spálený mlýn	11	0,263	bývalý mlýn
5	Valentovský mlýn	10	0,278	bývalý mlýn
6	U světýlka	10	0,214	výškový bod
7	Korečnický mlýn	9	0,196	bývalý mlýn
8	U Tří lip	8	0,166	vyhlídka
9	Zámek	7	0,127	bývalý zámek
10	Lom	6	0,101	bývalý kamenolom
11	Naučná stezka Kokotsko	6	0,145	stezka
12	Železniční most	5	0,069	železniční most
13	Richardov	5	0,124	osada
14	Skalka	5	0,093	přírodní úkaz
15	Střelnice	5	0,071	myslivecká střelnice

Obr. 3. Havran (lokalita Lesná) – bývalý vojenský objekt, dnes zrekonstruovaná rozhledna. Obě foto G. Fatková 2013.

Obr. 4. Kulm (lokalita Lesná) – bývalý panský dům, dnes částečně zaplavená oblast obydlená bobry, kterou prochází turistická stezka.

tomu i s vojenskými objekty i místy spojenými s válečnými a poválečnými událostmi. Místa jmenována obyvateli Bušovic v zásadě neodkazují ke konkrétnímu historickému období. Vzhledem k tomu, že v případě Bušovic nedocházelo ve srovnání s Lesnou k tak zásadnímu vyjednávání smyslu krajiny (jako např. v poválečných letech v souvislosti s přejmenováváním míst v pohraničí), vrství se na významných místech vzpomínky z různých období v závislosti na charakteristikách informantů.

2. Prostorové aspekty sémantické domény míst

Jednotlivé prvky sdílené kulturní domény odkazují k reálným místům v prostoru, proto tato místa můžeme lokalizovat (mj. s pomocí GPS) a dále s nimi pracovat v prostředí ArcGIS (srov. mapa 1 a mapa 2).

Nejvýznamnější kolektivně sdílená místa obyvatel Lesné stanovená na základě Smithova indexu významnosti jsou objekty spojené s ostrahou hranic (bývalá radarová věž Havran, osada Stará Knížecí Huť, a místní rota Stoupa) nebo přírodní objekty (rybník a pozůstatky zaniklé osady Kulm, velký smrk nazývaný Princ smrků nebo přírodní rezervace Podkovák). Středně významnými místy jsou současné vesnice i vesnice a osady zaniklé v souvislosti s událostmi po roce 1945 (Milíře, kde se nachází i kostel, Kollerova Huť, Žebráky, Heldrot, Bažantov), dále křížky, kostely i poutní místa (U kapličky, kostel Sv. Anny). Nejvýznamnější kolektivně sdílená místa se vyskytují v téměř neprostupném pásu lesů směrem ke

státní hranici s Německem. Krajina na západ od Lesné směrem k městu Tachov je naopak významnými místy nezaplněná, neboť je vnímána jako krajina náležející jiným obcím a pro mnohé obyvatele nenaplňuje obsah slova krajina. Místní se často kochají pohledem na lesnaté kopce směrem na státní hranici a pochvalují si estetiku doplňovanou bekáním srnců. Proto je lesnatá krajina preferována před pastevní krajinou, která se rozkládá na východ od obce Lesná.

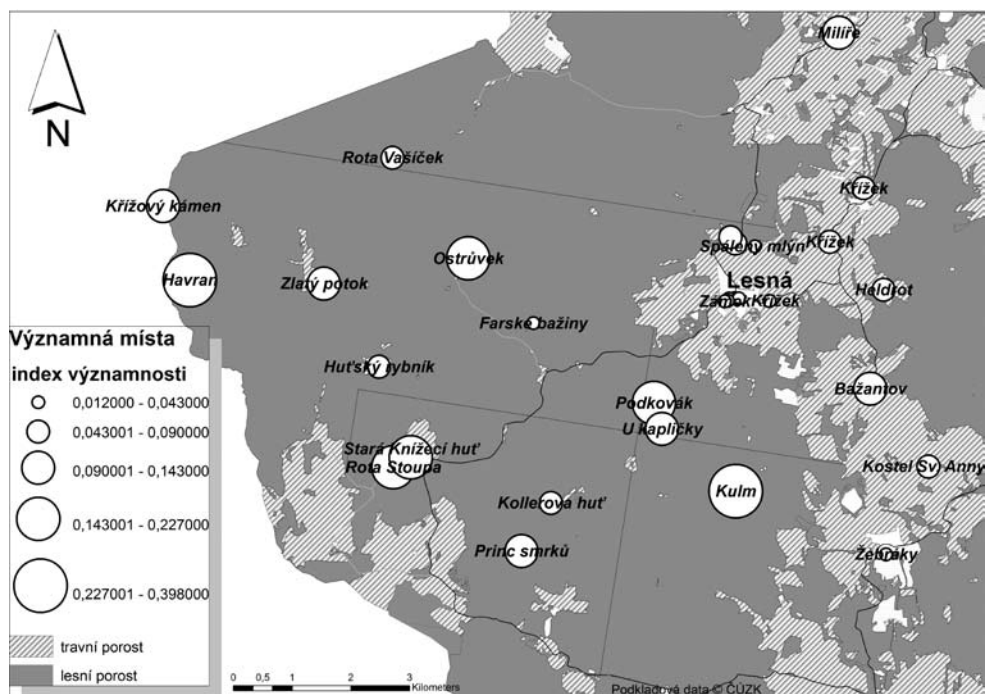
Nejvýznamnější místa obyvatel Bušovic stanovená na základě Smithova indexu významnosti jsou přírodní objekty, které se nacházejí v okolním lese (Kokotské rybníky – v současné době rekultivovaný rybník v lesním prostředí, kde dříve stávala středověká ves Kokot; Ostrý kámen – místo spojené s pověstí o čertovi, kterou místní znají a kolektivně reprodukuji; Studánka – kam nejen místní docházejí pro pitnou vodu či místo U světýlka – nejvyšší bod v okolí, na kterém stojí stožár s navigačním osvětlením), a bývalé mlýny při nedaleké řece Berounce. Mezi středně významnými místy se nachází bývalý zámek v Bušovicích, vyhlídková místa (U tří lip, Starostovy vyhlídky) či místa významná pro obyvatele obce zejména společnými prožitky a vzpomínkami na dětství (Lom a Skalka jako místo stavby dětských bunkrů; Střelnice jako místo procházek, výhledů do krajiny a střelby na asfaltové holuby; Železniční most nejen jako technická památka, ale i cíl společných vycházek a nebezpečných dětských her).

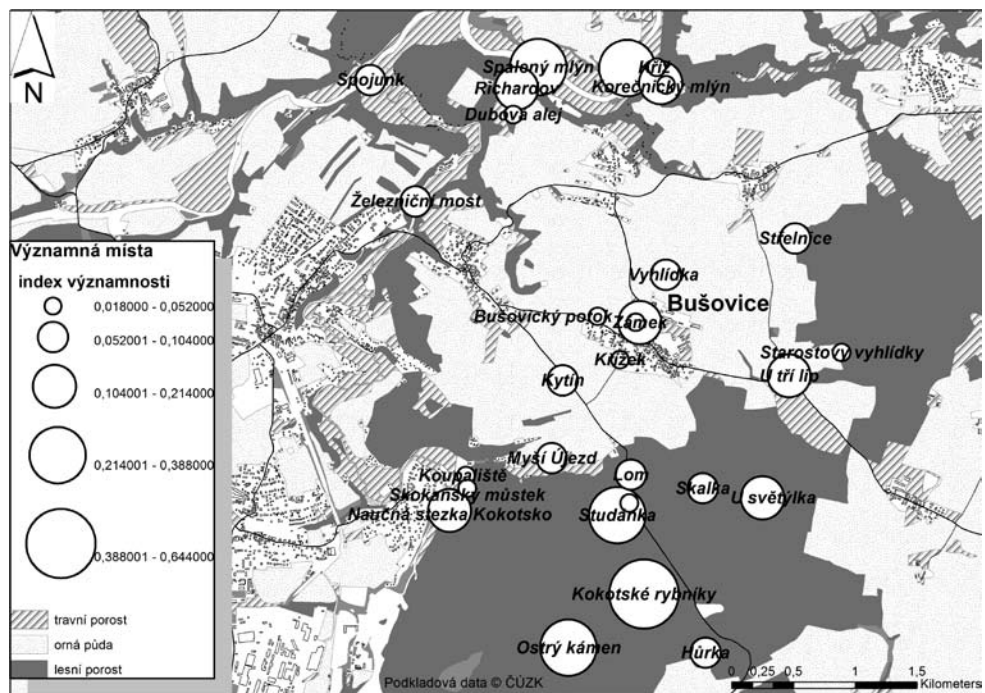
Obr. 5. Kokotské rybníky (lokality Bušovice) – v současné době rekultivovaný rybník na místě bývalé středověké vsi Kokot.

Obr. 6. Ostrý kámen (lokality Bušovice) – místo spojené s pověstí o čertovi, kudy zároveň prochází naučná stezka. Obě foto T. Zíková 2013.

Mapa 1. Významná místa v Lesné z perspektivy aktérů.

Mapa 2. Významná místa v Bušovicích z perspektivy aktérů.

Zatímco v Bušovicích je osvojený prostor, kam jsou zasazována kolektivně sdílená významná místa, ohraničen vodními toky, dohledností v terénu či hranicemi katastru obce, v pohraniční obci Lesná je to státní hranice na západní straně a katastr ostatních obcí (zejména směrem k Tachovu) na východní straně. V Lesné se také setkáme s tendencí považovat za významná ta místa, která se nacházejí relativně daleko od samotné obce. V Bušovicích jsou naopak i pod vlivem blízkosti okolních vesnic významná místa zasazena do těsného okolí obce, resp. do jejího katastru.

Kulturní doména významných míst z hlediska genderu

Krajině připisované významy a hodnoty přisuzované jejím jednotlivým komponentám mohou generovat výrazně rozdílný obraz krajiny v případě mužů a žen (Rocheleu – Thomas-Slayter – Edmund 1995). Pokud přijmeme předpoklad, že každodenní rytmus pohybu a práce žen se od toho mužského do značné míry liší, nevyhnutelně z toho vyplývá i rozdílná znalost okolí a tedy obraz krajiny (Jiggins 1986), a je to právě tato ženská perspektiva, která není často oficiální geografii reprezentována (Rocheleu – Thomas-Slayter – Edmund 1995). V posledních letech se však perspektiva genderu začíná prosazovat jako integrální součást studií o krajině a prostoru (Ardener 1993; Hanson – Pratt 2005; Carubia – Dowler – Szczygiel 2005). Pokud se optikou feministické kritiky podíváme na klasickou geografii, musíme nutně odmítnout staré ironické heslo, že „*geografie zkoumá mapy, historie zase chlapy*“, protože v tomto ohledu si klasická geografie s klasickou historií nezadá a taktéž zkoumá především mužský pohled (Neligan 1985).

I v případě sledovaných obcí byly během zúčastněného pozorování zaznamenány rozdíly v praxi informantů ve vztahu k jejich genderu. Některá místa v lokalitách se profilovala jako místa využívaná primárně muži, jiná ženami. Některá místa se následně ukázala jako „genderotvorná“ – jednalo se o místa, jejichž využíváním byl gender našich informantů aktivně reprezentován. Ideálním dokladem bylo v tomto případě navazování kontaktů s informátory a domlouvání rozhovorů. V tomto případě bylo rozhodující, zda se jedná o muže, nebo ženu, neboť od toho bylo odvozeno, kde je možné danou osobu v obci potkat. Právě rozdílná praxe našich informátorů byla často ukazatelem a místem jejich „dělání genderu“ v rámci každodenních interakcí (West – Zimmerman 2008).

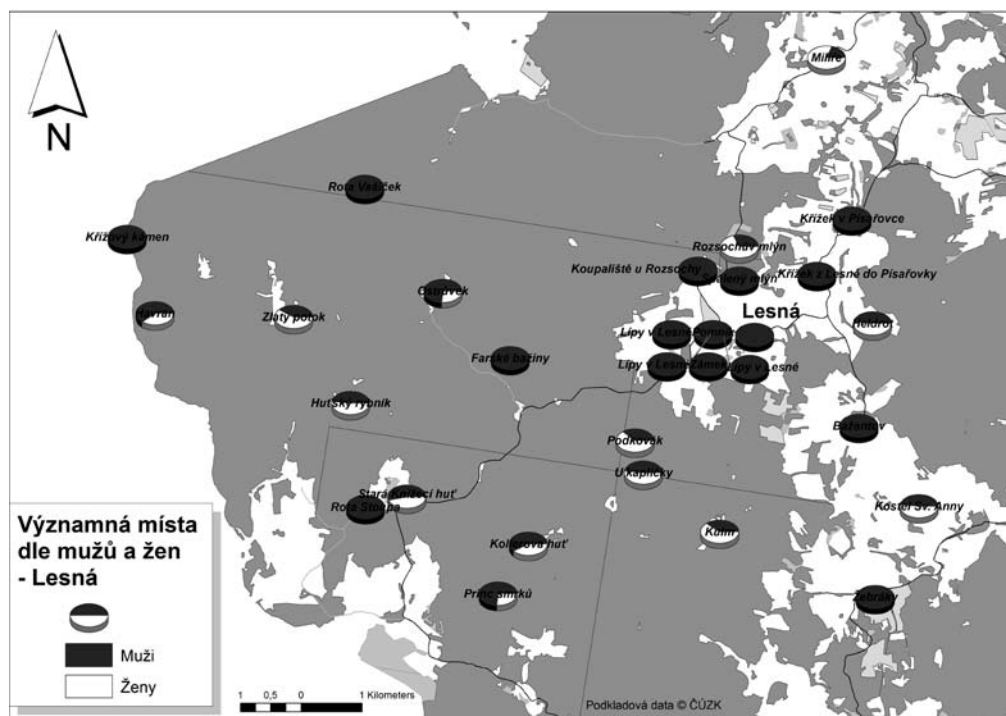
V sociálních vědách byla přijata teze, že rozdíl mezi muži a ženami není neměnný ani přirozený (Šmaus 2002), ale je vytvářen v interakcích a každodenních repetitivních aktivitách, které odrážejí konkrétní zájmy a berou na sebe podobu maskulinní a femininní „přirozenosti“ (West – Zimmerman 2008: 100). Pokud je gender utvářen v interakcích k ostatním, můžeme se ptát, zda je také utvářen ve vztahu k ne-lidským subjektům, jako je například vztah ke krajině, do níž zasazujeme naše každodenní repetitivní aktivity. Pokud budeme zvažovat místa v krajině, která si člověk osvojuje kolektivně, bude proces „dělání genderu“ neoddiskutovatelnou součástí tohoto osvojování. Jak se ale vztahujeme ke krajině na individuální rovině (já – krajina)? Využívají naši informanti nepřítomnosti lidského publika a relativní svobody „nedělat gender“? Za těmito úvahami pak stojí primární otázka, zda je prostor vůbec konceptualizován výrazně jinak muži a ženami, a zda existuje něco jako genderové specifický obraz krajiny?

Z analyzovaného datového souboru vyplynula specifická skupina míst, kterou jmenovali téměř výhradně muži (srov. mapa 3 a 4). V Lesné se jednalo především o místa odkazující k válečným událostem (např. Pomník pochodu smrti v Lesné) nebo k odkazu hraničního pásma a jeho vojenské ostrahy (př. roty Vašíček a Stoupa). V Bušovicích to byla místa spojená se společnými vzpomínkami informátorů, byla to místa klučích válek (Skalka), sbírání patron po válce (Lom) nebo místa jiných dobrodružství jako bylo lezení na viklající se železný stožár navigačního osvětlení (U světýlka).

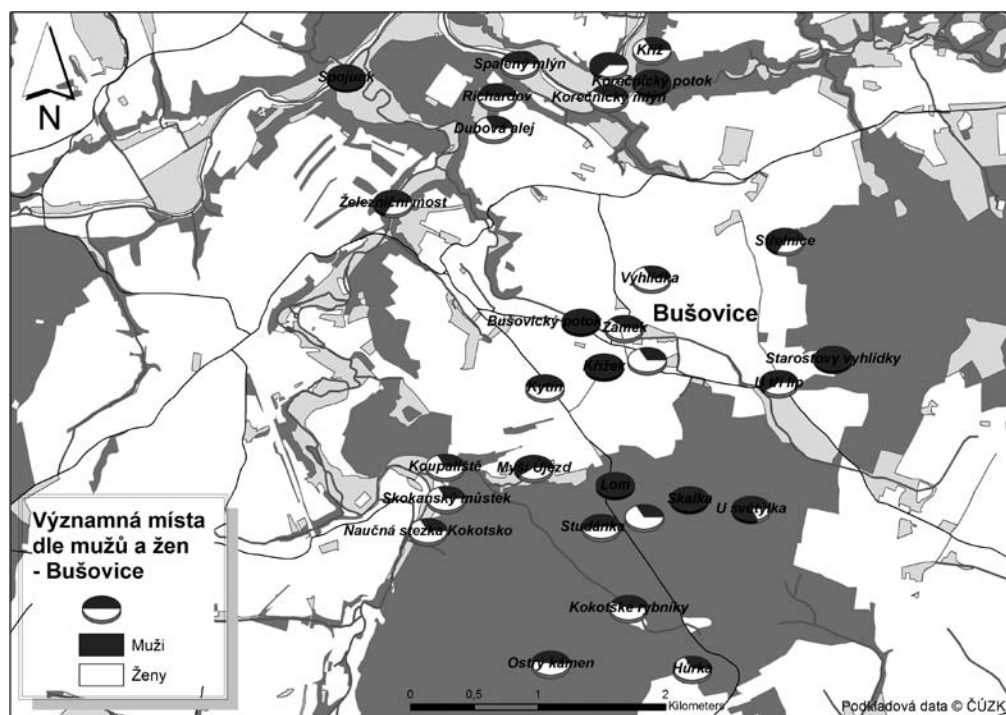
„*Rozhledna [...] to je maják, nebo jak bych to nazval, [...] jsem na něj jednou vylez, se to se mnou houpalo, takový zajímavý to bylo*“ (Vilém, 32 let, lokalita Bušovice).

„*Tajdle je lom a k tomu se vlastně váže, že ve druhý světový válce tam vlastně odpálili municí Američané [...] odpálili německou municí, co zabavovali, podminovali jí, odpálili jí a spousta patron nevybuchlo a my jsme tam jako kluci chodili*“ (Dušan, 40let, lokalita Bušovice).

Právě tato místa byla osvojována především kolektivně a dávala tak velký prostor k předvádění (*display*) genderových identit (srov. Goffman 2007). Místa a hry spojené s válkou tak byla tematickou oblastí, která odlišovala „klučí hry“ od těch „holčičích“. K tomuto odlišnému způsobu prezentování se vrátíme, až budeme popisovat místa, která využívají obě genderové kategorie zároveň, ovšem rozdílným způsobem.

Mapa 3. Nejvýznamnější místa v Lesné dle mužů a žen.

Mapa 4. Nejvýznamnější místa v Bušovicích dle mužů a žen.

Dalšími místy, která jmenovali výhradně muži, byla v lokalitě Lesná množina obecně známých míst jako oficiální místa paměti (Pomník pochodu smrti, křížky atd.) nebo místa, která mají obecně uznávanou historickou nebo přírodní hodnotu (památné lípy v Lesné, zámek v Lesné, Princ smrků ad.). V lokalitě Bušovice zase muži častěji zmiňovali místa s určitou technickou hodnotou (např. velký železniční most přes řeku Klabavku).

Ženy často jmenovaly místa, která mají spojena s nějakou aktivitou, jež zpravidla vykonávají samy, tzn. místa sběru borůvek, hub, místa vycházek, individuálních vzpomínek nebo místa her s dětmi. Přestože individuální osvojování krajiny dává aktérům možnost polevit v aktivním prezentování genderu, v námi sledovaném případě se činnosti v krajině často odvozovaly od představy „typicky ženských aktivit“ (sběr borůvek, hry s dětmi), nebo alespoň ve vzpomínkách na dané aktivity informantky zdůrazňovaly femininní stránku zakoušení (např. kochání se květinami).

Zcela specifický případ pak v obci Lesná tvoří skupina míst s náboženským významem (kostel Sv. Anny, kostel v Milířích ad.), který je opět polem aktivního prezentování genderu. V pravoslavné obci Lesná, stejně jako v jiných pravoslavných farnostech, je za spirituální ochranu rodiny odpovědná žena, proto veškeré modlitby, zapalování svící a obřadních lamp, uctívání památky zesnulých a dodržování pravidelných půstů provádí většinou za všechny členy rodiny a zastupuje je tak v rituálu (DuBoulay 1974). V případě vesnice Lesná je tato role ženy jako „zástupce“ celé rodiny velmi patrná na všech bohoslužbách a také během velkých svátků, kdy většina rituálních příprav je kompetencí žen. To, že okolní krajinu lesenské ženy zakouší jako mapu profánního prostoru, jež je protnutý jednotlivými posvátnými místy, je součástí aktivní konstrukce jejich genderové kategorie.

Pokud bychom se měli zamyslet nad genderovými rozdíly v osvojování krajiny, musíme konstatovat, že se v námi zkoumaném terénu dvou západočeských vesnic ukazují jako významné, a to nezávisle na sociálním kontextu osvojování krajiny (skupinové/individuální zakoušení) či převládající religiozitě místních obyvatel (Lesná – pravoslavi; Bušovice – bez vyznání). Přestože výběrem významných míst obyvatelé obcí aktivně prezentují a utvářejí svůj gender, v otázce rozšíření významných míst v krajině panuje mezi muži a ženami až překvapivý konsenzus. Prostorová doména významných míst je u mužů a žen v obou lokalitách v zásadě shodná (viz mapa 5 a 6),

v pokrytí krajiny kolektivně sdílenými místy tak významné rozdíly mezi muži a ženami nejsou.⁸

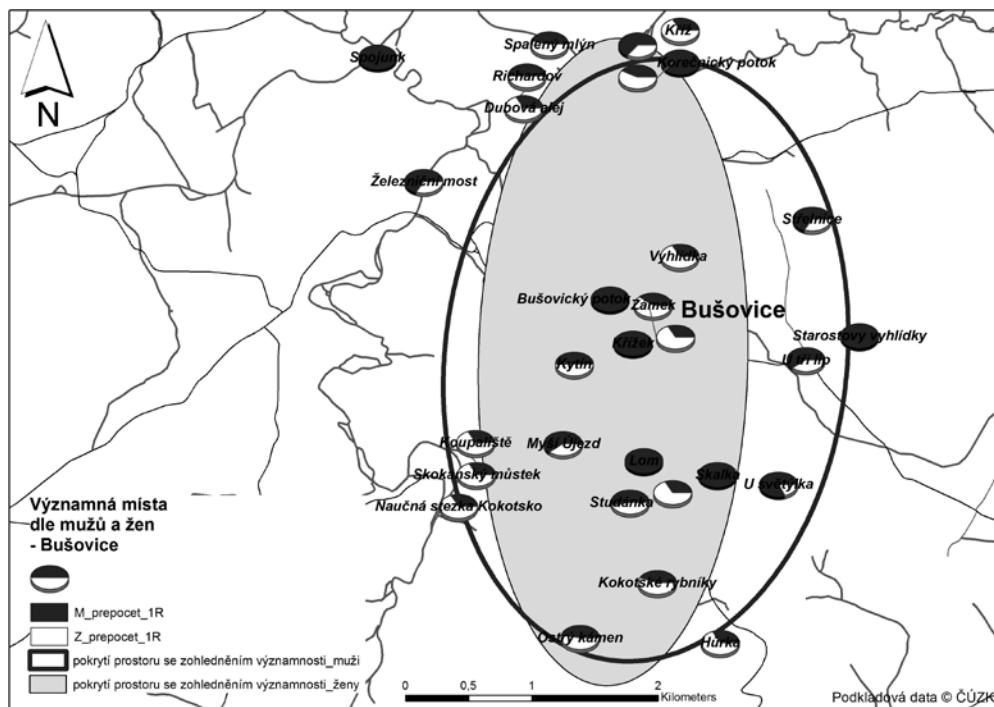
V obou lokalitách bylo zjištěno značné množství genderově indiferentních míst, která jsou součástí společně sdílené představy o krajině (v lokalitě Bušovice se jedná např. o místa Spálený mlýn, Korečnický mlýn, osadu Richardov, vyhlídkové místo U Tří lip a Kytín, Studánka, Kokotské rybníky či Ostrý Kámen; v lokalitě Lesná o místa Stará Knížecí Huť a Huťský rybník, samota a bývalé vesnice Heldrot, Kollerova Huť atd.). V dané souvislosti je však třeba poznamenat, že v některých případech muži a ženy jmenovali totéž místo, ovšem přikládali mu jiné významy (např. Střelnice v lokalitě Bušovice – místo spojeno u mužů se závody ve střelbě na asfaltové holuby, u žen s výhledem na okolní krajinu). I když muži a ženy jmenují stejná místa v krajině, označují je shodnými jmény, kolektivně pak tato místa mohou být sdílena v rámci kulturní domény jako významná, přesto mohou existovat jisté rozdíly mezi muži a ženami ve vnímání těchto míst, neboť jim mohou přikládat různé významy v závislosti na aktivitách spojených s těmito místy. V rámci těchto aktivit opět dochází k „dělání“ genderu a prezentování typicky maskulinního nebo femininního chování.

Zatímco ženy místa sdílejí s muži, nebo mají svá čistě individuální místa, jež nesdílejí s ostatními ženami (ani v jedné z obou lokalit nelze vymezit objekt/místo kolektivně sdílené ženami), u mužů je situace odlišná. Mají svou skupinu míst, jejichž znalost a význam sdílejí s ostatními muži v lokalitě. Tato kolektivně sdílená „mužská“ místa jsou velmi často spojena s konkrétními vzpomínkami, které se k danému místu vážou. Tyto vzpomínky jsou muži kolektivně sdíleny, byly prožity ve skupině, nejčastěji pak ve skupině vrstevníků.

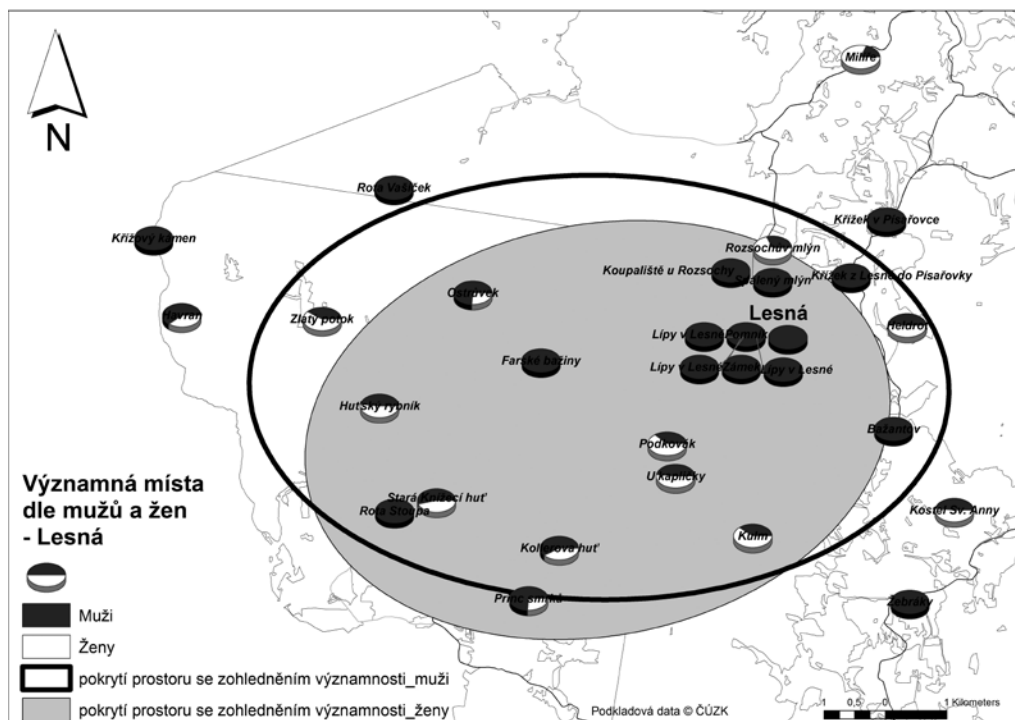
„Tady jsme jezdili za klukama na Huť. Na Hošťku jsme jezdili na zábavy, to byly pěkný zábavy – to byly vlastně koncerty, kapely hrály a tuto [...] Tam byl nádhernej velkej mlejn, je tam i most, tam to bylo taky hezký, tam jsme chodili jako děcka se školou.“ (Petr, 52 let, lokalita Lesná)

„My jsme chodili s klukama na ten Ostrej kámen.“ (Rudolf, 73 let, lokalita Bušovice)

„My jako kluci jsme chodili do lesa [...] třeba na Ostrej kámen a tam k rybníkům jsme chodili, potom po válce v 45, tam byli Američané, tam byl ten zajateckej tábor [...] a tady soustředili veškerou tu municí a odvezli ji do toho lomu Na Sýkorce [...] a tam to vodstřelili [...] a my jako kluci jsme tam chodili.“ (Dalibor, 84 let, lokalita Bušovice)

Mapa 5. Prostorová doména významných míst v Bušovicích dle mužů a žen.

Mapa 6. Prostorová doména významných míst v Lesné dle mužů a žen.

Ženy naopak takové typy vzpomínek k místům zpravidla neuvádějí. Místa v krajině poznávají či poznávaly primárně samy, se svými rodiči a dětmi; vzpomínky vázané k těmto místům pak mají charakter spíše individualizovaných prožitků nebo informací, které jim o daném místě předali jejich rodiče, a ony je dále předávají svým dětem.

„No, to mně právě vždycky ten náš táta vyprávěl a ještě mě má dceř o tom vyprávěl, že tam žil nějaký švec a na tom místě že pořád žijou malí ševčíci, prostě taková pohádka je to.“ (Anna, 65 let, lokalita Bušovice)

„Pro mě je významný místo támhle Na jámách, protože tam chodím na houby a na borůvky.“ (Mirka, 74 let, lokalita Lesná)

„Víte o tom Ostrůvku? [...] Tam byl strašně krásnej zámek a moje děti tam chodily na tábory a tak [...] Ten Pochr zrušili, tam byly krásný bytovky, všechno, tam byly koně, no, dobytek tam byl, psy tam měli, všechno, tam jsem projížděla, denně, můžu říct, traktorem.“ (Františka, 79 let, lokalita Lesná)

Z výše prezentované studie dvou západočeských vesnic vyplývá několik závěrů v otázce „dělání genderu“ ve vztahu k lidským i ne-lidským subjektům. Ukazuje se, že ačkoliv tváří v tvář okolní krajině, do níž hypoteticky můžeme vkročit bez nutného doprovodu našich sociálních identit a rolí, stejně vystupujeme jako aktéři aktivně konstruující svůj gender a to i v situacích, kdy nás lidské publikum nesleduje. K tomuto individuálnímu využívání krajiny spíše inklinují ženy, ostatně řada individuálních venkovních aktivit (sběr borůvek, procházky s dětmi) je jen součástí aktivit, kterými ženy vytvářejí svou „ženskou identitu“. V případě sledovaného souboru můžeme rozhodně mluvit o genderově specifickém využívání krajiny a o jejím genderově specifickém obraze. Zároveň lze na základě výše uvedených poznatků tvrdit, že způsob vztahování se ke krajině, který by byl genderu-prostý, téměř neexistuje. I tato z hlediska sociální kontroly „nejsvobodnější“ situace byla našimi (mužskými i ženskými) aktéry využívána k utváření obrazu sebe sama jako bytosti maskulinní nebo femininní.

Shrnutí

Studie je zaměřena na vnímání krajiny obyvatel dvou západočeských obcí, které zastupující dva ideální typy (západo)českého venkova. Prostřednictvím formalizovaného i neformalizovaného dotazování na významná místa v krajině byl sestaven kognitivní model osvojené krajiny z pohledu jednotlivých aktérů. Využitím analýz význam-

nosti z programu Anthropac 4.0 byl vytvořen model významných míst v krajině pro celou skupinu jako jednotka sdíleného konsenzu. Takto koncipovaný sdílený obraz krajiny je vymezen nejen geografickými faktory (hranice lesa, řeky, dohlednost), politickými faktory (katastrální území jednotlivých obcí, státní hranice), ale i faktory, jako je například gender.

Zatímco muži si krajinu osvojují častěji prostřednictvím skupinových akcí (zejm. aktivit s vrstevníky) a kolektivně sdílejí specifická místa v krajině, ženy uplatňují více individualistický přístup – nemají kolektivně sdílená „ženská“ místa a místa v krajině nejčastěji spojují s individuálními či rodinnými aktivitami. Tato kognitivní rovina následně interaguje i s rovinou jednání – v obou sledovaných obcích je např. spolková činnost a socializace v místních hostincích do značné míry výhradně mužskou záležitostí. V obou lokalitách byl zjištěn i značný počet genderově indiferentních míst, která jsou významnou součástí společně sdílené představy o krajině a s nimiž jsou spojeny kolektivně sdílené představy i příběhy celého lokálního společenství.

Studie rovněž naznačila, v jakém ohledu je možné ve zkoumání aktérského pojetí krajiny využít vizualizace a nástroje GIS. Nástroje GIS jsou většinou považovány za doménu formalistických přístupů. V uvedeném pojetí však umožňují mapovat i hranice symbolické, které se nemusejí překrývat s geografickými hranicemi a mohou vykazovat značnou fluiditu.

Diskuze

Další výzkum by se měl zaměřit na dlouhodobé zúčastněné pozorování chování aktérů v krajině, které ve výše uvedeném výzkumném designu tvořilo sekundární část. Primárně byl výzkum postaven na dotazování, přičemž na rovině mluveného slova může docházet k určitému druhotnému genderovému zakódování výpovědi. Např. pokud prožívání konkrétní situace v krajině nebylo zacíleno na prezentování a konstruování genderu, v případě vyprávění o této situaci je daná situace jako maskulinní nebo femininní vykládána v rámci osvojených řečových rámců. V prezentovaném výzkumu byl učiněn pokus o smíšený kvantitativně-kvalitativní design, který lze vždy obohatit hlubším ponorem do kvalitativní části zprostředkované zúčastněným pozorováním. Ne nadarmo už Bronislaw Malinowski zdůrazňoval nutnou triangulaci získaných zjištění přímým pozorováním, neboť se skutečně může lišit „co lidé říkají, a co dělají“.

Studie vznikla v rámci projektu Sídelní a krajinný prostor jako odraz kulturního dědictví a paměti národa DF12P01OVV008 (program NAKI). Děkujeme členům projektového týmu, kteří se podíleli na výzkumu: PhDr. Jiří Woitsch, Ph.D., Mgr. Karolína Pauknerová, Ph.D., Mgr. Klára Strohsová, Bc. Radek Světlík a Mgr. Michal Vavroch.

POZNÁMKY:

1. K historii a etnografii obce Lesná viz např. Kotrbatá 2010, Heroldová 1978, Vančík 1956.
2. Údaj o počtu obyvatel vztažený k obci Lesná, která se dělí na čtyři části: Háje, Lesná, Písařova Vesce a Stará Knížecí Hut'; <http://vdb.czso.cz/sldbvo/> (citováno 20. 5. 2013). Výzkum probíhal pouze v části Lesná.
3. K historii obce Bušovice: Chmelíř 1997, Zíková et al. 2013.
4. Údaj o počtu obyvatel vztažený k obci Bušovice, která se dělí na tři části: Bušovice, Sřapole, Sedlecko; <http://vdb.czso.cz/sldbvo/> (cit. 7. 2. 2014). Výzkum probíhal pouze v části Bušovice.
5. Jednotliví informátoři byli anonymizováni a jsou dále v textu uvedeni pod pseudonymy s uvedením věku a lokality.
6. Výzkum byl prováděn skupinově, podílelo se na něm celkem sedm osob, přičemž rozhovory byly vedeny nejčastěji v genderově vyvážené dvojici. Strukturovaná část výzkumu probíhala v týmu, hlubšímu zúčastněnému pozorování se z týmu v lokalitě Lesná věnovala Gabriela Fatková a v lokalitě Bušovice Tereza Zíková. Obě autorky zároveň vedly většinu neformálních rozhovorů v jednotlivých lokalitách a uskutečnily individuální komentované vycházky s obyvateli obou lokalit.
7. Počet informantů v jednotlivých vesnicích a jejich genderový poměr není v navrženém výzkumném designu problematický. Studie zaměřené na hledání konsenzu mezi skupinou informantů si zpravidla vystačí s malým počtem informátorů, obzvláště pokud je skupina vybrána podle úzce definovaných kritérií. V rámci teorie kulturního konsenzu bylo experimentálně prokázáno, že už za použití rozhovorů se čtyřmi informátory může výzkumník získat většínu informací o sémantické doméně (Romney – Batchelder – Weller 1986: 326).
8. Prostorová doména byla vytvořena nástrojem Směrové distribuce (Directional Distribution) v ArcMap 10; vzniklá elipsa zohledňuje průměrné rozprostření sledovaných významných míst v prostoru a zohledňuje rovněž významnost místa odvozenou z četnosti ve výpovědích dle pohlaví informátorů.

LITERATURA A ELEKTRONICKÉ ZDROJE:

- Ardener, Shirley (ed.) 1993: *Women and Space: Ground Rules and Social Maps*. Bloomsbury Academic.
- Basso, Keith H. 1996: *Wisdom Sits in Places: Landscape and Language among the Western Apache*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Bender, Barbara 1993: *Landscape: Politics and Perspectives*. Oxford: Berg.
- Bender, Barbara 2002: Time and Landscape. *Current Anthropology* 43, s. 103–112.
- Bernard, Russel H. 2006: *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Borgatti, Stephen P. 1992: *ANTHROPAC 4.0*. Columbia: Analytic Technologies, 1992.
- Brewer, Devon D. 2002: Supplementary Interviewing Techniques to Maximize Output in Free Listing Tasks. *Field Methods* 14, č. 1, s. 108–118.
- Carubia, Josephine – Dowler, Lorraine – Szczygiel, Bonj 2005: *Gender and Landscape: Renegotiating Morality and Space*. London, NY: Routledge, 2005.
- Dewalt, Kathleen M. – Dewalt Billie R. 1998: Participant Observation. In: Russel, Bernard H. (ed.): *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. Altamira Press, s. 259–299.
- DuBoulay, Juliet 1974: *Portrait of a Greek Mountain Village*. Oxford: Oxford: Clarendon Press.
- Feld, Steven – Basso, Keith H. 1996: Introduction. In: Feld, Steven – Basso, Keith H. (eds.): *Senses of Place*. Santa Fe: School of American Research Press, s. 3–11.
- Goffman, Erving 2007 [1978]: Gender Display. In: Tiger, Lionel; Fowler, Heather T. (eds.) *Female Hierarchies*. Chicago: Beresford Book Service, s. 60–86.
- Gravlee, Clarence 1998: „The Uses and Limitations of Free Listing in Ethnographic Research.“ *Clarence F. Gravlee* [online] [cit. 10. 2. 2014]. Dostupné z: <<http://www.gravlee.org/ang6930/freelists.htm>>.
- Halbwachs, Maurice 2009: *Kolektivní paměť*. Praha: Slon.
- Hanson, Susan – Pratt, Geraldine 2005: *Gender, Work and Space*. London, NY: Routledge.
- Heroldová, Iva 1978: Národopisná problematika novoosídlenického pohraničí. *Český lid* 65, s. 195–206.
- Hirsch, Eric – O'Hanlon, Michael 1995: *The Anthropology of Landscape Perspectives on Place and Space*. Oxford University Press.
- Chmelíř, Václav 1997: *Bušovice – zámek a tvrz*. Plzeň: Mikota.
- Jiggins, Janice 1986: Women and Sseasonality: Coping with Crisis and Calamity. *IDS Bulletin* 17, č. 3, s. 9–18.
- Kotrbatá, Ivana 2010: „Ještě je 400 míst volných v tachovském okrese!“ Příspěvek k „malým dějinám“ reemigrace a dosídlení Tachovska v narativních interview na začátku 21. století. *Český lid* 97, s. 265–280.
- Neligan, Annie 1985: Geography and Gender: An Introduction to Feminist Geography. *Feminist Review* 20, s. 113–118.
- Nora, Pierre 1996: Mezi pamětí a historií: problematika míst. Antologie francouzských společenských věd: Město. *Cahiers du Cefres* 10, s. 39–64.
- Olick, Jeffrey K. – Robbins, Joyce 1998: Social Memory Studies: From „Collective Memory to Historical Sociology of Mnemonic Practises. *Annual Review of Sociology* 24, s. 921–36.

- Olick, Jeffrey K. 1999: Collective Memory: The Two Cultures. *Sociological Theory* 17, č. 3, s. 333–348.
- Rocheleau, David – Thomas-Slayter, Barbara – Edmund, Dianne 1995: Gendered Resource Mapping: Focusing on women's Spaces in the Landscape. *Cultural Survival Quarterly* 18, č. 4, s. 62–68.
- Romney, Kimball, A. – Batchelder, William H. – Weller, Susan C. 1986: Culture as Consensus: A Theory of Culture and Informant Accuracy. *American Anthropologist* 88, č. 2, s. 313–338.
- Šmausová, Gerlinda 2002: *Proti tvrdošíjně představě o ontické povaze gender a pohlaví*. Sociální studia 7, s. 15–27.
- Vančík, František 1956: Některé rysy novoosídlenického pohraničí. *Český lid* 43, s. 193–195.
- Weber, Max 1949: *On the Methodology of the Social Sciences*. Illinois: The Free Press of Glencoe.
- West, Candace – Zimmerman, Don H. 2008: *Dělat gender*. Sociální studia / Social Studies 5, č. 1, s. 99–120.
- Zíková, Tereza et al. 2013: *Bušovice a okolní krajina v proměnách času a prostoru*. Bušovický zpravodaj, speciální číslo vydané u příležitosti výstavy Bušovice a okolní krajina v proměnách času a prostoru. Obecní úřad Bušovice a ZČU v Plzni.

Summary

Local Identity and Landscape's Memory: Important Landscape Components in the Perspective of Participants

Using the analysis of semantic domains, the Geographic Information System (GIS) and interpretation, the contribution introduces important places in landscape in a micro-perspective of the inhabitants of selected locations in the Plzeň region. The locations presented in the contribution represent different configurations of population and landscape. The community of Bušovice is typical for its stability in population and the agricultural character of the landscape. The community of Lesná is situated in a border region, where the population fully changed after the World War II and the work in forest has been the main means of earning the living so far; simultaneously, the forest is dominating the local landscape. Within the contribution, there is presented a map of landscape components with the cultural and historical value defined based on the responds of local inhabitants. By means of the GIS, it is possible to simulate which places in the landscape are considered important in the collective memory of the inhabitants, and how the selection of particular landscape components changes in connection with other features of those informants (e.g. gender). The cultural domain of important shared places is also interpreted in the text whereby stress is put on collectively shared ideas of the participants, which are manifested in the space (they create so-called memory places) and become a field to symbolize the local identity.

Key words: Geographic information system; local identity; landscape's memory; border area; West Bohemia.

MAPOVÁ APLIKACE LIDOVÝ ODĚV NA MORAVĚ A ETNOKARTOGRAFICKÁ PREZENTACE KABÁTOVÉHO ODĚVU

Martin Šimša

V roce 2010 obhájil Národní ústav lidové kultury ve Strážnici (NÚLK) v rámci podpory z Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) vědecký projekt s názvem *Tradiční lidový oděv na Moravě, identifikace, analýza, konzervace a trvale udržitelný stav sbírkového materiálu z let 1850–1950*. Na řešení projektu se vedle NÚLK podílí pod vedením Jiřího Příhody tým pracovníků Ústavu chemie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, v jejichž gesci je téma konzervace a vhodného uložení sbírek. Identifikaci a analýzu sbírkových předmětů řeší pod vedením Martina Šimši tým složený z kurátorů oděvních sbírek zemských a regionálních moravských muzeí. Odborné konzultace řešitelskému týmu poskytla Alena Křížová z Ústavu evropské etnologie FF MU. Etnografický ústav Moravského zemského muzea v Brně (EÚ MZM) zastupuje Lenka Nováková, Eva Tomášová Muzeum Vysočiny Třebíč, Veronika Hrbáčková Vlastivědné muzeum v Olomouci, Lenka Drápalová Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, Marta Kondrová a Romana Habartová Slovácké muzeum v Uherském Hradišti. Problematiku oděvních materiálů řeší Petra Mertová z Technického muzea v Brně (TMB). Kresebnou dokumentaci prováděla Petra Hrbáčková (NÚLK). V souvislosti s dílčími úkoly byly ke spolupráci přizvány oděvní restaurátorky Marie Bakalíková (NÚLK), Žaneta Kubingerová (TMB) a Libuše Dufková (EÚ MZM), které na základě originálů sbírkových předmětů vytvořily záznam jejich stříhové konstrukce.

S ohledem na rovnoměrnou dokumentaci sbírkových fondů pracují jednotliví řešitelé nejen se sbírkou vlastní instituce, ale v souvislosti s regionálním zaměřením zpracovávají i fondy místních muzeí v etnografických regionech Horácka a Podhorácka, Brněnska, Malé Hané, Hané, Valašska, Kravařska a Slovácka.¹ S ohledem na přesahy sbírkových fondů do sousedních regionů je vymezení zkoumaného území historickými hranicemi Moravy spíše formální a dokumentovány jsou všechny uložené předměty bez ohledu na zemskou či národnostní příslušnost nositelů. Ve výsledném souboru se tak objevují oděvní součásti Charvátů z Mikulovska i Němců ze Znojemska, Jihlavska,

Vyškovska, Hřebečska a částečně i Kravařska. Slezská muzea se vzhledem k řešení vlastního výzkumného zájmu NAKI prozatím do projektu nezapojila.

Vymezení předmětu výzkumu vychází z širší definice lidového oděvu užívané českou národopisnou encyklopedií (Jeřábková 2007: 498) a zahrnuje jednotlivé mužské a ženské oděvní součásti, tak jak je chápe tradičněji orientovaná etnografická literatura (Jeřábková 2000). Jmenovitě se jedná o mužské plátěné i soukenné kalhoty, zástěru, košili, vestu, kabátek a kabát a dále ženskou krátkou i dlouhou košili, spodní oděv, sukni samostatnou i sešitou se živůtkem, zástěru, vestu, kabátek a kabát. Vedle toho však dokumentujeme i oděvy mladší, které především v případě mužského oblečení dokládají inspiraci soudobým konfekčním oděvem. Časový horizont je vymezen lety 1850–1950, což umožňuje zachytit většinu autentických sbírkových předmětů, jejichž konstrukce má stále ještě pevnou vazbu s tradicí lidových či stylových krejčích. S ohledem na možnost odlišit jednotlivé fáze vývoje lidového oděvu jsou sbírkové předměty v závislosti na přímé dataci, době zakoupení do sbírky či formálnímu a konstrukčnímu rozboru zařazeny do jednoho ze čtyř sledovaných horizontů let 1850, 1900, 1930 a 1950.

Cílů identifikace mužských a ženských oděvů, uložených v muzejních sbírkách, je hned několik, a snaha zjistit, jaké „skvosty“ jsou uloženy ve sbírkových fondech spolupracujících kolegů, nebyla motivací nejmenší. Naší snahou bylo především provést inventarizaci a soupis sbírkových předmětů jako základ pro další studium. Provedení soupisu má zřetelně a přitom stručně popisovat jednotlivé sbírkové předměty, tak aby jejich charakteristika měla dostatečnou vypovídající hodnotu i poté, co badatel opustí depozitář a předmět již nebude mít před očima. Takto připravený materiál poslouží pro důkladnou analýzu konstrukce, územního rozšíření, historického výskytu a vztahu ke stylovým či lidovým oděvním vzorům.

Počáteční úvaha, že jednotlivé varianty vest, kabátů, sukni atd. je možné identifikovat na základě třídění vytvořeného pro účely popisu sbírkových předmětů, se ukázal možný jen z části (Langhammerová 1990). Pro-

blém je v tom, že třídění lidového oděvu se v naší vědě od dob Drahomíry Stránské nijak výrazně nerozvinulo a v zásadě zůstalo na úrovni obecných definic jednotlivých druhů oděvů a jejich nemnoha variant, které autorka vytvořila pro kapitolu Oděv meziválečné Československé vlastivědy (Stránská 1936), případně pro úvodní část publikace lidové kroje v Československu (Stránská 1949). Tento materiál bývá s minimální korekcí údajů, a to včetně kresebné dokumentace, přejímán do nových děl, aniž by došlo k rozpracování, upřesnění či odmítnutí téměř sto let starého konceptu.

Identifikace se proto omezuje na popis obecných vlastností oděvních součástí – kalhoty, vesta, kabátek, kabát, košile atd., ilustrovaných jejich lokální podobou. Varianty bývají jako samostatné kategorie vnímány pouze tehdy, pokud jsou současně výrazně odlišeny střihem či názvem. V případě kabátového oděvu bývá jako varianta uváděna *halena*, *huňa*, *župice*, *župan* či chodská *šerka* (Langhammerová 1990: 25, 27, 28). Podobně je tomu u ženských *kabátků*, vedle nichž bývá jako samostatná skupina uváděn *špenzr* a *jupka* (Langhammerová 1990: 26, 29, 57). Ovšem vyjma popisu oděvní siluety a typických střihových detailů nejsou tyto nijak blíže specifikovány.

Z těchto důvodů jsme se rozhodli vytvořit vlastní systém identifikace, který umožní přiměřený popis, vzájemné srovnání i rozlišení případných variant oděvních součástí. S ohledem na předchozí dobré zkušenosti s uplatněním metody střihového rozboru, která byla využita při vytvoření konstrukční charakteristiky, a následného rozlišení jednotlivých variant kalhotového oděvu (Šimša: 2008), jichž bylo možné současně využít při analýze a srovnávacím studiu, jsme se rozhodli pro tento způsob zpracování. U jednotlivých druhů oděvů byly vytipovány hlavní a vedlejší konstrukční znaky a vytvořen přehled jejich variant, jimž byl přidělen odpovídající číselný kód. Popis konkrétní oděvní součásti byl realizován jako postupné vyhledávání a zaznamenávání odpovídajících variant jednotlivých znaků, čímž vzniká číselná řada, tedy jakési „rodné číslo“ konstrukce předmětu. Na jeho základě lze definovat skupiny se shodnými či naopak zcela odlišnými znaky.

V průběhu let 2011–2013 byly tímto způsobem v muzejních fondech identifikovány a popsány mužské kalhoty, vesty, kabátky a kabáty a dále též ženské vesty, kabátky, kabáty a sukně. Záznamy jednotlivých kurátorů byly vepsány do předtištěných tabulek, na nichž je označena

instituce, sbírkový fond a typ oděvní součástky. Informace o předmětu se skládají z uvedení evidenčního čísla, lokality či regionu, číselně vyjádřeného popisu, časového zařazení, případně datace, lokálního názvu, použitého materiálu nosné konstrukce a jeho barvy. Jednotlivé tabulky jsou v NÚLK převáděny do tabulkového procesoru Microsoft Excel.

Identifikace sbírkových předmětů byla uplatněna při analýze a srovnávacím studiu jednotlivých druhů oděvních součástí, na něž se v regionálním či zemském rozsahu zaměřili jednotliví členové řešitelského týmu. Zpracováno bylo téma rozšíření a typologie mužských soukenných kalhot ve středoevropském prostoru (Šimša 2011), soukenných vest na Slovákku (Kondrová 2012), Valašsku (Drápalová 2012) a Horácku (Tomášová 2012). Podobně byly zkoumány mužské kabátky a kabáty na Slovákku (Habartová 2011, 2012) a ženské kabátky na Brněnsku (Nováková 2013).

Oproti tomu rozsáhlá databáze identifikovaných oděvních součástí ze sbírkových fondů moravských muzeí a jejich střihová a kresebná dokumentace zůstala uložena v archivu NÚLK. Zpřístupnit badatelům tato zdrojová data umožnilo až využití software Geografického informačního systému (GIS), na jehož základě pracuje platforma *ArcGIS for Server*, která umožňuje vytvořit odpovídající prostředí pro uložení a sdílení informací mapové aplikace Lidový oděv na Moravě. Jejím cílem je formou interaktivních etnografických map poskytnout badatelům informace o výskytu sbírkových předmětů v konkrétních lokalitách a současně formou analyticky zpracovaných etnokartografických symbolů vyjádřit jejich rozšíření a vzájemné vztahy. Prostřednictvím mapových symbolů je možné vstoupit do databázové karty předmětu, kde je prezentována též kresebná a střihová dokumentace.

Zobrazování výsledků identifikace oděvních součástí uložených ve sbírkových fondech moravských muzeí v prostředí GIS mapové aplikace vyvolává bezděky otázku o jejím vztahu k existujícím etnografickým atlasům, poťazmo projektu *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska*, jehož řešitelem je Etnologický ústav AV ČR. Nabízí se otázka, zda je možné tímto způsobem získat relevantní etnografická data a stejně tak zda můžeme obrazové vyjádření našich zjištění považovat za adekvátní doplněk či náhradu etnografického atlasu. V následujících řádcích se v kontextu již vydaných a badatelsky dostupných atlasových děl pokusíme hledat odpovědi na tyto otázky.

Způsob získávání informací o lidovém oděvu a jejich prezentace ve středoevropských etnografických atlasech

Hned v počátku je třeba zdůraznit, že cílem následujících řádků není přehledná chronologie či hodnocení doposud vydaných etnografických atlasů, ani výčet úspěchů a neúspěchů domácích snah o vytvoření stále ještě neexistujícího atlasu, ale spíše zamyšlení nad způsobem získávání a kartografického zpracování etnografických dat.

Téma etnografického atlasu v různé míře rezonovalo v české a slovenské etnografické vědě po celou druhou polovinu 20. století. V pravidelných intervalech se k němu vyjadřovala řada významných etnografů, z jejichž příspěvků lze čerpat informace o soudobých zkušenostech i názorech. Pod vlivem Německého etnografického atlasu (*Atlas der Deutschen Volkskunde* 1937–1945), který se v Čechách na Moravě a ve Slezsku dotkl i území obývaných německým obyvatelstvem, začaly v 50. letech 20. století klíčit myšlenky na vytvoření domácího národopisného atlasu. Dosavadní zkušenosti se vznikem již vydaných nebo připravovaných zahraničních atlasů shrnula v rozsáhlé studii Drahomíra Stránská (1956). Zevrubně se v něm zabývala vhodnými metodami výzkumu, organizací sběru dat, jakož i možnostmi české a slovenské vědy při naplnění tohoto úkolu. Přes počáteční zápal při sběru dat pro vytvoření dotazníků k tématům lidového oděvu a nábytku však z této činnosti žádné větší kartografické dílo nevzniklo. Větších úspěchů dosáhli badatelé v oborech agrární historie a lidového stavitelství, jejichž konkrétní zkušenosti a výsledky, získané v průběhu dvou desetiletí výzkumů, shrnul v prvním díle Etnografického Atlasu Jaroslav Kramář (Vařeka – Laudová – Šmelhaus 1978).

Po nuceném přerušení činnosti se téma opětovně podařilo otevřít teprve na počátku 90. let 20. století v souvislosti s pokusem začlenit zpracování atlasu mezi úkoly pražského pracoviště Ústavu etnografie a folkloristiky AV ČR (ÚEF AV ČR). V třetím čísle Českého lidu z roku 1991 byla uveřejněna řada referátů, které na tomto pracovišti odezněly u příležitosti pracovní porady konané k tématu národopisných atlasů. Dosavadní průběh prací shrnul Josef Vařeka (1991), nad metodologií atlasových děl se zamýšlel Vladimír Scheufler (1991) a další pracovníci se vyjádřili k možnostem využití etnokartografické metody při zpracování témat lidové slovesnosti, hudby, národnostních menšin a dalších. O nových způsobech práce, souvisejících se zavedením GIS software do tvorby data-

bází a etnografických map, informoval Woitsch – Horálek (2006). Výsledky dosažené v letech 2002–2012, ideové a metodologické zásady, na jejichž základě vznikají jednotlivé díly *Etnografického atlasu Čech, Moravy a Slezska*, shrnul v hodnotící studii Jiří Woitsch (2012).

Získávání dat pro etnografické atlasy bylo od počátku spojeno se specifickými metodami výzkumu, mezi něž patří především využívání jednotně sestavených dotazníků, kterými byla obesílána rozsáhlá síť spolupracovníků v terénu. Tímto způsobem byla sbírána data pro celou řadu starších atlasů počínaje německým, norským, švýcarským atd. (Stránská 1956: 314). Dobrým příkladem takové práce je Švýcarský národopisný atlas (*Atlas der schweizerischen Volkskunde* 1950–1956), který začal vznikat téměř ve stejné době jako atlas německý a do velké míry se jím i inspiroval. Podklady byly získávány prostřednictvím informátorů z 238 míst. Pro potřeby výzkumu byl vytvořen rozsáhlý dotazník obsahující 1594 otázek, rozdělených do dvaceti oddílů (S. N. 1931). Lidového oděvu se týká pátý oddíl, obsahující 45 otázek (č. 238–283), rozčleněných do čtyř odstavců: A – nošení lidového kroje, B – oděvní součásti, doplňky a úprava vlasů, C – nošení šperků, D – výroba oděvu a použité materiály. Otázky věnované výzkumu oděvních součástí byly voleny dosti výběrově a zcela mezi nimi chybí veškeré prvky – vesty, kabátky, kabáty, živůtky, sukně atd., jejichž vzhled prozrazoval vztah k stylovému oděvu. Respondenti byli vlastně dotazováni pouze na nošení spodního prádla (247), tvar mužské a ženské košile (248), tvar a střih mužských kalhot (249), nošení a pojmenování mužské blůzy (250), věk odkdy nosí chlapci dlouhé kalhoty a dívky dlouhou sukni (251). Další otázky se týkají pokrývek hlavy, úpravy vlasů a vousů.

Podoba získaných informací bohužel nebyla v literatuře blíže komentována (Geiger – Weiss 1937–1938). Každopádně po prvních zkušenostech s informátory z terénu byli do výzkumu zapojeni i odborníci, kteří prováděli detailnější výzkumy (Weiss 1940), jejichž výsledky jsou v mapách odlišeny. Tyto jsou součástí 4. části I. dílu atlasu, která vyšla až v roce 1956 (Gieger – Escher – Liebl 1950–1956). K mapovému vyjádření bylo vybráno pouze deset otázek 21–30, zpracovaných na mapách I. 54 – I. 64. Většina z nich zachycuje oděvní doplňky, úpravy vlasů a obuv, oděvní součásti jsou pouze na dvou. Na mapě I. 59 je zachyceno nošení košile s kapucí a samostatné kapuce. Mapa I. 60 je věnována rozšíření

mužské blůzy – košilového šatu, užívaného jako svrchní pracovní oděv. Základní mapa zachycuje různé způsoby pojmenování blůzy, doplněné několika schématickými vyobrazeními lokální podoby tohoto oděvu, bohužel bez označení jejich vztahu k symbolům na mapě. V případě osmi desítek lokalit centrálního Švýcarska byla mapa doplněna o zjištění týkající se četnosti nošení blůzy, užívání kapuce a zdobení výšivkou.

Možnosti, kterých lze dosáhnout, pokud dotazníkové šetření provádí školení odborníci, dokládá Maďarský etnografický atlas (*Magyar Néprajzi Atlasz* 1987–1992). Rozsáhlý dotazník, obsahující tisícovku otázek, rozdělenou do 200 témat, byl zpracováván mezi lety 1959–1968 (Barabás 1974: 399). Na rozdíl od starších typů atlasů ovšem získávání informací prováděli pouze odborní pracovníci, kteří podle své odbornosti uskutečňovali šetření v předem vytipované síti lokalit. Ta byla navržena podle národnostního principu, takže zasahovala i maďarské lokality na jižním Slovensku, v Sedmihradsku a dalších příhraničních oblastech sousedních států. Otázky věnované výzkumu oděvu pokrývají všechny základní součásti. Ženský oděv – dlouhá a krátká košile, spodní oděv, spodní a svrchní sukně – je zachycen na mapách 309–322, kožešinová vesta a kabát pak na mapách 323–324. Oděvní součásti jsou představeny jako vyhraněné konstrukční varianty, které se odlišují délkou trupové části, počtem dílů a třeba též tvarem a nasazením rukávů. Vedle toho mapy sledují rozšíření různých způsobů pojmenování a užívání oděvu v horizontu před a po roce 1900. Stejným způsobem jsou zpracovány i mapy mužských oděvních součástí – košile, svrchní lněné kalhoty a zástěra – zobrazené na mapách 327–332, kožešinová vesta a soukenný kabát zachycené na mapách 333–337. S ohledem na rozsah a podrobnost předchozích etnografických výzkumů mohly být sledovány i takové detaily jako tvar a nasazení rukávů košil (mapa 328) nebo jejich způsob oblékání ve vztahu ke kalhotám – do kalhot, přes kalhoty atd. (mapa 327). U kabátového oděvu varianty *szűr*, u nás známého jako *halena*, byl zase sledován tvar dlouhého límce – krátký, dlouhý, sešitý v kapuci, bez límce (mapa 334). Zřejmě rozpaky nad hodnocením původnosti soukenného oděvu byly důvodem, proč jsou vypuštěny soukenné kalhoty, vesta, kabátek i kabát s rozšiřujícími klíny na bocích.

Koncepci maďarského etnografického atlasu je na úrovni tvorby otázek dotazníku a způsobu organizo-

vání výzkumu velice blízký Etnografický atlas Slovenska (SAV 1990). Dotazník k jeho vytvoření sice nebyl publikován, ovšem díky laskavosti Mojmir Benži byla zapůjčena jeho kopie. Lidový oděv je zahrnutý do dotazníku II. otázky 72–86. Shodně s maďarským atlasem jsou zkoumány rubáč, spodní košile, rukávce, zástěra, sukně, u nichž jsou sledovány nejen konstrukční detaily, ale též výrazné okolnosti jejich oblékání, jako je vztah k ostatním oděvním součástem, vzájemné vrstvení, společenský kontext jejich nošení i časové horizonty užívání. S ohledem na to jsou zpracované mapy 11–21 mnohem komplexnější s výrazným kulturním přesahem (SAV 1990: 46, 47). Obdobně je zpracován i mužský oděv – košile, gatě, nohavice, zástěra, halen, huňa a kabanica, zachycený na mapách 1–10 (SAV 1990: 44,45). Stejně jako v maďarském atlasu byly sice vynechány soukenné vesty a také kabátky, ovšem s ohledem na uplatnění v lidovém oděvu byly zařazeny soukenné kalhoty – *nohavice* – a také další typy soukenných kabátů – *huňa* a *kabanica*, kožešinové oděvy byly rozšířeny o *kožúštek*, *kožuch* a *bundu*. Jednotlivé typy vrchního oděvu jsou v dotazníku víceméně konstrukčně předdefinované s možností odpovídat na dotazy o jejich existenci, variantách límce, materiálu a jeho barvě. Na rozdíl od maďarského atlasu však není členění podle tvaru límce u halen mapově vyjádřeno.

Kartografická úroveň map slovenského etnografického atlasu výrazně převyšuje jiná soudobá, ale i dnešní atlasová díla. Mapy jsou sice provedeny v menším měřítku, než bývá obvyklé (menší 1 : 1 500 000, větší 1 : 2 000 000), přesto jsou přehledné a použití bodů, sítí a ploch výrazně zvyšuje jejich výpovědní hodnotu. Mapy jednotlivých tematických okruhů jsou zakresleny společně, takže je možné plynulé přehlednutí zobrazených informací. Navíc jsou některé mapy projektované jako tematický průnik několika mapových vrstev, zachycujících funkčně příbuzné oděvní součástky, jako je tomu v případě svrchního a kožešinového oděvu. V jiném případě mapa vyjadřuje analyticky zpracované informace o rozšíření jednotlivých typů ženského a mužského oděvu, které autoři definují na základě specifické skladby konstrukčních variant oděvních součástí. Oproti jiným atlasům jsou zde též poprvé použity vedle mapových symbolů piktogramy, které v charakteristické zkratce zachycují typickou siluetu oděvní součásti, jako je třeba *halena*, *huňa* či *kabanica*.

Odlišně strukturovaných výsledků se můžeme dobat v případě, že mapové dílo je výstupem cíleného výzkumu zaměřeného na rozbor stříhových konstrukcí jednotlivých druhů oděvních součástí. Dobrým příkladem takto pojaté práce je rumunská publikace *Portul popular din România* (Formagiu 1974). Autorka Maria Hedviga Formagiu nejprve provedla sumarizaci a detailní rozbor konstrukcí doložených v terénu. Zde je ovšem třeba zdůraznit, že při své práci mohla využít rozsáhlý materiál, který vznikl dlouhodobým terénním výzkumem a od poloviny 50. let 20. století byl publikován v rámci edice *Caiete de artă populara*, která vychází doposud. Způsob její práce můžeme vhodně dokumentovat na příkladu kabátového oděvu. Základní členění provádí nikoli podle předem definovaných vizuálně dobře odlišitelných variant, ale podle způsobu kladení tkaniny na trup člověka. V závislosti na tom odlišuje varianty podélného a příčného ponča. Dále si všímá tvaru a umístění bočních rozšiřujících pruhů a klínů a také tvaru rukávů, čímž vytváří hned dvě desítky výrazných variant a jejich subvariant. Teprve takto definované a utříděné varianty oděvních součástí umísťuje v místech jejich výskytu na mapu a vytváří tak jejich rozšíření v terénu. Můžeme jen litovat, že tato materiálově i koncepčně cenná publikace se nestala základem nedávno vydaného dílu Atlasu rumunské etnografie (*Atlasul etnografic român*), který je věnovaný lidovému oděvu (Ghinoiu 2011).

S vytvářením map výskytu a rozšíření etnografických jevů na základě detailních terénních či archivních výzkumů namísto plošného dotazníkového šetření se v české vědě setkáváme dosti často a mezi existujícími výstupy se v zásadě jedná o způsob naprosto převažující. Takto byla rozpracována témata agrární historie, jimž se věnovali Jaroslav Kramář (1963, 1968) a František Šach (1978), jehož mapy rozšíření ořebného nářadí v českých zemích tvoří asi nejuceleněji zpracované atlasové téma minulého století (Vařeka – Laudová – Šmelhaus 1978: 141, 153, 207). Stejnou metodu zvolili též Josef Vařeka a Václav Frolec při vytváření dílčích kartogramů rozšíření jevů lidového stavitelství (Vařeka 1973, 1975, 1979), (Frolec 1966, 1973). Zvolený přístup, rezignující na dotazníkové šetření v předem definované síti lokalit, které nahradil dostatečně široce pojatým terénním a s odstupem času stále více historicko-etnografickým archivním bádáním, rozpracoval na půdě ÚEF AV ČR Vladimír Scheufler (1991: 129). Dle jeho mínění musí být nedílnou součástí každého atlasu soubor relevantních a ově-

řitelných dat, které tvoří základ pro vytvoření kartogramu a současně jsou podkladem pro vznik komentářů, které považuje za stejně důležité, ne-li důležitější, než samotné mapy. Aktuálnost zvoleného přístupu při vzniku nových dílů Etnografického atlasu potvrdil v hodnotící studii i Jiří Woitsch (2012: 75–77).

Téma lidového oděvu se bohužel podobnému zájmu těšilo pouze v osobě badatelky Drahomíry Stránské a po její náhlé smrti se již nenašel nikdo, kdo by v jejím etnokartografickém díle pokračoval.² Ve spojitosti s publikovaným návrhem metodiky vytvoření národopisného atlasu (Stránská 1956), jakož i organizováním dotazníkových šetření uskutečňovaných prostřednictvím sítě dopisovatelů České národopisné společnosti,³ je tradičně považována za jednu z hlavních zastánkyň dotazníkového způsobu šetření. Již méně se ví, že se souběžně velice aktivně angažovala ve shromažďování podkladových materiálů ve formě *soupisu lidového oděvu*. V roce 1955 byla na pražském a následně i brněnském pracovišti Ústavu etnografie a folkloristiky AV ČR ustavena pracovní skupina pro výzkum lidového oděvu. O dva roky později na konferenci v Liblicích zazněly úvodní referáty k jednotlivým oblastem výzkumu – Účel archivu a soupisu lidového oděvu; Výzkum lidového oděvu v oblastech, kde svébytné kroje žijí nebo je lidé pamatují; Studium oděvu v krajích, kde není pamětníků krojů; Souvislost oděvu s prostředím; Materiály, výrobci a výroba; Historické prameny a jejich použití; Obrazová dokumentace; Písemná dokumentace; Obsah jednotlivých sešitů soupisu (Stránská 1957). Způsob organizace a členění výzkumu nezapře inspirace úspěšným projektem *Atlas polskich strojów ludowych*, který od roku 1949 postupně mapoval jednotlivé polské regiony. Taktéž území Moravy bylo rozděleno na jednotlivé oblasti, jejichž zpracování se podle svých možností a odborného zájmu ujali jednotliví pracovníci: Ludvík Kunz – Záhorský a část Hané, Antonín Václavík – Zálesí a část Hané, Hornácko a Kopanice, Jaroslav Orel – Závřší, Eva Urbachová, Vlasta Sedlářová – Vsetínsko, Vlasta Svobodová – Kyjovsko, Josef Beneš – Vlčnov a okolí, Drahomíra Stránská – Jablunkovsko, Pavla Vacová – Malá Haná. Celá akce se setkala u autorů se živým zájmem, což dokládají obsáhlé studie vydávané v následujících letech. Již první z nich – *Lidový kroj na hostýnském Záhorském* z pera Ludvíka Kunze (1956) – se svým členěním i rozsahem záměrů soupisu velice přiblížila. Kromě historického úvodu,

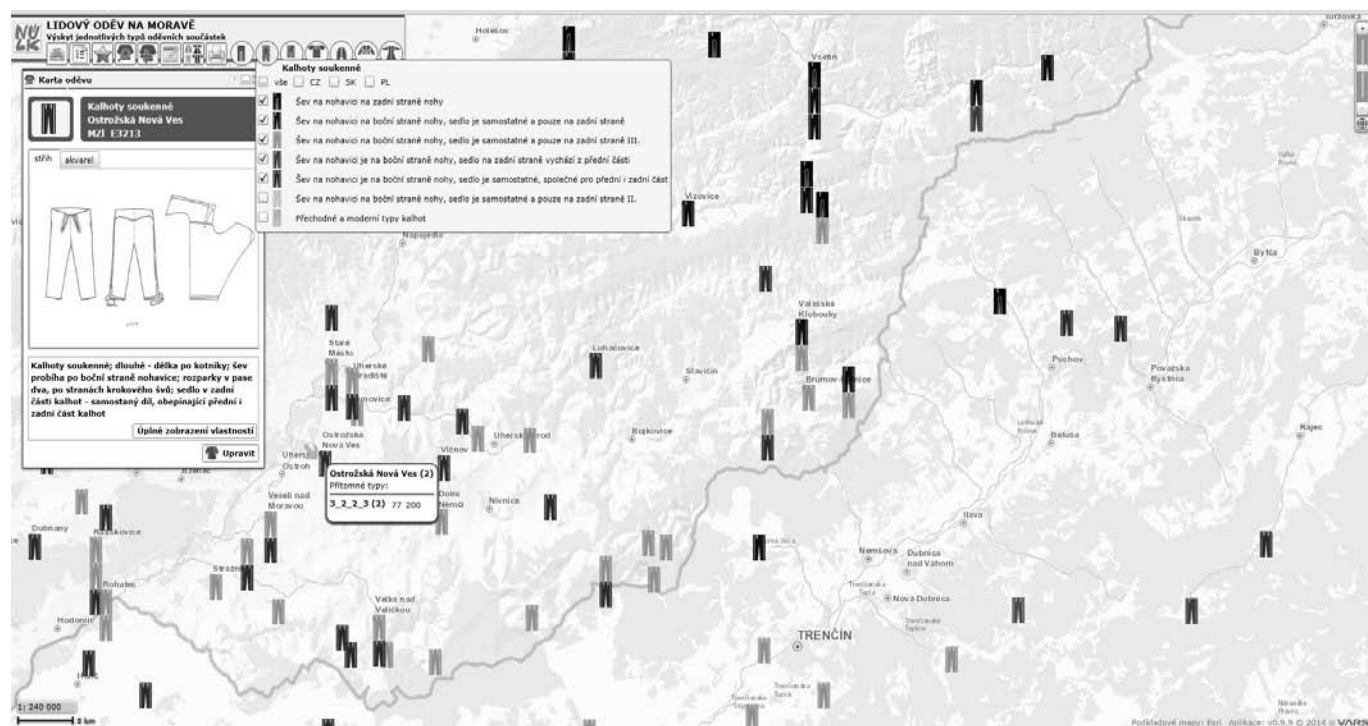
doloženého ikonografickými doklady a vlastním popisem oděvních součástí, v něm nechyběly střihové nákresy, které se staly trvalou přílohou nově vznikajících studií. V následujících letech k nim přibýly obdobně strukturované práce z pera Miroslavy Ludvíkové, zabývající se lidovým oděvem na Brněnsku. S jistým odstupem vznikla též práce zaměřená na rozšíření *halen*y a *ocáskového kožichu*, jejíž doprovod tvořila mapa jejich výskytu v terénu (Ludvíková 1970–1971).

Narůstající počet odborných studií i počet spolupracovníků odhalil potřebu sjednocení dosavadní odborné a lokální terminologie, což bylo téma, jemuž Drahomíra Stránská věnovala své poslední studie (srov. Stránská 1959, 1963). Při této příležitosti zpracovala mapu *Mužské kabáty z huněného nebarveného sukna*, zobrazující rozšíření *halen* a *huní* na jihovýchodní Moravě (Stránská 1957: 4). Metodologicky vychází mapa ze starší studie *Huně a halen* (Stránská 1950), kartografický materiál sbírali dopisovatelé, studenti a spolupracovníci z regio-

nálních muzeí. Je příznačné, že ve shodě s tehdejšími teoretickými východisky zvolila autorka za jednotící prvek mapy nikoli konstrukci, ale název oděvní součásti – *halena*, *halina*, *huňa*, a materiál – hrubou podomácky vyráběnou vlněnou textilií *huňu*. Zcela proti smyslu úvodní hypotézy o zachycení výskytu starobyklých typů domácího oděvu se vedle sebe ocitly oděvní typy karpatské (*huňa*), panonské (*halena*) i východoevropské (*župice*). Oproti tomu konstrukčně příbuzné, ovšem názvem (*župica*, *mentýk*, *kabát*) anebo použitým materiálem (díleenské barvené sukno) odlišné typy kabátů, do mapy zařazeny nebyly.

Způsob identifikace oděvních součástí a jejich variant v mapové aplikaci Lidový oděv na Moravě

V úvodní části textu jsme se již zmínili o osobitěm způsobu, který jsme zvolili pro získání informací o lidovém oděvu. Namísto výzkumů v dosti vyprázdněném a v některých regionech i převrstveném terénu (Šimša

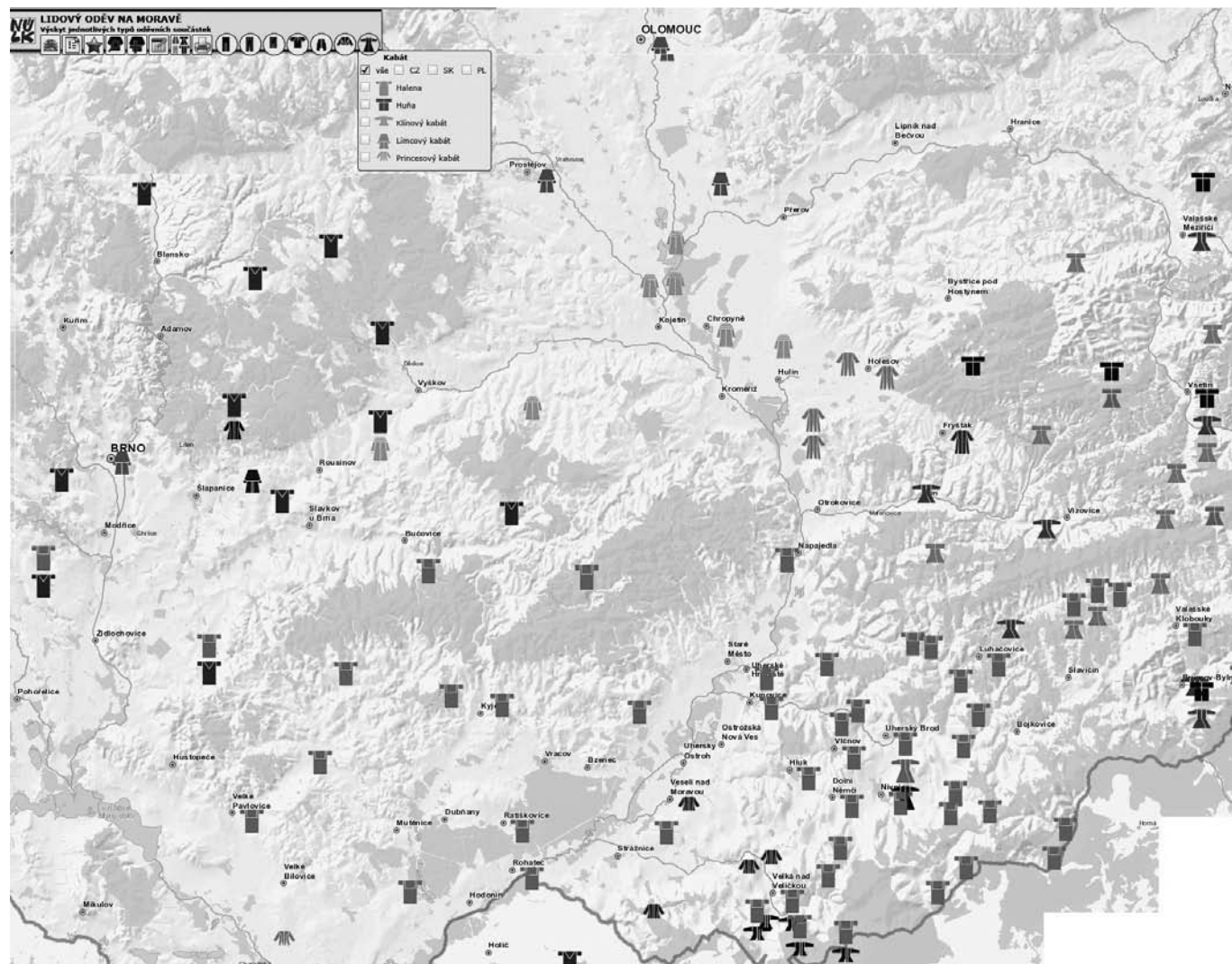

Mapová aplikace Lidový oděv na Moravě – mapa výskytu kalhotového oděvu, analytická karta.

2011: 124–127) jsme se rozhodli pro plošné studium oděvních součástí uložených v muzejních sbírkách.

Možnosti využití muzejních sbírek pro vytvoření etnografických kartogramů zmínil na okraji své poznámky k etnografickým atlasům již Vladimír Scheufler (1991: 129). Dle jeho mínění jim náleží především úloha informační a kontrolní, kterou je možné ověřovat zjištění učiněná terénním či archivním výzkumem. Za nositele

národopisných korelací je však nepovažuje. Domnívám se, že k tomuto všeobecnému závěru dospěl především prostřednictvím svého celoživotního studia sbírkových fondů lidové keramiky, které byly v národopisných muzeích po dlouhou dobu budovány na základě umělecko-historických pozic. Z jejich pohledu byl předmět především dokladem rukodělného umu a estetických kvalit, které byly pokládány za hodnotu samu o sobě. Oproti tomu

Mapová aplikace Lidový oděv na Moravě – mapa výskytu variant kabátového oděvu.

kulturněhistorická pasportizace, způsob užití předmětů a prostředí, z něhož předměty pocházejí, byly často opomíjeny. (Příkladem takového přístupu může být do velké míry sbírka brněnské Vesny.) Starší názor přednedávnm zopakoval Jiří Woitsch, který konstatoval že „*etnografické muzejní artefaktů by přinesla jistě zajímavé podklady k regionalizaci zájmů sestavovatelů muzejních sbírek, o lidové kultuře však neříká pranic*“ (Woitsch 2012: 74). Na základě zkušeností s dokumentací sbírek lidového oděvu v moravských muzeích si dovolueme s tímto tvrzením nesouhlasit. Výpovědní hodnota sbírkových předmětů a jejich etnografické korelace mohou být v závislosti na neúplné pasportizaci výrazně omezeny, ovšem díky propojení oděvních součástí z různých muzejních fondů do jedné databáze se daří dřívější výjimečnost a osamocenenost některých artefaktů překlenout a začlenit je do odpovídajícího kontextu.

Ostatně mnohem větší problém, než diskuse nad přítomností či absencí národopisných korelací u sbírkových předmětů, je jejich nerovnoměrné zastoupení v regionálních muzejních sbírkách. Zatímco Brněnsko, Haná, Kravaňsko, Valašsko, Zálesí, Slovácko, Podluží i Hanácké Slovácko je zastoupeno početnými soubory, což obzvlášť zřetelně vyvstane při propojení dílčích seznamů z jednotlivých sbírek, oblast západní a severní Moravy s etnografickými regiony Podhorácka, Horácka, Malé Hané, Hřebečska a Libavé jsou zastoupeny pouze několika desítkami kusů. Důvodem je většinou časný zánik lidového oděvu v jeho tradiční podobě a nezájem sběratelů o uchování mladší podoby většinou již konfekčního oděvu. Druhým důvodem je odsun německého obyvatelstva a následná devastace muzejních sbírek pocházejících z těchto území.

Celkově se podařilo zdokumentovat více jak tisícovku oděvních součástí, z nichž jsou v databázi zařazeny pouze takové, u nichž bylo možné doložit lokalizaci. Oděvy, a nebylo jich právě málo, u nichž byla lokace neznámá nebo jen rámcová (např. Valašsko, Haná, Kyjovsko atd.), byly sice též zdokumentovány, ovšem začleněny nebyly. V současné době se v databázi nachází 222 kusů dlouhých soukenných kalhot, 558 kusů vest, 197 kusů kabátků a 148 kusů kabátového oděvu. Zastoupení ovšem není zdaleka vyvážené, nejvíce je *halen* (44 ks), následují *župice* (19 ks) a jim podobné horňácké *kabáty* (19 ks). Taktéž příbuzné *mentýky* jsou však doloženy pouze 3 kusy. *Valašských halen* ze Vsetínska a Neda-

šova je 8 kusů. Princosový kabát je zastoupen 3 kusy, kabát s pelerínou 5 kusy a límecový kabát 10 kusy.

S ohledem na omezený prostor studie se v dalších řádcích budeme soustředit především na způsob etnografické prezentace kabátového oděvu, která umožňuje demonstrovat celou řadu problémů spojených s tímto tématem. Prvním z nich je velká konstrukční rozrůzněnost, daná prolínáním východoevropských, panonských, karpatských i stylových západoevropských typů oděvních součástí, které na naše území zasahují ze sousedních států a v jejichž stínu nacházíme i doklady místní středoevropské oděvní tradice. Druhým je zastoupení kabátového oděvu v muzejních sbírkách, které je sice konstrukčně pestré, ovšem početně velmi omezené, což nás vedlo k myšlence zapojit zkusmo do databáze informace, které na základě dotazníků a šetření v terénu shromáždila Drahomíra Stránská (1963: 4).

Způsob identifikace kabátového oděvu bývá tradičně odvozován od způsobu, jakým je textilíí zahalován trup člověka. Němečtí oděvní historikové v tomto směru rozlišovali mezi oděvem, jehož základem je podélné anebo příčné pončo (Mützel 1925: 6–8), a toto členění běžně užívají i etnologové. Konstrukci vcelku snadno identifikujeme u *huňe* (příčné pončo) a *halen*y (podélné pončo), již méně zřetelné je u *župice* a naprosto absentuje u stylových kabátů 18. a 19. století. Z toho důvodu jsme naši pozornost rozšířili na konstrukci celého trupu kabátu, z něž především zadní díl vykazuje množství dobře rozpoznatelných konstrukčních prvků. Jejich kombinací jsme vytvořili dvanáct typických variant, které tvoří společně s tvarem předního dílu a délkou hlavní identifikační znaky kabátového oděvu. Vedlejšími znaky jsou pak varianty tvaru límce, rukávu, zakončení rukávu a kapsy (viz tabulky: Kabát, mužský).

Aplikací takto zvolených identifikačních znaků na sbírkový materiál se vcelku logicky vydělí již dříve zmíněná *halena*, *huňa* a *župice*, zastupující v prvním případě konstrukci příčného a ve druhých dvou podélného ponča, navíc klínovitě rozšířeného na bocích. Vedle nich však nacházíme i specifickou, doposud neznámou variantu, kombinující v případě *valašské halen*y z Hošťálkové či *mlsné halen*y z luhačovického Zálesí konstrukci příčného ponča v horní části a symetricky klínovitě rozšířené spodní části. Známejší *halena* z Nedašova oproti tomu konstrukci příčného ponča v horní části kombinuje v dolní části s klínovitým rozšířením předních dílů, jejichž

okraje jsou přehnuty dozadu, kde se připojují ke zkoseným okrajům zad, tak jako bývá obvyklé u *župic*.

Oproti tomu princesově utvářená záda jsou typická především pro stylové kabáty 18. a 19. století, které zastupuje dlouhý dvouřadový šosatý *kaiseroček*, užívaný jako svatební kabát na Horácku. Stejně konstrukce je nečekaně i kratičky červený podlužácký *dolman*, inspirovaný uniformou rakouské jízdy z 50. let 19. století. Princesová záda má i *halina* z Holešovska, o ní však víme, že ještě v polovině 19. století měla záda rovná, pouze na okrajích a ve středu klínovitě rozšířená, čímž se podobá staršímu typu chodské *šerky*. Rovná záda, ovšem odvozená z cestovních kabátů 18. století, mají i o oba typy límcových kabátů z Hané a Brněnska.

Způsob prezentace v prostředí mapové aplikace

Mapová aplikace Lidový oděv na Moravě pracuje s několika druhy GIS software, jejichž úspěšné zvládnutí vyžaduje nejen předchozí odborné školení, ale také neustálé doplňování a získávání nových poznatků. Z toho důvodu hned v počátcích padlo rozhodnutí řešit celý projekt ve spolupráci s externí firmou Vars Brno a. s., která se specializuje na vytváření webových aplikací pracujících na bázi programu ArcGIS. Výsledkem spolupráce je vytvoření mapové aplikace, která spojuje výhody užití produktů GIS a webového prostředí, které umožní badatelům komfortní přístup a řešiteli současně i funkční redakční systém.

Základem práce je pečlivá příprava dat a jejich uložení v relačním databázovém systému Microsoft SQL Server Express, který umožňuje vzdálený přístup a bezpečné zálohování na externím serveru. Na této databázi jsou zprovozněné mapové služby pomocí produktu ArcGIS for Server, které umožňují zobrazení dat ve webové aplikaci. Webová aplikace potom používá ArcGIS API for Silverlight, které dovoluje efektivně pracovat s velkým množstvím dat a používat složité metody jejich zobrazování a třídění. Editační služby jsou samozřejmě zabezpečeny tak, aby úpravy mohl provádět pouze oprávněný uživatel, což je v současnosti převládající způsob práce. Od roku 2015 předpokládáme zpřístupnění provozu též pro neautorizované uživatele.

Podkladové mapy jsou čerpány ze zdrojů firmy ESRI, která je distributorem produktu ArcGIS. Z různých typů se vcelku osvědčila mapa se zdůrazněným výškopisem, na níž byly barevně rozlišeny nížiny, podhůří i horské ob-

lasti, čímž vznikaly dobře patrné korelace mezi typem oděvu a geografickým prostředím. Bohužel mapa zobrazuje pouze území České republiky, takže jsme ji v souladu s nacením nahradili méně výraznou mapou, obsahující i tato území. Mapa i symboly na ní jsou zobrazovány barevně, což je příhodné při prohlížení na monitoru počítače, ne tak již při tisku v odstínech šedi. Z toho důvodu uvažujeme o vytvoření podkladové mapy omezující se pouze na zobrazení vodních toků a sídel, která bude pro podobné příležitosti vhodnější.

Zobrazíme-li na mapě všechny zjištěné varianty kabátového oděvu, můžeme v závislosti na jejich počtu získat nejen představu o jejich zastoupení v muzejních sbírkách, ale částečně též o jejich rozšíření v terénu. Patrné je to především na plošném výskytu *halen* na Slovácku a Brněnsku a částečně též límcových kabátů na Hané a pelerinových kabátů na Brněnsku. Výrazně menší plošné rozšíření ostatních variant je způsobeno malým zastoupením v muzejních sbírkách, které může být následkem časného zániku na původně širším území – *halina* z Holešovska, *mentýk* na Uherskobrodsku, anebo pouze okrajovým výskytem, navazujícím na plošné rozšíření na území sousedních států, jako je tomu u *kabátů* z Hornácka či *huní* na Valašsku a Těšínsku.

Rozšíříme-li tyto informace o poznatky ze srovnatelných starších mapových děl, které taktéž vznikly na základě zobrazení variant oděvní konstrukce (Stránská 1963: 4), dojde k výraznému zahuštění informací, jež plošně pokryjí téměř polovinu území Moravy. Pokud bychom se rozhodli doplnit tato zjištění o další prameny, např. ikonografický materiál, poskytuje nám síť jednoznačně identifikovaných oděvních součástí potřebný srovnávací materiál, na jehož základě lze vyobrazení relativně přesně přiřadit ke konkrétní variantě a tu pak začlenit do mapy. Tímto způsobem by mohly vzniknout odpovídající atlasové informace pro větší část území Moravy.

Samotné prostředí mapové aplikace představuje na rozdíl od tradičních statických kartogramů dynamické prostředí, v němž je možné informace zařazené do databáze nejen studovat, ale především podle vlastního uvážení seskupovat a filtrovat, čímž mohou vznikat kartogramy se zcela novým obsahem a výpovědní hodnotou. Vzhledem k tomu, že každý oděv začleněný do databáze je označen kódem, který tvoří výčet variant jeho hlavních a vedlejších identifikačních znaků, je možné podle těchto

znaků a také doprovodných informací vyhledávat. Mohou tak vznikat mapy vyjadřující pomocí běžných mapových symbolů rozšíření variant určitého znaku, např. tvaru rukávu, přednice anebo límce. Kombinací více podmínek může vzniknout mapa zastoupení různých druhů oděvních součástí ve sbírkách jediného muzea anebo zastoupení jediné součástky v muzejních sbírkách na Moravě.

Jinou možností je využít výsledky analýzy identifikovaných oděvních součástí, na jejímž základě byla pro každý druh oděvu navržena kombinace hlavních a vedlejších identifikačních znaků. S jejich pomocí jsou z databáze filtrovány jednotlivé varianty, kterým je přidělen odpovídající piktogram vyjadřující charakteristickou oděvní siluetu, který umožňuje zobrazit na mapě jejich výskyt a rozšíření.

Varianty jednoho druhu oděvu mohou být pomocí těchto piktogramů zobrazovány samostatně anebo ve skupinách zachycujících jejich rozšíření na území Moravy a v případě dlouhých soukenných kalhot i Slovenska

a Polska. Další možností je zobrazit více druhů oděvů současně, v typických kombinacích: soukenné kalhoty a košile, soukenné kalhoty a kabát, plátěné kalhoty a pracovní košile atd. Zobrazením všech druhů oděvů současně vzniká sice v regionálním rozměru již málo přehledná mozaika, ovšem na lokální úrovni vynikne skladba oděvních součástí v jednotlivých lokalitách i jejich zastoupení v muzejních sbírkách.

Piktogram, zachycující výskyt oděvní součásti, umožňuje přímo z mapy přechod do databázové karty předmětu. Tu je možné zobrazit jako přehled vstupních dat anebo jejich analytické zpracování. V tomto případě se na kartě objeví kresebná dokumentace oděvu a jeho střih, doprovázené ve vybraných případech barevným akvarelem. Oděv je charakterizován krátkou větou, která vzniká automatickým řazením textového vyjádření hlavních a vedlejších identifikačních znaků střihové konstrukce, charakterizujících konkrétní variantu.

Mapová aplikace Lidový oděv na Moravě – výběr symbolů jednotlivých variant kabátového oděvu		
	Huňa	Kabát; tříčtvrteční – délka nad kolena; přednice jednořadová svislá; záda jednodílná obdélná spojená s rukávy (příčné pončo), svislé okraje přehnuté do předního dílu; límec stojatý.
	Halena	Kabát; dlouhý – délka po kotníky; přednice jednořadová s přeloženým okrajem; záda jednodílná obdélná, okraje svislé v zádové i svěsové části; límec plochý, vzadu obdélně prodloužený.
	Klínový kabát (župice)	Kabát; tříčtvrteční – délka nad kolena; přednice jednořadová svislá v dolní části vyběhající klíny; záda jednodílná, okraje zkosené dovnitř v zádové i svěsové části, na bocích připojeno klínovité rozšíření okrajů předních dílů; límec plochý.
	Klínový kabát (valašská halena z Hošťálkové)	Kabát; tříčtvrteční – délka nad kolena; přednice jednořadová svislá v dolní části vyběhající klíny; záda jednodílná spojená s rukávy (příčné pončo), okraje jsou v zádové části svislé, ve svěsové klínovité rozšířené; límec stojatý.
	Klínový kabát (halena z Nedašova)	Kabát; tříčtvrteční – délka nad kolena; přednice jednořadová svislá v dolní části vyběhající klíny; záda jednodílná spojená s rukávem (příčné pončo), okraje zkosené dovnitř v zádové i svěsové části, na bocích připojeno klínovité rozšíření okrajů předního dílu; límec stojatý.
	Klínový kabát (kabát z Nové Lhoty)	Kabát; krátký – délka na boky; přednice jednořadová svislá v dolní části vyběhající klín, druhá strana rovná; záda jednodílná, okraje zkosené dovnitř v zádové i svěsové části, na bocích připojeno klínovité rozšíření okrajů předních dílů; límec plochý.
	Princesový kabát (súkeňák z Lipova)	Kabát; krátký – délka na boky; přednice dvouřadová svislá; záda princesová, ve svěsu okraje princesových dílů klínovitě rozšířené a sešité, a to včetně svislého středového švu; límec plochý.
	Princesový kabát (halina ze Záhlinc)	Kabát; dlouhý – délka po kotníky; přednice jednořadová svislá; záda princesová, ve svěsu okraje princesových dílů, včetně středního klínovitě rozšířené a nabírané; límec stojatý.
	Límecový kabát	Kabát; dlouhý – délka po kotníky; přednice jednořadová svislá; záda dvoudílná, okraje mírně klínovitě rozšířené v zádové i svěsové části; límec stojatý s vícečetným plochým límcem sahajícím na ramena.

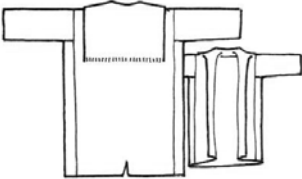
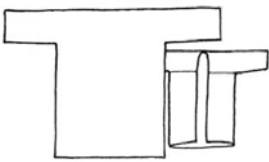
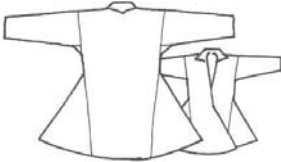
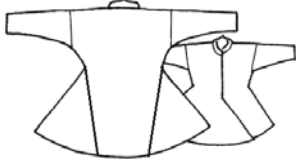
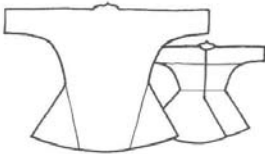
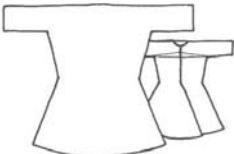
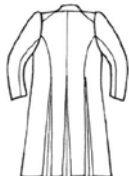
Závěr

Prostředí mapové aplikace Lidový oděv na Moravě umožňuje badatelům bližší seznámení se součástmi lidového oděvu, uloženými ve sbírkách moravských muzeí. Mapy věnované jednotlivým oděvním součástem zobrazují formou mapových symbolů výskyt jednotlivých variant kalhot, košil, vest, kabátků a kabátů, jejichž výskyt je možný sledovat buďto samostatně nebo ve skupinách nejen na území Moravy, ale s přesahy i do sousedních zemí. Struktura informací poskytuje údaje o lokalitě, konstrukci, materiálu i uložení, což jsou položky, na jejichž základě lze vyhledávat a filtrovat údaje, čímž vznikají nově definované podmnožiny a jejich ma-

py. Prostřednictvím mapových symbolů je možný přechod do databázové karty předmětu, v níž lze studovat údaje zjištěné při identifikaci oděvní součásti a také se seznámit s kresebnou dokumentací a střihem.

Mapy výskytu a rozšíření variant oděvních součástí sice nelze považovat za etnografický atlas, ovšem musíme připustit, že vytváří základní a z pohledu dochovaných oděvů vyčerpávající síť informací k jeho vytvoření. Jeho vznik závisí především na tom, do jaké míry se podaří na základě dalších pramenů tuto síť dostatečně doplnit a zahustit.

Příspěvek vznikl v rámci projektu NAKI č. DF11P01OVV017 – Tradiční lidový oděv na Moravě, identifikace, analýza, konzervace a trvale udržitelný stav sbírkového materiálu z let 1850–1950.

Kabát, mužský – systematika identifikace oděvních součástí lidového oděvu, NAKI DF11P01OVV017			
Zadní díl			
			
1	2	3	4
			
5	6	7	8
			
9	10	11	12

Kabát, mužský - systematika identifikace oděvních součástí lidového oděvu, NAKI DF11P01OVV017	
délka	přednice
1 - krátký - na boky	1 - jednořadová svislá
2 - tříčtvrteční - nad kolena	2 - jednořadová svislá dolní roh zkosený
3 - dlouhý - po kotníky	3 - jednořadová svislá dolní roh obloukově vykrojený
	4 - jednořadová, okraj vykrojené do oblouku
	5 - dvouřadová svislá
	6 - dvouřadová svislá, dolní roh zkosený
	7 - dvouřadová odshora dolů zkosená
	8 - dvouřadová odshora dolů zkosená, dolní roh zkosený
	9 - dvouřadová odshora dolů zkosená, dolní roh obloukově vykrojený
	10 - jednořadová svislá v dolní části vyběhající klíny
	11 - jednořadová svislá v dolní části vyběhající klín, druhá strana rovná
	12 - jednořadová, odshora dolů zkosená
	13 - jednořadová s přeloženým okrajem

zadní díl
1 - rovný jednodílný, okraje svislé v zadové i svěsové části
2 - rovný jednodílný společný s rukávem (příčné pončo), okraje svislé přehnuté do předního dílu
3 - rovný jednodílný, okraje zkosené dovnitř v zadové i svěsové části, na bocích rozšířen klíny
4 - rovný jednodílný, okraje zkosené dovnitř v zadové i svěsové části, na bocích připojeno klínovité rozšíření předního dílu
5 - rovný jednodílný společný s rukávem (příčné pončo), okraje zkosené dovnitř v zadové i svěsové části, na bocích připojeno klínovité rozšíření předního dílu
6 - rovný jednodílný společný s rukávem (příčné pončo), okraje v zadové části rovné, ve svěsové části klínovité rozšířené stejně jako u předních dílů
7 - rovný dvoudílný, okraje mírně klínovitě rozšířené
8 - princesový, ve svěsu okraje princesových dílů, včetně středního klínovitě rozšířené a navrapené
9 - princesový, ve svěsu okraje princesových dílů klínovitě rozšířené a navrapené ve středu nákrýtový rozparek
10 - princesový, ve svěsu okraje princesových dílů klínovitě rozšířené a sešité, ve středu nákrýtový rozparek
11 - princesový, ve svěsu okraje princesových dílů klínovitě rozšířené a sešité, a to včetně středového švu
12 - princesový, ve svěsu okraje princesových dílů klínovitě rozšířené a sešité, bez středového švu

rukáv	zakončení rukávu
1 – jednošvový, obdélný, rovná hlavice	1 - otevřené
2 - jednošvový, pravidelně lichoběžný, rovná hlavice,	2 - skládané do vodorovné manžety
3 - jednošvový (sešíváný), pravidelně lichoběžný, rovná hlavice	3 - otevřené s rozparkem a spínátkem
4 - jednošvový, pravidelně lichoběžný, oblá hlavice	4 - otevřené s rozparkem a spínátkem, tvarovaný kryt nártu
5 - dvoušvový, prolomený, oblá hlavice	5 - otevřené s rozparkem a spínátkem, falešná manžeta
6 - dvoušvový, prolomený, oblá nabíraná hlavice	6 - otevřené s rozparkem a spínátkem, okraj přehnutý
7 - dvoušvový, pravidelně lichoběžný, oblá hlavice	7 - otevřené s manžetou sepnutou svislou patkou
8 - dvoušvový, pravidelně lichoběžný, oblá hlavice	

kapsa	límeček
1 - bez kapsy	1- bez límce
2 - kapsa lištová (2 ks)	2 - se stojatým límcem
3 - kapsa s oble krojenou patkou (2ks)	3 - se stojatým, přehnutým límcem
4 - kapsa s hranatě krojenou patkou (2ks)	4 - s plochým límcem
5 - kapsa s falešnou patkou (2 ks)	5 - s plochým límcem a fazónkou
6 - kapsa s hranatě krojenou patkou (4ks)	6 - s plochým vpředu a vzadu rozšířeným oblým límcem
7 - kapsa s hranatě krojenou patkou dolní (2ks), kapsa lištová horní (1ks)	7 - s plochým vzadu prodlouženým límcem
8 - kapsa s hranatě krojenou patkou dolní (2 ks), kapsa lištová horní (2 ks)	8 - s plochým vzadu prodlouženým límcem sešitým v kapuci
9 - kapsa lištová dolní (2 ks), kapsa lištová horní (1ks)	9 - se stojatým límcem a pelerínou
10 - kapsa lištová na prsou (2 ks)	10 - s ležatým límcem a pelerínou
11- kapsa lištová na prsou (1 ks)	11 - se stojatým límcem a vícečetným plochým límcem
12 - kapsa váčková vložená do švu	12 - s šálovým límcem

klopy	podšívka
1 - s nepřehnutou klopou	1 - bez podšívky
2 - s přehnutou klopou	2 - s podšívku

POZNÁMKY:

1. Do projektu se tak podařilo zapojit fondy řady dalších muzeí, mezi něž patří Muzeum Vysočiny Jihlava, Muzeum Brněnska, Muzeum Boskovicka, Muzeum Moravská Třebová, Muzeum Vyškovska, Muzeum Prostějovska, Muzeum Kroměřížska, Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně, Muzea regionu Valašsko ve Vsetíně, Městské muzeum Valašské Klobouky, Městské muzeum ve Frenštátě pod Radhoštěm, Muzeum Novojičínska v Novém Jičíně, Muzeum Beskyd ve Frýdku-Místku a Ostravské muzeum, Městské muzeum v Bojkovicích, Městské muzeum v Břeclavi, Regionální muzeum v Mikulově, Vlastivědné muzeum v Kyjově, Městské muzeum v Kloboukách u Brna a další.
2. První mapy, tvořící doprovod etnografické studie o slovenských krojích, vytvořila již na konci 20. let 20. století. Jedna z nich zachytila *Zavítí ženské hlavy na západním Slovensku* (Stránská 1927: 45), druhá *Účesy ženské hlavy – podložky, na západním Slovensku* (Stránská 1927: 329). V obou případech se jednalo o jednoduché mapy zachycující jedinou úroveň zkoumaného jevu, k čemuž se vcelku dobře hodila zvolená metoda plošného šrafováním, ovšem s důsledným vyznačením zkoumaných lokalit.
3. Pro účely ověření možností dopisovatelů České národopisné společnosti v případě budoucího dotazníkového výzkumu vytvořila Stránská na počátku 60. let 20. století sérii *Návodů ke studiu...* V *Návodu ke studiu lidového oděvu a obydlí* číslo 2 z let 1960–1961 je v tomto duchu rozpracována otázka č. 2. *dřevěná obuv*, č. 3 *polodřeváky* a především otázka č. 4 *sukně sešitá se živůtkem bez rukávů*. V *Návodu ke studiu...* číslo 4 z let 1961–1962 jsou obdobně rozpracovány otázky č. 8 *velké šátky na hlavu*, č. 9. *velké svrchní přehozy a plédy*, č. 10. *oblek do deště*, č. 11 *svrchní mužské kalhoty*. Každá z otázek byla rozšířena celou řadou podobných otázek, zaměřujících se na popis a konstrukci oděvní součásti, její název, výrobce, užití, proměnu v průběhu doby, příležitosti nošení atd., čímž výrazně překročil rozsah běžně užívaných dotazníků. Z navrácených dotazníků, uložených v archivu České národopisné společnosti, je zřejmé, že získané informace byly dosti nevyvážené a v některých případech skutečně velmi kusé. Do jaké míry tedy splnily očekávání, autorky je otázkou, každopádně na jejich základě nikdy samostatný dotazník pro výzkum oděvu sestaven nebyl.

LITERATURA:

- Barabás, Jenő: *Magyar néprajzi atlasz*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987–1992. [9 sv.]
- Barabás, Jenő: Teoretické a praktické poznatky z prac na maďarskom etnografickom atlase. *Slovenský národopis* 22, 1974, s. 399–408.
- Drápalová, Lenka 2012: Mužský brunclek na Rožnovsku – identifikace specifické varianty oděvní součástky. *Národopisná revue* 22, s. 104–110.
- Etnografický atlas Slovenska: mapové znázornenie vývinu vybraných javov ľudovej kultúry*. 1990. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Frolec, Václav 1966: Kulturní rozhraní v povodí řeky Moravy a Dyje ve světle studia vinařských nástrojů. In: *Vědecké práce Československého zemědělského muzea*, s. 191–198.
- Frolec, Václav 1973: Stavební materiál a střecha lidového domu na Moravě a ve Slezsku ve světle etnokartografického studia. *Slovenský národopis* 21, s. 627–633.
- Formagiu, Hedvig, Maria 1974: *Portul popular din România*. București: Muzeul de artă al Republicii socialiste România.
- Ghinoiu, Ion (ed.) 2011: *Atlasul etnografic român, Vol. 4 Portul și Arta populară*. București: Editur Academiei Române.
- Geiger, Paul – Escher, Walter – Liebl, Elisabeth 1950–1956: *Atlas der schweizerischen Volkskunde*. Basel: Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde.
- Geiger, Paul – Weiss, Richard 1937–1938: Erste Proben aus dem Atlas der schweizerischen Volkskunde. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 36, s. 237–280.
- Habartová, Romana 2011: Lajbl, marínka, kabát, halena. Příspěvek k typologii mužských svrchních oděvních součástek na Slovácku, 1. část. In: *Slovácko* 53, s. 11–58.
- Habartová, Romana 2013: Lajbl, marínka, kabát, halena. Příspěvek k typologii mužských svrchních oděvních součástek na Slovácku, 2. část. In: *Slovácko* 54, s. 27–56.
- Jeřábková, Alena 2000: Lidový oděv. In: Jančář, Josef (ed.): *Lidová kultura na Moravě*. Strážnice: Ústav lidové kultury – Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, s. 116–158.
- Jeřábková Alena 2007: Lidový oděv. In: Brouček, Stanislav – Jeřábek, Richard (eds.) 2007: *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Sv. 1. Praha: Mladá fronta.
- Kramařík, Jaroslav 1963: Dva typy starého zemědělského nářadí a jejich severní hranice v Pošumaví. *Agrikultura* 2, s. 41–54.
- Kramařík, Jaroslav 1968: O některých problémech etnokartografického studia a jejich významu pro národopisnou práci v ČSSR. *Český lid* 55, s. 6–24.
- Kramařík, Jaroslav 1978: Problém diferenciacie starších forem české lidové kultury ve světle dosavadních výsledků etnokratografických snah. In: *Etnografický atlas. Díl 1*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1978, s. 39–123.
- Kondrová, Marta 2011: Mužské soukenné vesty – *korduly* ve sbírkách Slovákého muzea. Příspěvek k typologii oděvních součástek na Slovácku. In: *Slovácko* 53, s. 59–84.
- Kunz, Ludvík 1956: Lidový kroj na hostýnském Záhoří. *Časopis Moravského muzea* 41, s. 137–194.
- Langhammerová, Jiřina 1990: *Etnografický slovník. 3. Lidový oděv v českých zemích*. Praha: Národní muzeum.
- Ludvíková, Miroslava 1970–1971: Ocáskový kožich a halina. K otázce jejich geografického rozšíření. *Národopisný věstník Československých* 5–6, s. 221–236.
- Mützel, Hans 1925: *Vom Lendenschurz zur Modetracht: aus der Geschichte des Kostüms*. Berlin: Widder-Verlag.
- Nováková, Lenka 2013: Nejstarší doklady ženského kabátku ve fondu Etnografického ústavu Moravského zemského muzea. *Folia Ethnographica* 47, s. 64–81.
- Scheufler, Vladimír 1991: Několik poznámek k národopisným atlasům. *Český lid* 78, s. 129–130.

- S. N. 1931: Fragebogen über die schweizerische Volkskunde. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 31, s. 101–142.
- Stránská, Drahomíra: Ze studia slovenských krojů. I. Zavítí ženské hlavy na západním Slovensku. *Národopisný věstník československý* 20, 1927, s. 37–56.
- Stránská, Drahomíra: Ze studia slovenských krojů. II. Úprava ženského účesu na západním Slovensku. *Národopisný věstník československý* 20, 1927, s. 314–330.
- Stránská, Drahomíra 1936: Lidové kroje. In: Horák, Jiří – Chotek, Karel – Matiegka, Jindřich (eds): *Československá vlastivěda. Řada II, Národopis*. Praha: Sfinx, s. 207–248.
- Stránská, Drahomíra: *Lidové kroje v Československu. Díl 1., Čechy*. Praha: Otto, 1949.
- Stránská, Drahomíra 1956: Historicko-národopisný atlas Československa. *Národopisný věstník československý* 33, s. 300–321.
- Stránská, Drahomíra 1957: Zpráva z pracovní skupiny pro studium lidového oděvu při ÚEF. *Český lid* 44, s. 141–142.
- Stránská, Drahomíra 1963: Haleny i jejich rozšíření a návrh odborných termínů. *Věstník Národopisné společnosti československé*, č. 2, s. 3–12.
- Svobodová, Vlasta 1956: Z činnosti brněnského kolektivu pro výzkum lidového oděvu. *Český lid* 43, s. 44–45.
- Šach, František: Počátky ořebného nářadí v českých zemích (od pravěku do 15. století). In: *Etnografický atlas. Díl 1*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1978, s. 141–152.
- Šach, František: Typy rádel v Čechách a na Moravě. In: *Etnografický atlas. Díl 1*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1978, s. 153–199.
- Šach, František: Rozšíření ruchadla v českých zemích po jeho vynálezu ve dvacátých letech 19. století. In: *Etnografický atlas. Díl 1*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, 1978, s. 207–257.
- Šimša, Martin 2008: Soukenné nohavice – dědictví středověku, či přínos karpatské pastevecké kultury? *Národopisná revue* 18, s. 43–45.
- Šimša, Martin 2011: Soukenné kalhoty v Beskydech a jejich podhůřích – konstrukční východiska, střihy a jejich vývoj. In: Křížová, Alena a kol.: *Archaické jevy tradiční kultury na Moravě*. Brno: Masarykova univerzita, s. 112–142.
- Šmelhaus, Vratislav – Vařeka, Josef – Laudová, Hannah (eds.) 1978: *Etnografický atlas I.* (= Opera ethnologica 8). Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV.
- Tomášová, Eva 2012: Tradiční lidový oděv – mužské vesty, kabátky a kabáty v muzeích na Horácku a Podhorácku. *Textil v muzeu*, s. 79–88.
- Vařeka, Josef 1973: K otázce vývoje a geografického rozšíření kamenného domu v Čechách. *Český lid* 60, s. 86–94.
- Vařeka, Josef 1975: Výsledky etnokartografického studia větrných mlýnů v Československu. *Český lid* 62, s. 1–8.
- Vařeka, Josef – Laudová, Hannah – Šmelhaus, Vratislav 1978: *Etnografický atlas. Díl 1*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV.
- Vařeka, Josef 1979: Typy a oblasti lidového domu v českých zemích. *Český lid* 66, s. 149–155.
- Vařeka, Josef 1991: Etnokartografické studium v českých zemích a otázka realizace národopisného atlasu. *Český lid* 78, s. 123–125.
- Weiss, Richard 1940: Atlas der schweizerischen Volkskunde: die bisherigen Erfahrungen der Exploratoren. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 38, s. 105–118.
- Woitsch, Jiří 2012: Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska: Stav a perspektivy výzkumu. *Český lid* 99, s. 67–83.
- Woitsch, Jiří – Horálek, Adam 2008: 5. díl Etnografického atlasu Čech, Moravy a Slezska vznikl za použití ArcGIS. *Arcrevue* 17, 18–20.
- Vlková, Dagmar 1987: *Střihy lidového oděvu v českých zemích*. Studie o lidové umělecké výrobě 15. Praha: Výzkumný ústav výrobního družstevnictví.

Summary

Map Application Folk Dress in Moravia and Ethno-Cartographic Presentation of Coat Dress

In 2011, the National Institute of Folk Culture in Strážnice was charged to solve the project titled *Traditional Folk Dress in Moravia; Identification, analysis, preservation and continually sustainable condition of collection material from 1850–1950*. Within this task, a plethora of expert outputs of identification or analytic nature came into being. Many of them were presented to the professional and amateur public in the form of expert studies or publications. The information about documented garments could only be made available thanks to the GIS map web *Folk Dress in Moravia*. The web shall provide the researchers with source information about the folk garments placed in collections of Czech and Moravian museums. Particular types of garments, such as trousers, vests, jackets, coats, shirts, blouses, skirts and women's waistcoats or bodices etc. will be identified according to united systematics and the acquired information will be placed in a database. It allows to compare the garments and to form a group with identical properties. Based on these properties, particular types and variants thereof are presented on the map. The depicted pictograms of garments allow to move to a database card, in which not only the source information but also drawings and pattern sketches are included.

Key words: Geographic information system; ethnographic maps; folk dress; coat dress; Moravia.

NOVODOBÁ HODOVÁ TRADICE V DOBROČKOVICÍCH NA BUČOVICKU

Jarmila Teturová

Během druhé poloviny 19. století docházelo na většině území Moravy k výrazným společenským a hospodářským změnám, které s sebou často přinesly zánik mnohých projevů lidové kultury. S novými pracovními možnostmi v nově vzniklých továrnách a podnicích ve městech byla spojena proměna životního stylu obyvatel venkova. Byly postupně odkládány kroje, ubýlo přírodních příležitostí k udržování písní i tanců.

Snahy o obnovu krojů a lidových tanců v lokalitách, ve kterých došlo k jejich zániku, přicházejí v souvislosti se vznikem folklorního hnutí po skončení druhé světové války. Úspěšné jsou především v oblastech, kde bylo přerušeno tradice krátkodoběji a kde bylo možné spojit se na vzpomínky pamětníků, nalézt zachovalé krojové součástky, případně pátrat po konkrétních informacích v kronikářských zápisech místních spolků. Druhá masivní vlna pokusů o rekonstrukci folklorních tradic na venkově se objevuje od 90. let 20. století. Obnovuje se zvykosloví, vznikají taneční příležitosti. S těmito aktivitami přichází poptávka po krojích, které by bylo možné při takových akcích nosit, a také po vhodném tanečním a písňovém repertoáru. V řadě míst však chybí doklady, podle nichž by rekonstrukce mohly být provedeny. Organizátoři společenského života se tedy musí spokojit např. s kyjovským krojem,¹ který často plní funkci tzv. národního kroje. Nejčastěji se v těchto případech využívá kroj z půjčovny, ale vlastní estetické cítění, nekorigované zásahy starší generace, jak je tomu ve vyhraněných regionech, způsobuje vnášení nových prvků a vizuální proměnu kroje.² Během hodů nebo krojových plesů je využíván doprovod dechové hudby. Tím je limitován taneční repertoár, který se omezuje na polku a valčík. Písně se označují obecným termínem „moravské“.³

Existují však i lokality, kde po zániku původního lidového oděvu či tance vznikla novodobá tradice, která se opírá výhradně jen o prvky z Kyjovska. K těmto obcím patří Dobročkovice na Bučovicku. Mužské i ženské krojové komplety jsou správně připravené i oblečené, písně korespondují s tanci. Hody, které jsou stěžejní slavnostní příležitostí, mají ustálený průběh a jsou zde dodržovány zvyky typické pro severní Kyjovsko. Nabízí se řada otázek: jaké je společenské pozadí tohoto stavu, kdo se zasloužil o přenos této tradice, jsou cizorodé kulturní prvky přijaty

místními obyvateli, mají šanci na pokračování v dalších generacích, nebo s odchodem stávající chasy zaniknou?

Terénní výzkum může poodhalit současnou situaci, archivní bádání naznačit stav před sto lety, ale chybí důležité zprávy o vývoji lidové kultury v tomto mezidobí, kdy pamětníci hovoří o úpadku, zániku, stagnaci či nezájmu podporovat přetrvávající projevy lidové kultury. Právě absence podkladů ke studiu novodobých, obnovených a proměněných tradic z druhé poloviny 20. století i počátku 21. století, a to nejen na Bučovicku, ukazuje na nutnost dostat toto téma do popředí odborného zájmu badatelů. Terénní výzkum je důležitým základním typem výzkumu, který přináší nezbytné informace pro analytickou práci etnologů. Chybí však srovnávací materiál z malých, pro badatele méně atraktivních lokalit, kde i v současné době dochází k zajímavým proměnám projevů lidové kultury, byť nepůvodním. Přispět k dokumentaci současnosti právě takové lokality je cílem a smyslem tohoto příspěvku.

Dobročkovice jsou malá obec s asi dvěma stovkami obyvatel. Leží v rovinaté krajině 10 km severovýchodně od Bučovic. První písemná zmínka o obci pochází z roku 1348 v souvislosti se stavbou gotického kostela, který prošel v 19. století rozsáhlou přestavbou a stal se dominantou obce. Vesnice byla součástí milonického panství⁴ (kam byla i přifařena), od roku 1780 náležela k panství bučovickému. K situaci po rozpadu patrimoniální správy je uvedena v obecní kronice zmínka: „*Od druhé poloviny 19. st. se začali v obci uplatňovat vedle zemědělců i řemeslníci a dělníci.*“⁵ Srovnání vývoje situace o sto let později nabízí zápis: „*V roce 1965 v zemědělství pracovalo 140 obyvatel, v průmyslu v okrese 41, mimo okres 46 osob.*“⁶ Ke spolkové činnosti je poznamenáno: „*Vedle hasičského sboru od roku 1898 tu vyvíjela činnost Hospodářská besídka od roku 1911.*“⁷ Od roku 1890, kdy byla obec nejlidnatější,⁸ dochází neustále k úbytku obyvatel. Vesnice je rodištěm regionálního historika Jana Václava Pokorného.

Z hlediska etnografického zařazení patří Dobročkovice k jižní části Hané. O místním dialektu lze na přelomu 19. a 20. století konstatovat: „*Nářečí... počítá se k hanáckému a jeví čím blíže k Bučovicům a Slavkovu, tím méně odchylek od řeči spisovné.*“ (Kramoliš 1900: 18) Již v této době je doložený zánik kroje. „*Zvláštního kroje*

národního nyní není. Ženy oblékají se na venkově polo-městsky; pouze kratšími a širšími sukněmi liší se od žen městských. Oděv mužův je městský. Jen sem tam někde zachovaly se ještě zbytky kroje starého.“ (Kramoliš 1900: 18) Vzhled onoho „starého kroje“ mužů a žen z Dobročkovic je doložen v následujícím výstižném popise: „V okolí Bučovic nosívali mužové žluté koženky⁹ po kolena se střapci po stranách, bílé punčochy a vysoké boty; vrchní část těla kryla modrá neb fialová kordula s bombíky,¹⁰ jejíž okraj i dírký byly lemovány červeným harasem; na kordulu oblékl se modrý lajblík s krátkými šosy a bombíky zdobený, jehož dírký byly rovněž lemovány červeným, modrým nebo zeleným harasem. Na hlavách mívali široké klobouky. Mimo to nosívali v zimě haleny a dlouhé kožichy, v zadu u spodu rozstřížené, a na hlavách beranice dvojího druhu: vysoké aksamitky a v předu o něco nižší muškovitky. Svobodné ženské nosily sukně ‚vyškovské a dědické‘, t. j. z pruhovaného kanafasu; vdané ‚píkovice‘ z plátna konopného, barveného na černo, jež si většinou barvily samy ‚bezinkami‘. Na nohou nosily všechny různobarevné punčochy a nízké otevřené střevíce. Na život oblékaly nízkou kordulu, někdy vyšívanou, a modrý špenzr s baňatými rukávy a ‚šůsky‘. Dírký u špenzrů byly obšívány různobarevným harasem. Neměly-li špenzru, nosily rukávce s obojkem (vyšívání kolem krku) a půlku (půl velkého šátku) křížem přes prsa. Na hlavách nosívaly ‚lipské šátky‘, jež byly zavázány v drdol. Košile nosili muži i ženy těžké, hrubé, konopné.“ (Kramoliš 1900: 18–19)

Prameny k vývoji lidového oděvu poskytují přehled o jeho proměnách i zániku. Další spolehlivé doklady, ze kterých by bylo možné čerpat informace o společenských vazbách v obci, existenci hodové tradice, o stavu tanečnosti a zpěvnosti neexistují. Panuje zde však obecné povědomí o tom, že se hody snad v minulosti slavily, i když není známo nic bližšího o jejich průběhu. Je tedy pochopitelné, že se místní obyvatelé v rámci procesu obnovy kulturně-společenského života po roce 1989 inspirovali, podobně jako řada dalších vesnic v této oblasti, slováckými tradicemi. Přijali za svůj kyjovský kroj a s ním i celý komplex kyjovských hodových zvyků. Mladá generace se ujala organizace hodů a vzala na sebe odpovědnost za jejich financování a zdárný průběh.

V současné době začínají hody v Dobročkovicích, které připadají na víkend nejbližší svátku Všech svatých,¹¹ výzdobou sálu, přípravou hodového věnce, pečením slováckých koláčků a stavěním středně vysokých májů s bohatě zdobenou špičkou před domem obou stárek, stárků

a před obecním úřadem. Kroje jsou vyprány a vyžehleny několik týdnů před začátkem hodů. Chasa má kroje vlastní, půjčují se pouze v rámci rodiny, nespolehají se tedy na služby půjčoven krojů. Díky rodinným vazbám na Kyjovsko využily např. v roce 2009 obě stárky znalosti vázání šátků jedné ze svých babiček a vydaly se v sobotu ráno do Skoronic,¹² kde si nechaly uvázat turecké šátky stejným způsobem jako místní děvčata. Vázání šátku není jednoduché a vyžaduje zručnost pramenící z dlouholeté praxe. Mladí lidé se do všech přípravných činností aktivně zapojují. Kladný postoj k hodům je znát i u dospělých, kteří se buď sami účastní slavnostního průvodu, nebo oblékají do krojů své děti. Výrazná podpora je patrná také ze strany představitelů obce.

Stárek obřadně zvedaný na židli chasou v roce 2013.
Zdroj: Obecní úřad Dobročkovice.

V sobotu odpoledne se schází krojovaná chasa. Asi ve 14 hodin je zahájen tanečním sólem a pochodem za doprovodu dechové hudby¹³ slavnostní průvod pro stárky, který je velmi početný. Účastní se ho místní děti, mládež i ženatí muži. Vdané ženy v průvodu zastoupeny nebyly do roku 2012, kdy začaly ženy oblečené do krojů pomáhat s organizací dětí v průvodu. Chasa přichází k obecnímu úřadu požádat starostu o udělení hodového práva a povolení hodů. Starosta chasu přivítá. Stárci zde čtou tzv. hodové artikule,¹⁴ které jsou psané v hanáckém dialektu na velkých „listinách“. Po povolení pořádat hody následuje sólo pro starostu v uzavřeném kruhu krojované chasy. Průvod, v jehož čele jdou děti, poté krojované páry,¹⁵ za nimi sklepníci vezoucí velké nádoby s vínem, uzavírá kapela. Během obchůzky se zpívají moravské, slovenské i české písně. Další zastavení je u domu mladšího stárka. Stárek je chasníky obřadně zvednut na židli,¹⁶ kde připijí vínem. V čele průvodu pak pokračuje k domu stárky. Stárka zpívá sama první sloku písně *Napij sa, synečku, napij*,¹⁷ ve druhé sloce se přidává stárek a přebírá od stárky zdobenou nádobu na víno. Tento zvyk zakončuje dohrávka dechové hudby. Stárkovský pár je zvednut na židlích, následuje přípitek a polibek. Poté tančí pár sólo na polku v kruhu vytvořeném chasou. Stejný postup se opakuje před domem staršího stárka i stárky. Odlišná je pouze píseň *Tluču, tluču, otevřete*,¹⁸

Čtení hodových artikulí před obecním úřadem při povolování hodů v roce 2013. Zdroj: Obecní úřad Dobročovice.

ze které zpívá stárek dvě sloky. Stárka vychází ze dveří domu se zpěvem dalších dvou slok. Přitom předává svému stárkovi krojový klobouk zdobený snítkou „asparátu“¹⁹ a červeným květem muškátu. Důležitý okamžik nastává po zvedání páru na židlích a tanečním sóle pro oba stárkovské páry, kdy je z domu stárky vnesen tradiční hodový věnec.²⁰ Věnec vzniká navázáním větvíček krušpánku na dřevěnou konstrukci, je dekorovaný ozdobami z krepového papíru a svíčkami. Zodpovídají za něj oba stárci, kteří jej nesou v čele průvodu. Kolem věnce tančí při zastavení chlapi hromadný verbuňk, dívky se připojují vířením ve dvojicích nebo v kruzích. Věnec je v závěru obchůzky slavnostně přinesen do sálu.

Hodová zábava začíná verbuňkem chlapců, do kterého se opět zapojují dívky svým tanečním projevem (srov. Vrtalová 2010: 290-291).²¹ Zahájení tedy není českou nebo moravskou, příp. hanáckou besedou, jak je zvykem v mnoha okolních obcích. Během zábavy se opakuje sólo pro starostu. Návštěvníci zábavy tančí polku, valčík a vrtěnou.²² Tanec vrtěná pochází z Podluží, ale v druhé polovině 20. století se rozšířil po celé Moravě. V místech jeho nového výskytu došlo také k jeho částečné proměně.²³ V Dobročovicích se po předzpěvu (někdy se předzpěv vyskytuje až od druhé sloky, jak je zdůvodněno dále), při kterém stojí pár v držení za lokty vedle sebe, podtáčí žena pod rukou tanečního partnera do postavení čelem proti sobě. Pasáž se spojenými dlaněmi je rychlá a velmi krátká, někdy chybí úplně. V polootevřeném držení (žena má pravou ruku položenou na rameni muže, levou rukou se drží nad jeho pravým loktem, muž drží ženu oběma rukama nad pasem) stojí pár boky k sobě a víří kolem sebe rychlými malými přísunnými kroky s drobnými výpony. V závěrečné fázi tance mění některé páry směr víření, při kterém žena couvá. Tanec není zakončen položením ruky muže na dlaň partnerky, ale končí podtočením pod jeho zvednutou rukou, stejně jako na začátku tance. Vrtěná zde ztrácí na určité lehkosti, ladnosti a vznešenosti. Taneční repertoár určuje převážně sama dechová hudba. Často zařazuje vrtěnou jako poslední tanec v sérii za polku a valčík, ovšem bez předzpěvu písně zpěváky z řad návštěvníků. Výjimečně takto hraje kapela i verbuňk. Po půlnoci se již chasa aktivněji snaží zasahovat do tanečního pořádku a určuje vrtěnou nebo verbuňk svým předzpěvem. Párové tance zde běžně tančí spolu dvě děvčata. Přestávky vyplňuje chasa zpěvem moravských a slovenských písní.²⁴ Počet hostů

na hodové zábavě je velký, hojně je zastoupena mladá generace. Zábava trvá až do brzkých ranních hodin.

V neděli dopoledne se schází chasa v krojích na slavnostní mši svatou do kostela. Po jejím skončení je prostor pro společné fotografování. Všichni odcházejí domů na sváteční oběd a hody se tímto ukončují. V neděli se již žádná další taneční zábava nekoná.

V rámci tanečního pořádku má své místo tanec verbuňk. Nevyskytuje se v sólové podobě, jak je běžné právě na Kyjovsku, kde se jím stárci prezentují před chasou. Tančí se pouze hromadně kolem věnce, při zahájení taneční zábavy, příp. se drobné cifrování na pochod objevuje v průběhu obchůzky. Zpívají se při něm písně známé po celém Slovácku, častější jsou verbuňky z Kyjovska. Pokud jde o způsob provedení tance, lze konstatovat, že se jedná o směs cifer z různých regionálních stylů. Cifry jsou prosté, jednoduché, často se opakující, v pomalé a rychlé části tance se liší pouze tempem. Téměř se nevyskytují nízké taneční figury ani vyšší výskoky. Tanečníci jsou svobodní chlapci i ženatí muži. Děvčata tančí během verbuňku vrtěnou nebo tvoří kruhy, v nichž v pomalé části tance přenášejí váhu z nohy na nohu, v rychlé části v kruhu víří, při čemž se dívky drží za předloktí. Verbuňk je zde přijímán jako tanec, který k hodům patří, není vnímán jako nepůvodní nebo nepatřičný.

Z hlediska úpravy krojů lze říct, že jsou v Dobročkovických dodržovány náležitosti severokyjovského kroje.²⁵ Nevyskytují se novodobé prvky ani doplňky. Kroje jsou úplné, kromě výjimečně chybějícího opasku u chlapců nebo přebývajících mašlí u ženatých mužů. Stárci nenosí košile s baňatými rukávy, ani krátké nohavice žluté barvy doplněné modrými punčochami (jako stárci v oblasti severního Kyjovska), ale mají košile s nenabíranými rukávy a tmavé kalhoty (stejně jako chasníci). Kroje jsou správně vyžehlené i oblečené. Ačkoliv se hody konají na podzim, objevují se u děvčat bílé pletené návleky na odhalená předloktí, jak je v současnosti běžné na Slovácku, zcela výjimečně za mrazivého počasí. Stárky nosí na hlavě čepec a na něm uvázaný turecký šátek, ostatní dívky mají vlasy spletené do copu a převázané červenou či bílou stužkou. U některých děvčat jsou vysoké kožené boty nahrazeny nízkými černými lodičkami. Malí chlapci správně oblékají bílé třaslavice. Děvčátka nosí na hlavách čepečky a před zimou je chrání malé vlněné čepičky.

Z výsledků výzkumu vyplývá, že se v současné době stále více stírají hranice mezi etnografickými regiony (srov. Úlehla 1940: 6–7) a atraktivní kulturní prvky se šíří

mimo své přirozené oblasti výskytu. Vedle kyjovského kroje, který od poloviny 20. století plnil funkci tzv. národního kroje, je v posledních dvaceti až pětadvaceti letech velmi výrazná expanze verbuňku ze Slovácka nejen do sousedních regionů, ale i dále směrem na západní a střední Moravu. Hlavním důvodem je možnost kontaktu mládeže v širším okolí, než bylo do poloviny 20. století běžné. S návštěvami na hodových zábavách na Slovácku vznikla potřeba přizpůsobit se místním zvyklostem, tedy nastoupit pochodem na taneční prostranství, zazpívat a zatančit verbuňk, po kterém následuje přivítání domácími a zavedení místních krojovaných děvčat hostům k tanci. Je nutné zmínit i vliv Soutěže o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku.²⁶ Díky ní dochází k rozvoji verbuňku, zlepšení povědomí o tomto tanci a zvýšení zájmu se ho naučit tančit. Posléze přichází i ambice se s verbuňkem v soutěži prezentovat. Verbuňk se tak zpětně dostává do schématu tanečního pořádku nejen ve slováckých obcích, kde již zanikl, ale také v obcích ležících mimo Slovácko.

Částečně odlišná situace nastává v lokalitách, jako jsou Dobročkovice, kam se verbuňk dostal jako součást přenesené ucelené hodové tradice. Jeho funkce a význam tak již byly dopředu dány. Regionální styl tance však doznal změn, což bylo zapříčiněno osobitým estetickým cítěním tanečníků i jejich temperamentem, limitováno vlastní fyzickou zdatností a omezeno neznalostí typických konkrétních tanečních figur.

*Příchod s věncem do sálu po skončení hodové obchůzky v roce 2013.
Zdroj: Obecní úřad Dobročkovice.*

Mladí členové chasy nevnímají rozpor mezi kulturní příslušností k Hané a praktikováním kyjovských zvyků, tanců i písní během hodů. Vymezení vlastní kulturní identity pro ně není rozhodující. Shodují se na konstatování, že je lepší mít takové hody, než žádné. Věří, že neurazí nikoho na Kyjovsku, protože se snaží nosit jejich kroje důstojně. Pokud jde o starší generaci, často zde její příslušníci uvádějí, že písničky, které se zpívají na zábavách, jsou vlastně „moravské“ a dechová hudba hraje k tanci stejně na Slovácku, Brněnsku nebo na Hané. Pamětníci sice zmiňují, že by bylo vhodné zpívat na hodech i původní hanácké písně, protože nářečí je zde stále živé a aktivně užívané, ale zároveň neuvádějí, jaké konkrétní písně se vlastně zpívaly před zdomácněním novodobé hodové tradice. Celkově je tedy přenos této tradice chápán jako pozitivní,

protože s sebou přinesl oživení kulturního života, působí jako tmelící prvek mezi obyvateli obce a napomáhá k udržování sociálních kontaktů mezi mládeží. Vysoký počet dětí zapojující se do hodové občůzky zase dává signál (nikoliv však jistotu) do budoucna, že jsou vychovávání následovníci současné pořadatelské generace, kteří budou pokračovat v udržování této tradice.

Dobročkovice patří k malým obcím, kde jsou hody nejvýznamnější společenskou událostí celého roku. Zájem ze strany obyvatel vesnice o udržení novodobé hodové tradice je nesporný. Pro její zachování je důležitá systematická audiovizuální dokumentace, která by sloužila jako doklad současného stavu. Určitým impulsem tak může být i dokument hodové soboty vzniklý pod záštitou Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici.

Příspěvek je výsledkem institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici.

POZNÁMKY:

1. Převážně severokyjovský krojový typ.
2. Jedná se o úpravu hlavy u dívek – věnce z umělých květů, doplněné stuhami v délce do pasu, jsou upevňovány do rozpuštěných vlasů, což je na Kyjovsku zcela vyloučené. Sukně jsou málo naškrobené, proto se mění silueta postavy. Dále se vyskytuje náhrada vysokých dívčích bot současnými černými kozačkami na různé širokých podpatcích. Velmi často je možné vidět i další doplňky, jako jsou bílé kapesníčky, kabelky, hodinky a nápadné šperky. U chlapců mnohdy chybí klobouky nebo opasky. Kyjovské mašle jsou nahrazovány úzkými stuhami, upevněnými v levé horní polovině vesty (korduly).
3. Patří sem však i písně z moravsko-slovenského pomezí a písně slovenské.
4. Milonice leží 6 km od Dobročkovic.
5. SOkA Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna, název fondu *Archiv obce Dobročkovice (1807–1945)*.
6. SOkA Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna, název fondu *Farní úřad Dobročkovice (1938–1974)*.
7. SOkA Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna, název fondu *Archiv obce Dobročkovice (1807–1945)*.
8. Žilo zde 587 obyvatel ve 115 domech, oproti současným 195 obyvatelům v 120 domech.
9. Žluté kožené kalhoty a fialové vesty (korduly) byly nejdéle přežívajícími součástmi původního kroje.
10. Ploché lesklé knoflíky.
11. Kostel je zasvěcen Všem svatým.
12. Obec ležící v národopisné oblasti Kyjovska, asi 5 km od města Kyjov.
13. Dechová hudba doprovázející hodovou občůzku a zábavu je zpravidla ze Slovácka.
14. Hodové artikule stanovují chasní pravidla chování během hodů a dodržování upraveného zevnějšku.
15. Děvčata jdou vedle chlapců bez držení za ruce nebo lokty.
16. Stárek na židli stojí.

17. Celý text písně: *Napij sa, synečku, napij, napij sa zhluboka, jestli my se sejdem od dneška do roka. Možná, že jo, možná, že ne, možná se sejdem na louce zelené. Možná, že jo, možná, že ne, možná se sejdem na pěšině.*
18. Celý text písně: 1. *Tluču, tluču, otevřete, nechal jsem klobouček u děvčete.* 2. *Děvče spalo, já taky spal, někdo mně klobouček z hlavičky vzal.* 3. *Nevzal, nevzal, můj stárečku, visí tam v komůrce na hřebíčku.* 4. *Já ho vzala, nastrojila, abych se ti, synečku, zavděčila.*
19. Hovorové označení pokojové okrasné rostliny asparagus.
20. V některých severokyjovských obcích je kromě věnce dalším hodo- vým atributem kačer (živý kačer nebo kachna umístěná do zdobených nosítek), strážný hlídači (zástupci chasy). Po občůzce se odbývá zvyk „kradení kačera“. V Dobročkoviciích jsou hody pouze s věncem, bez kačera.
21. Jedná se o tzv. dívčí kolečka při verbuňku, která patří k novodobým tanečním projevům. Nejde o taneční dívčí kola typická např. pro Brněnsko.
22. Na Kyjovsku se místo vrtěné tančí lidový točivý párový tanec *vrták*, který má podobný charakter jako vrtěná, ale liší se hlavně držením v závěsu za lokty při společném víření páru.
23. Na Podluží začíná párový tanec vrtěná předzpěvem písně, při kterém stojí páry samostatně v držení za ruce nebo lokty, příp. vytváří půlkruh před muzikou. Ve většině lokalit zpívají píseň muži společně s ženami. Zvolenou píseň začíná hrát muzika. Muž a žena stojí čelem k sobě, ruce mají spojené v úrovni horní části hrudníku. Lehce jimi pohupují směrem dopředu a dozadu (*hačky-pačky*). Poté se změní držení na polootevřené, boky k sobě a dvojice víří kolem společné osy. Žena má zpravidla položenou pravou ruku na levém rameni muže, levou rukou se drží nad jeho pravým loktem. Muž drží pravou rukou ženu v pase, levou nad protějším loktem. Jinou variantou je držení shodné jako u kolových tanců, pouze s mírným vytočením boků k sobě. Během tance dochází ke změně směru

víření z pravé na levou stranu. V některých lokalitách se objevuje i změna směru víření dozadu, kdy žena couvá. Po poslední odtančené sloce vrtěné následuje *úvratí* – opakování poslední taneční pasáže. Tanec je ukončen lehkým položením pravé dlaně ruky muže do dlaně pravé ruky ženy, kterou má vloženou v jeho levé ruce.

24. Vedle písní lidových se objevují i písně zlidovělé, umělé, popř. úpravy lidových písní.
25. V rámci Kyjovska se vyskytuje několik krojových typů a okrsků. Pro severokyjovský typ jsou u chlapeckých krojů charakteristické košile s užšími rukávy, mašle upevněné do tvaru trojúhelníku na předních tmavé vesty (korduly) a tmavé kalhoty bez výrazné výšivky, zdobené menším šátkem. U jihokyjovského typu se chlapecký kroj liší rozšířenými a vyšívanými rukávy košile, červenou krátkou kordulkou,

mašlemi volně splývajícími z levé přednice korduly a bohatě vyšívanými kalhotami i větším šátkem. Dívčí kroje v obou oblastech jsou podobné. Pro jihokyjovský je typická černá bohatší výšivka na rukávcích (srov. Židlický 2011). Na Kyjovsku tvoří samostatné krojové okrsky město Vracov a obec Žeravice (výrazné odlišnosti jsou viditelné na dívčích krojích, které se neliší od ostatních dívčích krojů na Kyjovsku). Liší se také kroje v okrsku mutěnicko-hovoranském, kde je patrný silný vliv sousední oblasti Podluží, projevující se např. červenými vyšívanými nohavicemi, malovanými mašlemi a krátkými, filtry bohatě zdobenými kordulkami světlé barvy u chlapců.

26. Soutěž o nejlepšího tanečníka slováckého verbuňku pořádá každoročně Národní ústav lidové kultury ve Strážnici jako jeden z pořadů Mezinárodního folklorního festivalu. V roce 2014 se uskutečnil již 29. ročník této soutěže.

NETIŠTĚNÉ A ELEKTRONICKÉ PRAMENY:

Obec Dobročkovice [online]. Dostupné z: <<http://dobrochovice.kvalitne.cz/>>.

SOka Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna, fond *Archiv obce Dobročkovice (1807–1945)*.

SOka Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna, fond *Farní úřad Dobročkovice (1938–1974)*.

SOka Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna, fond *Obecní úřad Dobročkovice (1991–2000)*.

TIŠTĚNÉ PRAMENY A LITERATURA:

Bimková, Milada [1983]: *Písně a tance ze Slavkovska*. Vyškov: Okresní kulturní středisko.

Bimková, Milada 1975: *Tance z Kyjovska*. Brno: Městské kulturní středisko S. K. Neumanna.

Galgoczyová, Štěpánka et al. 2007: *200 let kostela sv. Petra a Pavla v Milonicích L. P. 1807–2007*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, Milonice: Římskokatolická farnost.

Jelínková, Zdenka 1997: *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Brněnsko. Díl 6, část 1*. Popisy tanců ke stejnojmenné videokazetě. Strážnice: Ústav lidové kultury.

Jelínková, Zdenka 1997: *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Haná. Díl 6, část 2*. Popisy tanců ke stejnojmenné videokazetě. Strážnice: Ústav lidové kultury.

Jelínková, Zdenka 1996: *Lidové tance z Čech, Moravy a Slezska. Slovácko: Dolňácko. Díl 7, část 2*. Popisy tanců ke stejnojmenné videokazetě. Strážnice: Ústav lidové kultury.

Jelínková, Zdenka 1991: *Mužské taneční projevy na Slovácku*. Svato-bořice-Mistřín: Folklorní sdružení Kyjovska.

Kramoliš, Čeněk 1900: *Vlastivěda moravská. II. Místopis Moravy. Díl I., Brněnský kraj. Čís. 9 Bučovský okres*. Brno: Musejní spolek v Brně, s. 18–20, 76–78.

Mátlová-Uhrová, Ludmila 1980: *Lidové tance a taneční hry z Hané*. Prostějov: Okresní kulturní středisko.

Pilát, Jan 2010: *Brankovice v minulosti a současnosti*. Brankovice: Městys Brankovice.

Synek, František [1985]: *Lidové tance na Kyjovsku*. Hodonín: Okresní kulturní středisko.

Štědroň, Bohumír 1936: *Vyškovsko v hudbě a zpěvu*. Vyškov: První kontribučenská spořitelna.

Úlehla, Vladimír 1940: *Padesát moravských písní*. Praha: Život a práce.

Vrtalová, Jarmila 2010: Ženské taneční projevy při verbuňku. *Národopisná revue* 20, s. 290–291.

Židlický, Vladimír 2011: *Kyjovsko: lidé, kroje, tradice*. Brno: Atelier Židlický.

Summary

Modern Feast-Day Tradition in the Village of Dobročkovice in the Bučovicko Region

The study deals with the modern feast-day tradition in the village of Dobročkovice in the Bučovicko region, which is situated in the southern part of the ethnographic area of Haná. The study summarizes the accessible resources substantiating the extinction of the original folk culture expressions in this location as early as in the mid-19th century. The principal part of the text includes assessment of the results from the field research into contemporary form of the feast day. The research was made in 2013. The feast-day is the most important folklore event and the main dance opportunity in Dobročkovice. Attention is paid to the transfer of feast-day customs, dances, songs, and folk costumes from the Kyjovsko region, taking into account their function within the feast-day procession and dance entertainment. In this context, the importance of *verbuňk*, a Slovácko dance that occurs here as well, is described. In *verbuňk*, dance figures have been changed by which they have digressed from those of the Kyjovsko regional type. The study provides basic starting points for other researches and those interesting in modern traditions in the locations where the original process of passing-down was interrupted in the past and not renewed later.

Key words: Modern feast-day tradition; dance opportunity; feast-day customs; Slovácko verbuňk; folk costumes; folklore; field research; Dobročkovice.

NESTOR MORAVSKÉ NÁRODOPISNÉ MUZEOLOGIE (K NEDOŽITÝM 100. NAROZENINÁM LUDVÍKA KUNZE)

Mnohé osobnosti, které se výrazně prosadily ve vědecké nebo umělecké činnosti, o to usilovaly od mládí, i když jejich počátky provázely různě ztížené životní podmínky. Jednou z takových pozoruhodných osobností byl doc. PhDr. Ludvík Kunz, CSc. (26. 8. 1914 Osíčko u Bystřice p. Hostýnem – 20. 5. 2005 Šlapanice).

Vyučil se zedníkem, po vyučení pracoval jako technický kreslič a při zaměstnání vystudoval učitelský ústav ve Valašském Meziříčí. Od konce 30. let působil jako učitel obecných škol na hostýnském Záhoví a na Valašsku. Hluboký zájem o hudbu a o lidovou kulturu jej po roce 1945 přivedly do Brna na hudební konzervatoř. Po doplnění maturitní zkoušky zároveň začal studovat národopis, nově otevřený obor na filozofické fakultě v Brně. Jako jeden z prvních žáků Antonína Václavíka obhájil už v roce 1949 disertační práci pod názvem *Podhostýnské Záhoví. Příspěvek k etnografické hranici Hané a Valaška*. Mnohostranný zájem o lidovou kulturu, o hudbu a hudební nástroje i praktické zkušenosti z terénní práce jakoby předurčovaly Ludvíka Kunze k národopisnému muzejnictví. V době, kdy muzea byla ještě považována spíše za všeobecná osvětová zařízení, dokázal v 50. letech svou pracovitostí a cílevědomostí povýšit národopisné oddělení tehdejšího Moravského muzea na vědeckou instituci s bohatou publikační i výstavní činností.

Z jeho iniciativy vzniklo na počátku 60. let na Moravě muzeologicky nejvýznamnější dílo: rekonstrukce barokního objektu tzv. Paláce šlechticů na národopisné muzeum s nově pojatou expozicí *Lid v pěti generacích*. Jeho spolupracovníkem byl především známý brněnský funkcionalistický architekt Bohuslav Fuchs. Toto moderní pracoviště s depozitáři sbírek, konzervační dílnou, odbornými pracovními a prostorami pro výstavní a populárně

vědné aktivity oddělení, bylo právem nazvané Etnografický ústav MZM. L. Kunz zároveň navázal mezinárodní spolupráci s vědeckými pracovníky národopisných muzeí a vědeckých institucí v Evropě, jak to dokládají vícejazyčné sborníky *Ethnographica*. V nich publikovali badatelé z tehdejšího Československa, z Polska, Rumunska, Bulharska, Německa nebo z Rakouska. V 70. letech se sborník stal samostatnou součástí Časopisu Moravského muzea a přinášel také vědecké práce nových odborných spolupracovníků Etnografického ústavu – absolventů národopisného studia na brněnské filozofické fakultě. Od roku 1986 byl název sborníku změněn na *Folia ethnographica*, vydávané jako supplementum Acta Musei Moraviae.

Publikační činnost L. Kunze, především v bibliografii, v muzeologii a organologii je neobyčejně rozsáhlá. V 60. letech získal i prestižní Herderovu cenu. Po otevření expozice *Lid v pěti generacích* zpracoval návrhy na další muzeologické akce, například na ochranu lidových staveb v Rymicích nebo projekt výstavby národopisného muzea v přírodě na hradě Veveří. Široký tematický rozsah Kunzova díla, od práce bibliografické, redakční,

sběratelské až k vědeckým studiím o lidové kultuře hmotné a o nástrojích lidové hudby, svědčí o záviděníhodné činnosti dlouholeté tvůrčí činnosti.

Vedle zpracovávání vědeckých studií a výkonu manažerských povinností byl L. Kunz od 60. let členem redakční rady Českého lidu, redaktorem časopisu Valaška a výkonným redaktorem časopisu DEMOS, vydávaného jako bibliografická pomůcka akademie věd v Berlíně. O jeho trvalé činnosti a pracovním entuziasmu i ve vysokém věku svědčí například odborná příprava expozice *Nástroje lidové hudby v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, realizované v roce 1992 ve strážnickém zámku. Pro její vernisáž připravil i obsáhlý katalog vystavených nástrojů. Tato expozice je dosud jedinou podobnou komplexní expozicí v České republice. Na rok 1993 připravil ve spolupráci s Ústavem lidové kultury ve Strážnici světový kongres cimbalistů, k němuž zpracoval libreto v rozsahu 60 stran pod názvem *Musica per salterio*. Koncerty účastníků tohoto světového kongresu se v říjnu roku 1993 uskutečnily v Brně, ve Strážnici a v Uherském Hradišti.

Heslo Ludvík Kunz v *Národopisné encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* (Bibliografický svazek, s.128–129), přes obsáhlé bibliografické údaje a odkazy na příležitostná hodnocení díla národopisci z různých institucí, jen naznačuje rozsah témat i výsledky jeho vědecké a organizační práce této osobnosti. Hlavní díla v přehledném uspořádání vydalo Valašské muzeum v Rožnově pod Radhoštěm. V letech 2004–2008 to byly v edici Rolnictví na východní Moravě od baroka do II. světové války čtyři svazky – *Obilní jámy* (2004), *Rolnický chov ovcí a koz* (2005), *Osedlý rolník* (2006) a *Společenství vesnice* (2007). K vydání této edice připravili pracovníci VMP Iveta Eclerová a Rudolf Vlček. Výrazem úcty k dílu L. Kunze bylo i zveřejnění jeho životního díla *Nástroje lidové hudby v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, které vydalo Valašské muzeum v přírodě ve čtyřech svazcích v letech 2008–2011. Škoda, že tato po-

smrtně vydaná práce nebyla korigována širším odborným kolektivem. Práce Ludvíka Kunze trvale obohatila moravskou etnografii a stala se příkladem budování moderního národopisného muzejnictví.

Josef Jančář

STO LET OD NAROZENÍ SBĚRATELE VÁCLAVA STUHLÉHO

Činnost pedagoga, hudebníka a sběratele lidových písní Václava Stuhlého (28. 9. 1914 – 23. 12. 2000) stále oceňuje každý, kdo má blízko k písňovému folkloru Slezska. Stuhlý patřil ke klasikům sběratelské práce druhé poloviny 20. století. K této činnosti byl vlastně předurčen již svým původem. Od mládí se aktivně účastnil hudebních produkcí v rodné Košatce nad Odrou. Ve zdejší kapele hrál jeho otec na flétnu a klarinet, V. Stuhlý zastával houslový part. Hudební život obce Košatka byl poměrně bohatý a V. Stuhlý se do něj zapojoval rovněž nacvičováním zpěvu pro ochotnické divadlo, hrál na pikolu v dechovce a na housle ve smyčcové kapele, kde se uplatnil také jako dirigent.

V praktickém muzicírování pak pokračoval V. Stuhlý i v dospělosti. Jeho velkou láskou byla komorní hudba, již se věnoval při prezenční vojenské službě i během svého učitelského působení na různých místech. Ve sbormistrovské činnosti pracoval s dětmi i dospělými. Jako primáš, flétnista i zpěvák působil ve folklorních souborech Slezan v Českém Těšíně, Dombrovan v Orlové a Odra v Bohumíně. V ostravském rozhlase nahrál jako partner proslulého gajdoše Pavla Zogaty snímky, jež dokládají styl hry tradiční hrčavské gajdošské hudby.

Za celoživotní povolání si V. Stuhlý zvolil pedagogickou dráhu. Na základních a středních školách a na univerzitě vyučoval hudební výchovu, matematiku, fyziku, chemii a přírodopis. Působil v Opavě, ve Velkých Hošticích a Oldřišo-

vě, učil v Adamově u Brna a v Českém Těšíně. Zde založil městskou hudební školu, již byl také ředitelem. Posléze odešel do Ostravy, kde na nově vzniklé pedagogické fakultě zdejší univerzity přednášel na katedře hudební výchovy přes dvacet let, až do svého odchodu do důchodu. K neocenitelným zásluhám Stuhlého jako pedagoga na vysoké škole patří zapojení řady studentů do studia lidových písní zejména v oblasti Slezska, a to v podobě sběratelské aktivity nebo studentských diplomových prací. Tímto způsobem obohatil výsledky sběratelských snažení na Moravě a ve Slezsku o množství písňových zápisů: s příkladnou pečlivostí a přesností, jež byla tak příznačná pro jeho práci, uvedl V. Stuhlý v popisu své činnosti počet 2738 transkripcí magnetofonových záznamů, které sám korigoval. K tomu je nutno přičíst dalších 811 písní, které byly součástí diplomových prací. Na každé škole vedl hudební těleso, od pěveckého kroužku na základní škole přes studentský sbor až k folklornímu souboru s cimbálovou muzikou. Součástí této činnosti tvořila i upravitelská práce.

Z pohledu etnomuzikologie byla důležitou sférou odborného zájmu V. Stuhlého jeho sběratelská činnost. Ve Slezsku se uplatnilo několik významných badatelů. Každý z nich si pro svou aktivitu zvolil určitou část území, takže jednotlivé oblasti byly ve sběrech písní poměrně rovnoměrně zastoupeny. Stuhlý se věnoval především Těšínsku a Opavsku, zapisoval ale také na Lašsku i v dalších etnografických oblastech, a to v letech 1946–1990. Jeho písňové zápisy se řadí mezi nejlepší a nejpresnější, jaké byly v terénu pořízeny, bez ohledu na to, zda byly zaznamenány po starém způsobu písemně, anebo s pomocí nahrávacího zařízení a dodatečně transkribovány. Přesnost je zřejmá jak v hudební stránce, což je u tak zkušeného hudebníka věc vlastně samozřejmá, tak i v nářečí, které v oblastech Stuhlého sběratelského snažení vždy vyvolávalo řadu problémů. Podchycení dialektu s nuancemi obvyklými ve výslovnosti, včetně drobných regionálních zvláštností, je (zvláště ve srovnání se zápisy jiných sběratelů) nápadným, ba přímo charakteristickým rysem Stuhlého transkripce.

Celkovým rozsahem svých sběratelských záznamů (2914 položek) se V. Stuhlý řadí k našim předním sběratelům. Většina jeho zápisů je dnes součástí sbírkových fondů brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV ČR. V každém jeho písňovém sběru nalezne zájemce cenné informace a dokumenty, nicméně zvláštní postavení zaujímá 1110 zápisů z obce Louky nad Olzou, která už zmizela z mapy v důsledku poddolování. Rozsáhlá lokální písňová monografie, na níž sběratel pracoval v letech 1946–1968, však byla vytvořena a je zpracovaná v rukopise se všemi náležitostmi vědecké edice. Písňe, které si zde lidé zpívali, jsou tak zásluhou V. Stuhlého zachovány pro budoucí generace badatelů i dalších zájemců o slezský folklor.

Zápisy V. Stuhlého jsou z větší části v rukopisné podobě. Edičně byly zpracovány například písňe zpěvačky Karly Pálové z Krásného Pole na Opavsku, část

písní lidové skladatelky Boženy Peterkové z Janovic a několik sbírek určených folklorním souborům. Tištěné i rukopisné práce o lidové písni, sběry, úpravy i další kulturní činnost představují trvalou hodnotou v bádání o slezské lidové písni, je muž Václav Stuchlý vtiskl svou výraznou pečť.

Marta Toncrová

NAD NEDOŽITÝMI OSMDESÁTINAMI VÁCLAVA FROLCE

Václav Frolec (29. 9. 1934 Ratíškovice – 14. 5. 1992 Münster) patří k nepřehlédnutelným osobnostem české a evropské etnologie. Studium tohoto vědního oboru u prof. Antonína Václavíka ukončil v roce 1958 diplomovou prací *Hmotná kultura v hornické oblasti dubňanské*. Po absolutoriu na Filozofické fakultě MU v Brně působil krátce v Masarykově muzeu v Hodoníně, od roku 1961 až do své předčasné smrti pak jako odborný asistent, docent a od roku 1990 jako profesor na brněnské katedře národopisu, přejmenované v roce 1991 na Ústav evropské etnologie FF MU.

Brzy po svém nástupu na katedru obdržel roční stipendium na univerzitě v Sofii, které využil k výzkumu lidového stavitelství v Bulharsku. Odtud si přivezl bohatý materiál pro několik studií i pro kandidátskou disertaci. Výzkumu lidového stavitelství věnoval léta neúnavné terénní i archivní práce a první etapu tohoto usilování ukončil v roce 1968 obhajobou habilitačního spisu *Kulturní společenství a interetnické vztahy v lidovém stavitelství střední a jihovýchodní Evropy*. Název spisu naznačuje širší tematický a geografický obsah Frolcových vědeckých zájmů, jak se projevíly v jeho další vědecké, pedagogické i organiza-torské práci. Předpokladem pro takovou šíři jeho vědeckých i společenských aktivit byly jeho osobní vlastnosti. Byl neobyčejně inspirativní s nevyčerpatelným

zdrojem podnětů, nápadů a neuvěřitelně pracovitý. Z těchto vlastností se pak rodilo jeho etnologické dílo i jeho obsáhlá populárně vědecká činnost.

V 80. letech se stále více staly předmětem Frolcových badatelských aktivit otázky o postavení etnografie v dějinách společenských věd a o filozofii lidové kultury. Výsledkem jeho prvních snah v tomto ohledu byla kniha *Prostá krása. Deset kapitol o lidové kultuře v Čechách a na Moravě* z roku 1984. Těmito texty jakoby se připravoval na teoreticky hlubší témata, např. kategorii času v lidové kultuře či dialog moderní civilizace s tradicemi lidové kultury. Kromě významných studií v časopisech Slovenský národopis, Národopisné aktuality nebo Jižní Morava to dokládá kniha *Vánoce v české kultuře*. Na pozoruhodně obsáhlém přehledu dochovaných projevů vánočních aktivit zde Frolec předkládá genezi Vánoc jako mnohostranného kulturního jevu. Ukazuje, jak se ze svátků zimního slunovratu, spojených s magickým zabezpečováním úrody a života člověka, v proměnách času dochovala křesťanstvím ovlivněná tradice, již při-

kládá význam i dnešní technická civilizace. Frolec s dalšími spoluautory představuje Vánoce jako soubor zvyků a rituálů, které se v nejrůznějším pojetí staly součástí kulturního dědictví Evropy.

Připomenutí nedožitých osmdesá-tin V. Frolce, této charismatické osobnosti české vědy, evokuje úvahu o jeho díle v limitech totalitního společenského řádu v širším kontextu vývoje československé etnologie. Po svém nástupu na katedru národopisu inicioval rozvoj její spolupráce s muzejními a osvětovými institucemi v moravských regionech. Nejdříve ve Slovákém muzeu v Uher-ském Hradišti, kde se v redakci sborníku Slovensko od roku 1961 setkávali Josef Jančář, Václav Frolec, Josef Tomeš, Du-šan Holý a Oldřich Sirovátka. Se stejnou redakcí, rozšířenou o Ladislava Lenga a Adama Prandu, vznikl v roce 1964 čtvrtletník Národopisné aktuality, vydá-vaný tehdejšími Krajským střediskem li-dového umění ve Strážnici. Zde našel Frolec širší prostor pro svou neúnavnou popularizační a osvětovou činnost, kte-rá umožnila např. obnovit vydávání Ná-rodopisného věstníku československé-ho, který v letech 1966–1974 vycházel za jeho redaktorství právě s podporou Krajského střediska lidového umění ve Strážnici. Dalšími členy redakční rady obnoveného Věstníku se stali předsta-vitelé Národopisné společnosti česko-slovenské a Slovenskej národopisnej spoločnosti.

V. Frolec byl spiritus agens pozo-ruhodného rozvoje etnologické práce nejen na Moravě, ale v celé republice. Zejména aktivně spolupracoval s Mezi-národní komisí pro studium lidové kul-tury v Karpatech a na Balkáně, kde byl dlouhá léta předsedou její českosloven-ské sekce. Vedle svých vlastních témat spolupracoval i na několika projektech Masarykovy univerzity. Podílel se např. na interpretaci archeologických nálezů z výzkumů středověkých vesnic nebo spolu s historiky a sociology na tvorbě regionálních monografií, jak to dokládá *Bibliografická příloha Národopisné revue*

č. 6 z roku 1994 nebo publikace *Vědecký odkaz Václava Frolce*, vydaná Muzejí a vlastivědnou společností v Brně, Národopisnou společností při AV ČR v Praze a Filozofickou fakultou Masarykovy univerzity v roce 1995.

Na poli etnografie u nás vznikala v dobových souvislostech zvláštní symbióza vědeckého bádání a praktického uplatňování poznatků o lidové kultuře pro novodobé osvětové využití. Přes názory prvních profesorů této disciplíny – Karla Chotka a Antonína Václavíka, kteří upozorňovali, že využívání prvků lidových tradic, zejména krojů k novodobým kulturním aktivitám vědeckému národopisu škodí, mladí ideologicky indoktrinovaní etnografové i tyto tendence naopak podporovali. Dokládá to usnesení 1. celostátní konference národopisců v roce 1949. V něm se uvádí, že „*národopis převeze péči o národopisné skupiny, jejich výchovný i umělecký program a vybavení, o jejich vývoj a uplatnění při krojových i celostátních slavnostech*“. I když o využívání prvků lidových tradic v osvětové praxi usiloval u nás totalitní režim, zájem o folklor vzrůstal ve všech zemích na světě. V tehdejší Československu však oficiální podpora folklorní činnosti umožňovala širší kulturní aktivity, někdy spojené i s odbornou badatelskou prací. Příkladem toho může být právě část díla Václava Frolce, která přispěla k vytvoření Ústavu lidového umění ve Strážnici jako respektované instituce spojující osvětovou praxi s vědeckými aktivitami. Zejména od konce 60. let 20. století se kolem strážnického ústavu vytvořila skupina etnografů a osvětových pracovníků v nové Programové radě Mezinárodního folklorního festivalu, jejímž předsedou byl od roku 1969 do roku 1990 V. Frolec. Z jeho iniciativy vznikla nejen známá strážnická sympozia, ale i zmíněné publikační aktivity.

V dobové situaci sice nadále platilo Václavíkovo upozornění, že etnografem není sběratel národopisných artefaktů ani zpěvák lidových písní a že se vyrobilo mnoho zájemců o lidovou kulturu,

pro něž se lidové umění stalo pohodlným žebříkem k popularitě, v němž se dá proplout dobovými požadavky. Vývoj společenského vědomí v druhé polovině 20. století však byl značně složitý. Jaques Le Goff v knize *Paměť a dějiny* upozorňuje, že v současném technickém rozvoji se národy obracejí ke svým kořenům, a proto roste zájem o archeologii, o památky a o folklor, které získávají prestiž kulturního dědictví. Vztah k tomuto dědictví však přináší nejenom nová témata etnografického bádání, ale i jeho etické rozměry, které se týkají zejména období totalitního usměrňování kultury a způsobu života národa. V knize *Kam směřují sociální vědy* z roku 1998 Immanuel Wallerstein píše, že každý badatel je zakotven ve specifickém sociálním prostředí, a proto nevyhnutelně pracuje s předpoklady a předsudky, které působí na jeho vnímání a interpretaci sociální skutečnosti. Z tohoto pohledu lze chápat aktivity, směřující k tzv. včleňování prvků lidové kultury do současného života, jak je podává kniha *Lidová kultura v současném kulturním životě*, již v roce 1976 zpracoval pod redakcí V. Frolce kolektiv moravských etnologů.

I když bibliografie V. Frolce dokládá rozsah jeho publikační činnosti, nemůže obsáhnout neobyčejně aktivní organizační činnost a inspirační podněty pro jeho studenty i pro jeho vědecké a osvětové spolupracovníky. Svou aktivitou přispěl také k proměně strážnického Krajského střediska lidového umění v dnešní Národní ústav lidové kultury. Ve svém dopisu z Münsteru z 1. března 1992 píše: „... *jsem zaujatý literaturou, kterou studuji. Pokouším se vyrovnat mezeru ve svých znalostech současného bohatého myšlení v oblasti evropské etnologie. Kolik je to proudů! Je to úžasné a změni to patrně směr a styl mé práce. Ještě je na to čas*“. Ale ten mu nebyl dopřán. Zemřel v Münsteru 14. května 1992. Přesto stačil ve svém životě vykonat pozoruhodné dílo, jímž se zapsal trvale do dějin české etnologie.

Josef Jančář

K ŽIVOTNÍMU JUBILEU Evy URBACHOVÉ

Eva Urbachová patří k výrazným osobnostem generace etnografů, kteří v průběhu druhé poloviny 20. století vytvořili ve venkovských muzeích významnou pramennou základnu rozvoje moderní české etnografie. Součástí této základny jsou spolehlivě lokalizované, identifikované, ošetřené a tezaurované sbírky trojrozměrných předmětů, kolekce zvukové, fotografické, filmové, kresebné a písemné dokumentace, které stejně jako kolekce hmotných dokladů vznikly většinou z tematicky přesně cílených výzkumů. Díky tomu, že tito etnografové byli v bezprostředním kontaktu se společenským vývojem regionu, do působila jejich muzeum, dostávala jejich sbírkotvorná činnost impulzy směřující ke konkrétním lokalitám, k míře jejich intenzity i jejich rozsahu. K těm nejsilnějším impulzům patřila potřeba budování obvykle dosud neexistujících stálých expozic i krátkodobých výstav.

To vše se ovšem odehrávalo v podmínkách většinou složitých a pro pracovníky fyzicky i psychicky náročných, které vyplývaly z umístění muzejních pracovišť v nevyhovujících objektech a z jejich nedostatečného technického i personálního vybavení. Bylo tehdy zcela samozřejmé, že se do vyřešení těchto pro muzeum existenčních problémů odborní pracovníci vedle své badatelské činnosti (někdy na čas i místo ní) věnovali úklidovým pracím po stavebních úpravách muzejních prostor, stěhování a ukládání sbírek do nově budovaných depozitářů či aranžérským pracím při tvorbě výstav. Považovalo se také za samozřejmé, že propagovali činnost svých pracovišť v regionálním tisku a účastnili se intenzivní osvětové činnosti zapojením do přednáškové činnosti.

K těm, kteří vydrželi a zůstali i za uvedených podmínek na svém místě a pak se věnovali své profesní práci obohacené o editorství odborných publikací i pe-

riodik, patří rovněž naše jubilanťka. Také u ní platí, že takto formovaný životní postoj je jednou z důležitých příčin, proč vytvořila dílo, jehož význam pro studium tradiční kultury regionu, který se jí stal domovem, je evidentní. Intenzivní práci, zúročenou respektovanou kvalitou jejího odborného i společenského odkazu, vždy považovala a stále považuje za službu oboru, jemuž s láskou zasvětila svůj profesní život. Konala ji ve vší skromnosti s elánem, s nímž úspěšně zvládala i náročné povinnosti rodinné, tak jak je to vlastní lidem, jímž životní uspokojení přináší vědomí, že konají to, co je pro kvalitní výkon jejich povolání potřebné.

Přínos E. Urbachové rozvoji českého národopisu druhé poloviny 20. století je v oblasti studia a dokumentace tradiční lidové výroby, lidové oděvu a národopisného muzejnictví významný a úctyhodný (přehled jejího díla srov. Acta Musealia Musea jihovýchodní Moravy ve Zlíně 2004/1–2 a 2009/1–2). Odborného i společenského ocenění se tomuto dílu i jubilantce samé dostalo udělením čestného členství vrcholné profesní organizace – České národopisné společnosti a ceny *Pro amicos museae* Zlínského

kraje. Za všechny, kdo si váží jejich zásluh o uchování a rozvoj tradiční kultury na Valašsku, zvláště pak jejího vzácného člověčenství, mi budiž dovoleno u příležitosti jejího krásného životního jubilea vyjádřit respekt a úctu s přáním všeho dobrého do dalších let.

Karel Pavlišťík

ZDRAVICE ZOŘE VANOVIČOVÉ

PhDr. Zora Vanovičová, roz. Mitaľová (nar. 14. 4. 1944) je ve slovenské etnologii pojem, lépe řečeno je to badatelka, která představuje neotřelá, nevšední a velmi osobitě pojatá témata ve folkloristické literatuře. Ženu s uměleckou duší, která na sebe nikdy neupozorňovala, přiblížila širší badatelské obci před deseti lety v časopise Slovenský národopis Eva Krekovičová (SN 2/2004), když představila odborný profil jubilantky s charakteristikou publikační činnosti včetně výběrové bibliografie. Dalším textem, který dokresluje některé její role a životní situace, je vlastní vzpomínka *Ako sa pečie časopis II.* na dlouholetou práci výkonné redaktorky a korektorky ústředního slovenského etnologického časopisu (SN 4/2012).

Po vysoké škole (absolvovala v roce 1968) nemohla Z. Vanovičová svoji kariéru v letech tzv. normalizace rozvinout tak, jak by bylo žádoucí a jak by si přála. Byla přijata do vědecké aspirantury (obdobu dnešního postgraduálního studia) v Národopisném ústavu SAV, ale vyhrocená politická situace po vyhlášení Charty 77, původ ve farářské rodině a setra v emigraci – to se rovnalo téměř jistému vyloučení z pracoviště. V ústavu se však projevila nevšední solidarita a síla v osobnostech tehdejší ředitelky Boženy Filové a dříve podobně postihované vědecké pracovnice Soni Kovačevičové, které se zasloužily o jubilantčino setrvání v ústavu, a sice v redakci Slovenského národopisu, kde nakonec působila víc jak třicet let a nyní je zde stále činná jako korektorka.

Jubilantka se připojila i k vědecké produkci svých kolegů a psala folkloristicky zaměřené studie o soudobé ústní slovesnosti a vztazích folkloru a literatury, folklorního podání a víry, folkloru a masmédií, folkloru mezi dětmi, v posledních dvou desetiletích pak zejména o narativech obsahujících motivy a obrazy novodobých hrdinů – významných postav československých dějin. Vracela se k období společného státu Čechů a Slováků a ukázala, že společné dějiny dokládají nejen zaznamenané historické události, ale i mnohé mýty, ať už s pozitivním nebo negativním obsahem, které jsou živé v ústním podání či latentně zůstávají uchovány ve vědomí lidí: „*Spoločný štát Čechov a Slovákov nebude nikdy len minulosťou, pretože je trvalo samozrejmosťou súčasťou histórie jedného aj druhého národa.*“

Z. Vanovičové se poštěstilo na konci 60. let zaznamenat při sběru ústního prozaického folkloru pro její diplomovou práci v Brezové pod Bradlom a okolí vyprávění o Milanu Rastislavu Štefánikovi, směřující k vytvoření legendy o hrdinovi a mučedníkovi. Na tento výzkum navázala po listopadu 1989 a rozšířila jej

o další „moderní“ hrdiny. Analyzovala vyprávěné příběhy s postavami Tomáše Garrigua Masaryka, Jana Masaryka, Charlotty a Alice Masarykových a jako badatelka znala kritérii folklorní tradice a opírajíc se o další humanitní disciplíny, zejména historii a literární vědu, v nich vystihla rysy mýtotočného procesu. Mám pocit, že s nimi sdílela tak trochu podobný osud. „Její hrdinové“, kteří se ve své domovině nemohli stát oficiálně uznanými autoritami vzhledem k vládnoucí ideologii a politickým režimům, se stali hrdiny folklorními a studie o jejich obrazech ve folklorním podání mohly být publikovány až po roce 1989.

Ráda vzpomínám na všechny společně strávené chvíle s jubilantkou a zejména na společný terénní výzkum na moravsko-slovenském pomezí v roce 1998. Odesly jsme si tenkrát nejen záznaky memorátů a ústně tradovaných projevů dětské kultury, ale také mnoho emocionálních zážitků, a navíc moje poznání, že tak poetická duše, jako je Zořina, myslí prakticky a z výzkumu si domů umí odvézt i „naturálie“ (hnojivo pod muškáty z jednoho nedašovského kravského chléva).

Milá kolegyně, dobré zdraví, úsměv na tváři a pěkné muškáty Ti přeji ze srdce za všechny moravské kolegyně a kolegy!
Jana Pospíšilová

ZA BOHUSLAVEM BENEŠEM

Ve věku nedožitých 87 let opustil českou i slovanskou folkloristiku prof. PhDr. Bohuslav Beneš, DrSc., jeden z výrazných představitelů rozvoje této disciplíny ve druhé polovině 20. století. Celá jeho studijní, vědecká a pedagogická činnost byla spjata s Brnem – tam se 20. října 1927 narodil a tam také 23. července 2014 zemřel. Tematické zaměření i metodologické základy Benešovy budoucí výzkumné práce se zásadním způsobem formovaly už od počátků stu-

dií na brněnské filozofické fakultě. Zapsal si obor ruština – čeština v tehdejší Slovanském semináři, kde se za vedení prof. Franka Wollmana vytvořila skupina, v níž se zřetel literárněvědný rozšiřoval o systematické studium lidové slovesnosti. B. Beneš se stal Wollmanovým horlivým žákem a později asistentem. Orientace literárněvědné skupiny na lidovou slovesnost těžila z Wollmanových zkušeností, koncepcí a plánů z dob jeho předválečného působení na Slovensku i v Brně, kde Wollman jako první na Moravě a ve Slezsku organizoval se svými studenty přímé sběry lidové slovesnosti (sběry jsou dnes bohužel zcela neznámé). Wollmanova skupina jako k inspiračnímu zdroji plodně přihlížela k výsledkům badatelů z doby ještě před 2. světovou válkou. Přednášky a semináře navazovaly na obecnou strukturalistickou teorii jazykovědců Bohuslava Havránka a Romana Jakobsona, působících do války právě v onom brněnském Slovanském semináři, a na přednášky Jiřího Horáka o lidové poezii slovanské, o jihoslovanské epice a srbských junáckých písních atd. (1923–1924), v nichž Horák mj. formuloval nové požadavky na metodologii folkloristiky, zejména na aspekty strukturní a komparatistické. Mezislovanský srovnávací pohled byl typickým znakem přednášek Wollmanových, na ruském folkloru byla tato metoda demonstrována v přednáškách prof. Sergije Vilinského (1925–1949). Intenzivní však byla spojitost s činností Bedřicha Václavka. Ten začal působit v Brně už v letech 1923–1932 na konzervatoři a v roce 1938 vydal práci *Písemnictví a lidová tradice*, která byla takové úrovně, že její autor byl na fakultě v Brně navržen za docenta novější české literatury. V ní a také již v dřívějších pracích se dotýká složité struktury vztahů mezi literaturou a slovesností. Spolu s Robertem Smetanou vydal *České písně kramářské* (1937). – Tím vším byly položeny základy brněnské folkloristiky jako samostatného oboru.

Není tedy divu, že Benešova učňovská léta probíhala ve znamení šťastných

okolností a jednoznačně určila vyhraněný charakter jeho budoucích teoretických a metodologických postojů. Tematicky inspirován Václavkem začal se soustavně zabývat kramářskou písní. V roce 1952 předložil disertaci *Třídní kořeny české světské písně kramářské na Znojemsku*, v roce 1966 obecněji pojatou kandidátskou práci *Kramářská píseň a lidová slovesnost* a v roce 1969 habilitační práci *Světská píseň kramářská*. Povahu hranice mezi lidovou a pololidovou tvorbou řešil v práci *Lidová slovesnost a dnešek* z roku 1987 spojenou s dosažením titulu DrSc. Kramářská píseň se tak díky B. Benešovi stala jedním z nejpodrobněji zpracovaných druhů české lidové slovesnosti. Nejen díky rozsahu shromážděného materiálu, ale především pracovanou koncepcí jeho interpretace, ve které nad postupy literárněvědnými stojí postupy strukturně folkloristické, získal autor ve slovanské (ale např. i v německé) folkloristice vysoké uznání.

Studium ruštiny a ruské slovesnosti mělo pro B. Beneše nejméně dva efekty. Už od samého počátku své vědecké práce soustavně uplatňoval česko-ruský srovnávací aspekt, ale na rozdíl od tradičně pojaté komparistiky se mu východiskem stala metodologie strukturalistické analýzy, třebaže ji v letech, kdy byla ideologicky zatracována, verbis exepressis takto nenazýval. Druhá událost bylo osobní seznámení se známým ruským etnografem Petrem G. Bogatyrevem, který se už před válkou stýkal s členy strukturalistického Pražského lingvistického kroužku (zvláště s B. Havránkem a R. Jakobsonem) a obíral se mj. také projevy české, moravské, slovanské a podkarpatské lidové kultury. Beneše ovlivnily zejména dvě stati: *Funkčno-štruktúrna metoda a iné metody etnografie a folkloristiky* (Slovenské pohľady 51, 1935, s. 550–558) a *Kroj jako znak. Funkční a štruktúrní pojetí v národopisu* (Slovo a slovesnost 2, 1936, s. 43–47). Podle jeho vlastních slov stál Bogatyrev také na počátku Benešova zájmu o tradiční lidové divadlo

a jeho vztahu k poloprofesionálním formám. Úcta k Bogatyrevově dílu přivedla Beneše k tomu, že sestavil jeho bibliografii za léta 1916–1967 (Brno 1968). Strukturalistickou metodu uplatnil též při analýze pověrečných povídek, a to podle modelu jiného ruského strukturalisty, Vladimíra J. Proppa.

Dílo B. Beneše vzbuzuje pozornost svým rozsahem. Dotýká se terénních výzkumů, vypravěčů, souvislostí života folkloru se společenskou a komunikační situací, přechodových a okrajových projevů typických pro vztahy mezi folklorem a literaturou aj. Sledoval způsoby přerůstání projevů tradičního folkloru do oblasti folklorismu. Benešovu vědeckou práci lze pokládat za svědectví důležité fáze vývoje naší poválečné folkloristiky. Patří sem i postupné proměny jeho zájmů směrem k výzkumům současného folkloru a jeho forem nejen ve venkovském, ale i v městském prostředí a v po-

hraničí. Všímal si i projevů nespadaajících jen do zájmu folkloristů, jako jsou např. výroční obyčeje. Byl to badatel, který měl schopnost vždy rozpoznat aktuální témata a vystihnout jejich folkloristicky relevantní rysy (např. spolu s V. Hrníčkem vydal soubor protestních nápisů a hesel ze srpna 1968, po politických změnách navrhl v roce 1991 společný česko-dolnorakouský projekt výzkumů přesahů a společných rysů lidové kultury, se zvláštním zřetelem k oral history atd.).

Stopa po Bohuslavu Benešovi zůstane proto v naší a slovanské folkloristice trvalá.

Marta Šrámková

Veškeré bibliografické údaje prací B. Beneše najde čtenář v personální bibliografii, která vychází jako letošní příloha Národopisné revue.

Bohuslav Beneš. Foto J. Pechová 2011.

NOVÁ NÁRODOPISNÁ EXPOZICE SLOVÁCKÉHO MUZEA V UHERSKÉM HRADIŠTI

Ke stému výročí založení Slovákckého muzea byla v sobotu 31. května 2014 otevřena nová expozice Slovákckého muzea s prostým názvem *Slovácko*. Libreto a scénář připravili Ivo Frolec, Romana Habartová, Marta Kondrová a Petr Číhal za odborné spolupráce Ludmily Tarcalové. Na moderním vybavení multimediální expozice se podíleli ing. arch. Michal Kutálek, M PLUS, s.r.o. a AV Media, a.s. Expozice podává komplexní obraz lidové kultury Slovákcka minulosti, i když některými projevy folklorismu připomíná využívání prvků lidové kultury v současnosti.

V úvodní části (s velkou mapou subregionů Slovákcka) si může návštěvník kliknutím na zvláštní panel přiblížit krátkými obrazovými prezentacemi (*slideshow*) s hudebním doprovodem každý subregion zvlášť. Architekt se zde snažil vytvořit intimnější atmosféru zrušením původní funkcionalistické stropnosti výstavního sálu pomocí soustavy stropních lamel, vycházejících jakoby z principu vrapů krojových rukávců. Při vstupu do hlavního výstavního sálu jsou umístěny dvě obrazovky. Jedna umožňuje přehlédnout databázi 1800 fotografií z dokumentace Slovákckého muzea, které jsou provázeny nahrávkami regionálních hudebních stylů různých muzik Slovákcka. Nápaditý je i program další obrazovky s „naučným“ programem – návštěvník může hádat funkci nebo obsah zobrazovaných artefaktů.

V hlavním sálu velkolepé expozice jsou předměty řazeny v obvyklém sledu od dokladů způsobu obživy, bydlení, rukodělné výroby, regionálních typů odívání až po projevy rodinných a výročních zvyků. Prvním velkým exponátem ve výstavním sále je dřevěný vinařský lis. Přes jeho dosud trvajících funkčnost působí jako supermoderní výtvarné dílo. Na „hinštu“ lisu vyřezal autor i datum

zhotovení – rok 1847 – a svůj „podpis“: *Jura Švestka, fušer a majstr*. Plynulý prohlídkový okruh je vymezen soustavou panelů a vitrín umístěných nejenom podél stěn, ale i středem výstavního sálu. Komplexnost obrazu života na Slovácku se zde dobře spojuje s architektonickým řešením, vytvářejícím prostor pro množství předmětů různých funkcí, tvarů a barev.

V prvním oddílu, vymezeném panoramatickým snímkem žetí obilí kosou, jsou vystaveny základní nástroje tradičního zemědělství – pluh s příslušenstvím, motyka, rýče, kosy, cepy a hrábě. Naproti ve střední soustavě expozičního nábytku jsou vystaveny předměty užívané ve vinařství, včelařství nebo v pomoravském rybářství. V oddílu vymezeném velkoplošnou fotografií „černé“ kuchyně pozná návštěvník nejen tradiční vybavení domácnosti, ale i nejrůznější předměty ze dřeva, ze slámy nebo z orobince a výtvarně zdobené formy na máslo nebo píсты na „válení“ plátna.

Významná část expozice je věnována tradiční rukodělné výrobě a využívání tradičních technologií v současnosti, zejména v oblasti výroby keramiky, v tkalcovství a zpracovávání textilních vláken. Jsou zde vystaveny nejenom hrnčířské výrobky ze známých dílen v Tupesích, v Jalubí, Modré nebo v Březolupech, ale i novodobé fajánse z bývalých Stanclových dílen v Mařaticích či z dílen v Tupesích, ve Strážnici a v Rohatci. Instruktivní je rovněž instalace hrnčířského kruhu a oddíl ručního tkalcovství. Vystavený tkalcovský stav a nářadí k přípravě příze provází oživená a zvuky provázená velkoplošná fotografie tkalcovské dílny. K výtvarně zajímavým exponátům oddílu prací ze dřeva jsou torza dřevěných křížů z 30. let 20. století od Františka Výmyslického z Dolních Bojanovic a řada dalších výrobků ze dřeva.

Nejobsáhlejším oddílem expozice je lidový oděv. Představit kroje Slovácka ve všech variantách a regionálních rozdílech je možné jen v obsáhlých publikacích. Přesto se v nové expozici Slovác-

kého muzea může návštěvník seznámit se základními typy svátečního oděvu rolnických vesnic jihovýchodní Moravy. Rozdíly jednotlivých skupin krojů jsou do jisté míry ovlivněny v průběhu historického vývoje krajinným prostředím, způsobem obživy i historickou módou. Méně zdobné jsou kroje z podhorských oblastí (Kopanice, přechodná oblast luhačovického Zálesí nebo Horňácko). Zdobnější a bohatší kroje pocházejí z uherskobrodského a uherskohradišského Dolňácka, Kyjovska a z Podluží. Kroje jsou volně instalovány s pozadím velkoplošných fotografií nejrůznějších slavností. Jako atraktivní doplněk prohlídky má návštěvník možnost vyfotografovat se v kterémkoliv kroji a odeslat si fotografii na svůj e-mail.

Druhá strana prohlídkového okruhu představuje obřadní kroje včetně nejrůznějších doplňků. Rodinných obřadů se týká oblečení kmotřenky nesoucí dí-

tě ke křtu ve vyšívané „úvodnici“. Úvodní plachta byla také obřadní součástí kroje nevěst nebo žen z příbuzenstva, když provázely matku po šestinedělí k „úvodu“. Bohatě zdobené byly zejména svatební kroje. Nevěsty nosily na hlavě bohaté „pentlení“, ženichové pak na kloboucích bohaté „vonice“. Oddíl rodinných obřadů a obyčejů je doplněn ukázkami výšivek úvodnic a „kútnic“ (plachet zavěšovaných k posteli šestinedělky).

S lidovým odíváním souvisí i výroční obyčej ve dalším oddílu expozice, kde jsou ukázky masopustních masek, oblečení „podšablářů“ ze Strání či „skakúnů“ z Komně při známém masopustním tanci. Velká pozornost je věnována i jízdě králů a oblečení jezdců v tomto starobylém obyčeji, známém z Uprkova obrazu z konce 19. století. Král a jeho pobočníci jsou oblečeni do ženských šatů a tato část expozice je doplněna krátkým filmem. Obdobně obsáhle jsou vystaveny

Nová expozice Slovácko – Slováké muzeum v Uherském Hradišti. Foto R. Mlejnek 2014.

i doklady k hodovým obchůzkám a zábavám na různých místech Slovácka, k nimž patří zejména bohatě zdobená „práva“ nesená stárky v hodovém průvodu. Na Hanáckém Slovácku (např. v Archlebově) nosí stárky zvláštní praporec zvaný fedro, s nímž se tančí úvodní hodový tanec zvaný zavádka. Expozici uzavírají masky lucek, čerta z mikulášského průvodu a skupina výtvarně zpracovaných dřevěných a železných hřbitovních křížů. Důležitou součástí každé expozice je informační systém. V expozici Slovácko je díky využití videodokumentace tento systém vynikající. Problematický je v popisech exponátů. Pro jejich umístění nízkou na úpatí vitrín a soklů znepříjemňuje návštěvníkovi jejich pohodlné čtení a možnost soustředění na souvislosti vystavených exponátů.

Je třeba ocenit i práci restaurátorů a konzervátorů Slováckého muzea, kteří vzorně připravili exponáty k jejich instalaci. Po prohlídce expozice můžeme s Luborem Niederlem souhlasit, že „*Slovácko je nejkrásnější květ, který z české ratolesti vzrostl na pni slovanském*“. Muzeum tento květ představuje veřejnosti v pozoruhodné komplexnosti. Dnes už jen sbíráme a využíváme plody těchto květů. Expozice Slovácko představuje minulost. Její plody, zdravé i nezdravé, v nejrozličnějších nových podobách, jsou součástí naší dnešní kultury, která však – podle Karla Čapka – je projevem stálého vývoje, věčnou revolucí a v tom neustávajícím tvoření i její nejhlubší konituitou.

Josef Jančář

KONFERENCE O DŘEVĚNÝCH A POLODŘEVĚNÝCH SAKRÁLNÍCH STAVBÁCH V PŘÍBOŘE

Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení při České národopisné společnosti spolu s Ústavem evropské etnologie FF MU Brno a Muzeem a pamětní

síní Sigmunda Freuda v Příboře (pobočkou Muzea Novojičínska v Novém Jičíně) uspořádaly ve dnech 14.–15. května 2014 v Příboře konferenci na téma *Dřevěné a polodřevěné sakrální stavby*. Komise pro lidové stavitelství ČNS pořádá již několik let odborné konference zaměřené vždy na jeden tematický okruh sledované problematiky lidového stavitelství, které jsou spojeny s odbornou exkurzí (tentokrát připravenou Václavem Michalíčkou a Jiřím Langrem). Během exkurze byly navštíveny dřevěné kostely v Gutech, Hodslavicích, Bílé a Kunčicích pod Ondřejníkem. Cílem konference (připravené Romanem Tykalem a Miroslavem Válkou) byla sakrální architektura související úzce s lidovou stavební tradicí. Samotná dřevěná sakrální architektura zahrnuje však i další objekty – fary, zvonice, včetně drobných sakrálních staveb; i tato skutečnost se odrazila v přednesených referátech. Sakrální stavby jsou výsledkem spojení různých druhů výtvarného umění a zejména řemeslné činnosti (např. rozličné a originální typy technických a technologických řešení).

Na konferenci zaznělo celkem dvánáct příspěvků zastupujících jak pracoviště památkové péče v ČR i na Slovensku, tak vysokoškolská pracoviště univerzit v Brně a Trnavě a Etнологický ústav AV ČR. Bohužel ani jedním referátem nebyla zastoupena muzejní etnologická pracoviště. Úvodní referát na téma *Metodický přístup ke studiu dřevěných kostelů a její mezinárodní souvislosti v severovýchodní Moravě a Těšínském Slezsku* přednesl Jiří Langer, který se zabýval podílem základních profesí na stavbě dřevěných kostelů, prolínáním „lidové“ a „nelidové“ tradice a pokusil se promítnout základní evropské tradice do historického odkazu na severovýchodní Moravě a v Těšínském Slezsku. Patří mezi největší znalce této problematiky a je jen třeba pouze připomenout jeho úctyhodnou monografii *Dřevěné kostely a zvonice v Evropě* (spolu s K. Kučou, 1. sv., *Kostely*, 2009), kde je uveřejněna

řada nových a dosud nepublikovaných poznatků. Jana Koudelová (spolu s Andreou Kožušníkovou a Romanou Rosovou) představily ve svém příspěvku nově zjištěné poznatky ke stavebnímu vývoji kostela sv. Ondřeje v Hodslavicích, a to na základě prvního hloubkového a systematického mezioborového průzkumu kostela (dendrochronologie, archivní rešerše, umělecko-historický průzkum stavby i mobiliáře kostela). I v oblasti lidového stavitelství se již delší dobu projevuje aktuálnost (a někdy i absence) interdisciplinárního přístupu k sledované problematice. Romana Rosová ve svém příspěvku *Kostel sv. Václava ve Větkovicích versus kostel sv. Anny v Rožnově*, ukázala proměnu této sakrální stavby v průběhu pěti století a snažila se vysledovat, do jaké míry je tento kostel kompilací jiných staveb. S unikátním postupem obnovy sakrální památky – dřevěného kostela sv. Juraja v Trnovém u Žiliny – obeznámil přítomný Miloš Dudáš. Tento kostel pocházející z roku 1615 byl v letech 2010–2012 komplexně (a můžeme říci výjimečným způsobem) rekonstruován. Byl na místě rozebrán a obnovovací práce na této stavbě probíhaly v dílnách řemesníků a odborníků. Obnovená srubová konstrukce pak byla přenesena na původní místo a kostel byl znovu postaven (mezi tím zde probíhal archeologický výzkum). V interiéru kostela se pak realizovaly další nutné zásahy, včetně obnovy vzácného malovaného stropu. Kateřina Sedlická spolu s Danou Motýčkovou pokračovaly v prezentaci rozsáhlého a mnohdy nedoceněného fotografického materiálu ze sbírek Etнологického ústavu AV ČR v Praze, na tomto semináři se zaměřily na fotografickou dokumentaci drobných sakrálních staveb a objektů.

Základní informaci o dochovaných dřevěných sakrálních stavbách na území ČR, včetně jejich stručné charakteristiky, přednesl ve svém příspěvku *Dřevěná sakrální architektura v ČR – přehled, charakteristika* Pavel Bureš. Martin Priečko na základě dlouhodobého

terénneho výzkumu ve svém vystoupení poukázal na různé funkce drobných sakrálních staveb v prostředí horského rozptýleného osídlení dolních Kysuc v historickém, ale i v současném kontextu. Martin Mešša ve svém referátu *Výtvarné hodnoty a ideogram na kovových křížoch sakrálních objektov v okolí Bardejova* se snažil poukázat na znaky a symboly, z kterých se tvořil konečný tvar jako výtvarné dílo. Minulost i současný stav kostela marmarošského typu – sv. Paraskev v Blansku, který byl přenesen do Blanska z území dnešní Zakarpatské Ukrajiny ve 30. letech 20. století, představil ve svém příspěvku Roman Malach.

Další skupina příspěvků byla věnována zvonici a drobným sakrálním stavbám. Miroslav Válka představil ve svém příspěvku roubené zvonice na západní Moravě, demonstroval především jejich vznik na základě protipožárních nařízení Marie Terezie a dále ukázal jejich vývoj v průběhu 19. století. Dřevěné zvonice a kapličky na jihovýchodní Moravě zahrnula do svého příspěvku Věra Kovářů, především s poukázáním na dokumentaci zvoníc a zejména drobných sakrálních památek na Valašsku. Tematicky velmi zajímavý (a v jistém ohledu objevný) referát přednesla Jitka Matuszková, která se věnovala dřevěným sakrálním objektům na Podluzí a představila dřevěné obrázky (regionálně nazývané *stúčky*) a dřevěné kříže, jejichž autorem je František Výmyslický z Dolních Bojanovic.

Můžeme konstatovat, že i přes určitou tematickou různorodost přednesených příspěvků (tento seminář České národopisné společnosti nebyl zaměřen jen na roubené kostely) zazněly v Příboře referáty, které prezentovaly danou problematiku na širším základě v různých regionech. Mnohé příspěvky přinesly na některé dílčí otázky této problematiky nový pohled, i když se vzhledem k zadanému tématu nemohly vyhnout jisté faktografičnosti.

Lubomír Procházka

KONFERENCIA ĽUDOVÁ ARCHITEKTÚRA A EXPOZÍCIA ĽUDOVÉHO BÝVANIA

Dňa 3. septembra 2014 sa v Matúškove konala konferencia *Ľudová architektúra a expozícia ľudového bývania. Národné kultúrne pamiatky na Slovensku*. Hlavnými organizátormi konferencie boli Trnavský samosprávny kraj – Vlastivedné múzeum v Galante a Obecný úrad Matúškovo. Konferencia sa konala pri príležitosti 30. výročia sprístupnenia Domu ľudovej architektúry a bývania v Matúškove. V prvej časti konferencie, ktorá prebiehala v priestoroch Miestneho kultúrneho strediska v Matúškove, odzneli prednášky odborníkov – múzejníkov a pracovníkov pamiatkových úradov na Slovensku, v druhej časti konferencie účastníci navštívili Dom ľudovej architektúry a bývania v Matúškove. Konferenciu otvorili starostka obce Matúškovo Marta Mészárosová, riaditeľ Vlastivedného múzea v Galante Jozef Keppert a riaditeľka

Krajského pamiatkového úradu v Trnave Gabriela Kvetanová. Program konferencie pozostával z jedenástich príspevkov reflektujúcich muzeologický a monumentologický typ ochrany ľudovej architektúry na Slovensku.

Úvodný príspevok Lenky Ulašinovej Bystrianskej (Pamiatkový úrad SR v Bratislave) *Chránené ľudové stavby s kultúrnym využitím* tvoril všeobecný úvod do problematiky. K otázkam ochrany ľudových pamiatok, ktoré možno pokladať medzi stavebnými pamiatkami za najohrozenejšie, ponúkol krátky prehľad spôsobov ich ochrany na Slovensku od druhej polovice 20. storočia po súčasnú ochranu pamiatkového fondu.

Zuzana Ivanická (Tekovské múzeum v Leviciach) sa v príspevku zamerala na problematiku ľudového staviteľstva v Brhlovciach a Ľudového domu v Šalove (*Prezentácia ľudového staviteľstva v Brhlovciach a Šalove*). Vysunutá expozícia Tekovského múzea v Leviciach, tvoriaca súčasť pamiatkovej rezervácie ľudovej architektúry Brhlovce, bola ve-

Časť zariadenia prednej izby v Dome ľudovej architektúry a bývania v Matúškove. Foto T. Németh 2010.

rejnosti sprístupnená v roku 1992. Tvorí ju usadlosť č. 142, ktorá pozostáva z murovaného domu z konca 19. storočia, murovaného domu s datovaním 1932 na priečelí domu a priestorov vysekaných do skaly v dvoch podlažiach. V súčasnosti je interiér zariadený podľa funkcie jednotlivých miestností dobovým nábytkom a dokumentuje špecifickú formu ľudového staviteľstva a bývania od konca 19. storočia po 50. roky 20. storočia.

Príspevok Antona Štefka (Ponitrianske múzeum v Nitre) mapoval objekty ľudovej architektúry na troch vybraných príkladoch (*Od objektu k prevádzke: na príklade expozícií ľudového bývania v objektoch ľudovej architektúry v Šali, Koliňanoch a Drážoviciach*). Autor poukázal na niektoré problémy prípravy inštalácie a udržiavania expozícií ľudovej architektúry in situ, pričom výsledok ich riešení môže byť rozdielny a súvisí aj s postavením a možnosťami zriaďovateľa. Kunov dom v Šali predstavuje obytný ľudový dom so zachovalou hospodárskou časťou, pochádza pravdepodobne z roku 1831. Rozsiahlejšou obnovou prešiel v 70. rokoch 20. storočia. Formou expozície ľudového bývania bol sprístupnený v roku 1979. Na rozdiel od ďalších dvoch spomínaných objektov (Múzeum ľudovej kultúry v Koliňanoch a expozícia ľudovej kultúry Drážovíc) je táto expozícia príkladom možností širokej prezentačnej činnosti a spôsobov komunikácie s návštevníkom (Noc múzeí a galérií, rôzne kultúrno-výchovné aktivity ako napr. maľba na hodváb, ručné práce, živé dielne atď.).

Ida Gaálová (Podunajské múzeum v Komárne) charakterizovala v príspevku *Dom ľudového bývania v Martovciach* miestnu expozíciu ľudového bývania. Vysunutá expozícia Podunajského múzea v Komárne sa nachádza v roľníckom dome z roku 1871. Pozostáva z trojpriestorovej obytnej časti, za ktorou nasledujú dva hospodárske priestory. Izby sú zariadené pôvodným martovským maľovaným nábytkom z konca 19. a začiatku 20. storočia.

Príspevok Viery Drahošovej (Záhorské múzeum v Skalici) *Rodný dom Jána Hollého v Borskom Mikuláši* priblížil vysunutú expozíciu Záhorského múzea s dobovým zariadením dokumentujúcim prostredie, v ktorom sa tento básnik narodil, prežil detstvo a kam sa počas štúdií či ako kňaz vracal.

Prezentácia Jarmily Hluchovej (Balneologické múzeum v Piešťanoch) predstavila objekt rodného domu Štefana Moyzesa v obci Veselé (*Národná kultúrna pamiatka – Rodný dom Štefana Moyzesa v obci Veselé*). Pamätná izba bola prvýkrát otvorená a sprístupnená v roku 1969, rozsiahla rekonštrukcia objektu prebehla v 80. a 90. rokoch a v roku 1992 bola opäť slávnostne otvorená. Objekt predstavuje tradičný typ hlineného roľníckeho obydla. Aneta Vlčková (Západoslovenské múzeum v Trnave) v príspevku *Pamätný dom Juraja Fándlyho v Naháči – minulosť a budúcnosť obecného múzea* priblížila architektonicko-historický vývoj objektu, rekonštrukčné práce, vznik literárnej a etnografickej expozície s podrobnejším zameraním na jeho etnografickú časť. Autorka zároveň načrtla vzťah miestnych obyvateľov k Pamätnému domu či perspektívy jeho využitia do budúcnosti. Zuzana Štancelová (Krajský pamiatkový úrad, Žilina) v príspevku *Bývanie spoločníkov v Čičmanoch* predstavila jeden z najstarších objektov ľudovej architektúry situovaných v pamiatkovej rezervácii ľudovej architektúry Čičmany – Ľudového domu č. 42. Zrubový objekt pochádzajúci z roku 1913 bol postavený pre štyri rodiny, ktoré si medzi sebou vnútorný priestor domu rozdelili. Odzrkadľuje sociálne a majetkové pomery stavebníkov na začiatku 20. storočia na Slovensku.

Gabriel Tuhý (OZ Národopisné múzeum Sebechleby) a Dita Csütörtökyová (Katedra etnológie a muzeológie FiF UK v Bratislave) v príspevku *Obnova Národopisného múzea Sebechleby* predstavili vznik a činnosť tohto zariadenia s charakterom múzejnej expozície, ktorá sa nachádza v pamiatkovej rezervácii

ľudovej architektúry Sebechleby – Stará Hora. Vzniklo v roku 2003 na báze dobrovoľníctva, v rokoch 2010–2014 prešlo rozsiahlou rekonštrukciou – obnovené boli jednotlivé časti interiéru a exteriéru. Autori príspevku oboznámili účastníkov s prezentačno-informačným systémom zariadenia a uviedli krátky film, ktorý je jeho súčasťou.

Eva Šabíková a Monika Horváthová (Krajský pamiatkový úrad, Trnava) sa zamerali na objekty ľudovej architektúry v okrese Dunajská Streda (*Národné kultúrne pamiatky v okrese Dunajská Streda – domy ľudové s expozíciami ľudového bývania*). Autorky sa venovali trom pamiatkovo chráneným objektom ľudových domov v Dolnom Štále, Kráľovičových Kračanoch a Vrakúni. Charakterizovali ich z typologického, geografického, materiálového a konštrukčného riešenia, stručne priblížili a zhodnotili realizované stavebné úpravy.

V poslednom príspevku konferencie s názvom *Dom ľudovej architektúry a bývania v Matúškove* predstavila Izabela Danterová (Vlastivedné múzeum v Galante) trojpriestorový obytný dom z roku 1847, v ktorom sa nachádza expozícia Vlastivedného múzea v Galante. Zariadenie prednej izby a pitvora s podkominovou časťou prezentuje tradičné bývanie miestnych obyvateľov na prelome 19. a 20. storočia. V zadnej izbe je interiér parádnej izby Slovákov z Dolnej zeme (Slovenský Komlóš, Maďarsko), ktorí sa v obci usadili v rámci repatriácie v rokoch 1946–47. Expozícia ľudového bývania je pre verejnosť otvorená od roku 1984.

Konferencia *Ľudová architektúra a expozícia ľudového bývania* sa uskutочnila s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR. Na konferencii odzneli prednášky, ktoré predstavili ľudové a pamätné domy s expozíciami ľudového bývania v jednotlivých regiónoch Slovenska z hľadiska architektonických daností, múzejnej dokumentácie a prezentácie. Cieľom konferencie bolo zhodnotiť ich miesto v rámci kultúrnych hodnôt Slovenska, prezentovať širokú problematiku rekonštrukčných

prác v záujme ich uchovávaní, poukázat na aktuálne problémy ich vlastníkov, správcov a taktiež na ich význam z hľadiska vidieckeho turizmu, širšieho regiónu a samotnej obce, v ktorej sa nachádzajú. Osobitná pozornosť bola venovaná problematike skúmania postoja a vzťahu miestneho obyvateľstva k národným kultúrnym pamiatkam.

Dita Csütörtökyová

MFF STRÁŽNICE 2014 OČIMA „NEZÁVISLÉHO HODNOTITELE“

V dobách, kdy jsem působil jako novinář, byla jednou z mých priorit snaha pravidelně psávat recenze na různé folklorní festivaly a pořady a pochopitelně i na festival u nás největší, tedy strážnický. Od těch dob ovšem již uplynulo dvacet let – poslední má recenze na strážnický festival vyšla v dávno již zaniklé Lidové demokracii (jež se vždy velmi zevrubně věnovala folklornímu dění) v roce 1994. Proto jsem přivítal skutečnost, že mi byla prokázána čest, abych se jako tzv. nezávislý hodnotitel mohl vyjádřit k 69. ročníku strážnického festivalu v Národopisné revui.

Za dvacet let, které uplynuly od mého posledního zamyšlení nad strážnickým festivalem, se na něm změnilo mnohé. Mohl jsem ty změny sledovat v podstatě kontinuálně, neboť bylo jen málo ročníků, které bych vynechal. Tak především, spolu s tím, jak postupně odcházeli poslední interpreti, o nichž bylo možno hovořit jako o tradičních, živém folkloru odchovaných zpěvácích, tanečnicích či muzikantech, zmizely tzv. klenotnicové pořady, kvůli kterým jsem do Strážnice zejména jezdil. Do určité míry je nahradily regionální pořady, jež mají za cíl uceleně představit více či méně dochované folklorní bohatství jednotlivých historických či etnografických územních celků. Tyto pořady nyní, alespoň podle mne, tvoří páteř festivalu, jsou obvykle dobře

scenáristicky zvládnuty a často překvapí důrazem na co nejmenší stylizaci a snahu o jistou autenticitu.

Změnily se také pořady zahraničního folkloru. Přiznám se, že jsem na ně postupně přestal chodit. Zmizely totiž programově ucelené prezentace, jež kdysi zřejmě autoři mohli do značné míry sami koncipovat, neboť měli možnost vybrat si pro svůj záměr ty zahraniční soubory nebo interprety, kteří se jim do pořadu hodili (zřejmě posledními příkladnými počiny tohoto typu byly *Velký redyg* Jaroslava Štíky v roce 1999 a *Z kraje pod Karpaty* Daniela Luthera z roku 2004, inspirované karpatskou tematikou, a *Cestami sběratelů severní Evropy* Juraje Hamara a Lucie Uhlíkové v roce 2001, představující poměrně uceleně severský folklor v podání souborů z Estonska, Finska, Švédska a Litvy). Nevím, jak dalece současná strategie či koncepce zvaní zahraničních souborů souvisí s členstvím festivalu v CIOFF, nicméně v posledních letech, byť autoři pořadů zahraničního folkloru dělají, co mohou, nejsou s to vytvořit jiný

pořad než běžnou mozaiku, obvyklou i na jiných festivalech u nás i v zahraničí. Je to dáno naprosto rozdílnou interpretační úrovní jednotlivých hostujících souborů, kolísající od profesionální formy baletního představení až téměř k autentickému folkloru, a také tím, že soubory často přijíždějí z tak rozdílných prostředí, jako je např. Indonésie a Slovensko (žel, i odtud jsou zařazovány soubory či skupiny do pořadů zahraničních, jakkoli strážnický festival vznikl mj. jako akce „na níž se předvádí umění českého a slovenského lidu“). Autoři letošního pořadu zahraničních souborů Juraj Hamar a Lucie Uhlíková nicméně pro letošek slibovali tematicky zaměřený pořad o vztahu člověka a zvířete. Doufám, že v tom uspěli. Bohužel se jeho prezentace vždy časově překrývala s jinými pořady, které jsem považoval pro festival za klíčové, nemohu tedy soudit.

To, co se nezměnilo prakticky za celou dobu trvání festivalu, a co je také vlastně jeho podstatou, je setkávání: s těmi, jež jste třeba řadu let neviděli, zpívání na různých místech či odpolední, večerní

MFF Strážnice 2014 – pořad *Z krajin za obzorem*. Foto D. Rájecký.

a noční muzicírování. I když také v této vysloveně neformální rovině došlo k dost výrazným změnám, zejména pokud jde o ono muzicírování. Muzikantů je stále více a obejít všechny hloučky hudebníků obklopené zpěváky či jen posluchači je prakticky nemožné. Nicméně ve většině případů se jedná o stejnou, technicky zcela dokonalou hru školených muzikantů, kteří s oblibou dávají svůj um patřičně najevo nejrůznějšími rumunskými horami, doinami a dalšími „vypalovačkami“ (ne že bych si je rád neposlechl), ovšem folklorní projev a regionální punc těmto muzikám či muzikantům chybí. Jak balzám na duši pak působí některé „oficiální“ muziky hrající na stabilních místech v rámci *Nocí s hudci* či odpoledních zábav – letos např. jako vždy čistý regionální projev strážnické muziky Michala Miltáka v sobotním večeru u amfiteátru Zámek, nevázaná zábava s muzikou Burčáci Pod Šancama či zemitý projev horňácké muziky Petra Mičky v nedělním odpolední u Hájenky...

Samotná programová skladba letošního strážnického festivalu byla velmi

vyvážená. Nebudu zde hovořit o programech Dětské Strážnice, které jsem pomínul, stranou ponechávám také vystoupení profesionálního souboru typu SL'UK, jež letos činilo závěr festivalu. Kvůli „profesionálnímu folkloru“ se do Strážnice obvykle nejezdí, byť samozřejmě má své příznivce i zde. Již páteční slavnostní zahajovací pořad na Bludníku, představující jakýsi průřez festivalovými pořady (autor a režie Petr Ryšavý), byl vydařený, a to především zásluhou strážnických hostitelů, dokazujících, že lokální folklorní tradice má své pokračovatele. Zaujali desítky verbířů i nesmírně působivý závěrečný, vpravdě „masový“ danaj, stejně jako gajdoš z Jablunkova, zvoucí na regionální pořad Těšínska. Oceňuji, že součástí pořadu byla také gratulace dvěma folklorním legendám, jež se v letošním roce dožily ve zdraví sta let – zpěváku a tanečníkovi Oldřichu Krejčímu, žijícímu dnes v Kyjově, ale původem ze Svatobořic, čestnému členu brněnského Slováckého krúžku (do něhož poprvé zavítal v roce 1934!), a primáši Františku Hamadovi z Uherského Hradiště, spoluzakladateli Hradišťanu. Větší pozornost

však při pořadu tohoto typu musí být věnována konferenci. Pomineme-li řadu nepříjemných lapsů, jichž se konferenciérka dopustila, považujeme pro strážnický festival za nemístné využívat laciných bavičských triků v podobě „zapojování“ diváků, kteří měli vstáváním reagovat v „soutěži“ o to, kdy bude vystupovat SL'UK (jehož vystoupení takto mělo být zřejmě prezentováno jako zlatý hřeb celého strážnického festivalu). Ostatně publikum samo tyto pokusy odmítlo a domnívám se, že do budoucna by si měla programová rada takévéto vpravdě „excesy“ pohlídat.

Vrcholem pátečního večera byl bezesporu pořad *Nepatříme do sběru* o „vysloužilých folkloristech“. Autoru Davidu Pavlíčkovi se podařilo připravit scénář, který v sobě spojil jak značnou dávku humoru, tak také poctivého přístupu k folklornímu dědictví. Všichni účinkující (soubory Skanzen Škoda Plzeň, Vavřinec [tanečníci Hradišťanu z 80. a 90. let minulého století], spevácka skupina Škrupina z Trenčína, „seniorský“ soubor Ischias z Opavy, Věčně mladý Danaj ze Strážnice a nestárnoucí verbíř Josef Bazala ze Starého Města) myslím nikoho nepřekvapili vitalitou svého projevu, ta se prostě i u „starších“ zpěváků a tanečníků předpokládá (ostatně kdo měl možnost slyšet mladistvý pěvecký projev stoletého Oldřicha Krejčího, popř. vidět jej v jeho pětadevadesáti tancovat skočnou, jak to předvedl v roce 2008 v pořadu ke stému výročí brněnského Slováckého krúžku v sále brněnského Stadiónu, u interpretů o jednu či dvě generace mladší ani nic jiného očekávat nemůže), jako spíše jeho vyzrálostí a folklorní čistotou (i přes často karikovaný přístup). Nikoho, kdo viděl tento pořad, pak myslím ani nepřekvapilo, že hodnotitelská komise udělila titul laureáta festivalu skupině Škrupina z Trenčína. To, jakým způsobem si „chlapi“ ze Škrupiny poradili s mírně řečeno „štěklivými“ pijáckými písničkami nebo se zbojnickou tematikou z Kopanic, se především scénickým ztvárněním vymykalo i z jinak navýsost nadprůměrného pojetí ostatních účinkujících.

MFF Strážnice 2014 – pořad *Poklady z malované truhly*. Foto T. Hájek.

Po dlouhé strážnické noci bylo těžké vybrat pořad, který by zahájil sobotní festivalový den. Verbiřskou soutěž sleduji již od jejího prvního ročníku a jakkoli je a zůstane pilířem sobotního dne a divácky z historického hlediska dlouhodobě zcela nejúspěšnějším strážnickým pořadem, vypuštěním jednoho ročníku divák zas tak moc neztratí. Zvolil jsem proto komorní pořad Lucie Uhlíkové a Pavla Popelky *Na kraj Ameriky*, konaný v zámecké expozici. A do sobotního strážnického dne vskutku nemohlo být lepšího vstupu. Scénicky zdařile sestavený pořad ze slováckých písní a vyprávění o vystěhovalcích za oceán (jež bylo zejména z chudších oblastí nejen Slovácka v 19. a na počátku 20. století velmi rozšířené), jímž citlivě provázal Pavel Popelka a jehož hlavními protagonisty byly zpěvačky ze Starého Hrozenkova (sbor Čečera) a Horňácká cimbálová muzika Petra Galečky z Lipova, přinesl něco zcela nového. Znal jsem doposud pár vystěhovaleckých písní z různých slovenských regionů, ale netušil, kolik jich vznikalo na Slovácku, resp. mezi samými vystěhovalci ze Slovácka. Připravil pořad rozhodně nebylo jednoduché, protože se nejedná o písně, které by se nacházely v aktivním pěveckém repertoáru – prakticky všechny musely být pracně rekonstruovány a vyvedeny za zapomnění. Nejen pro mne (a hovořil jsem na to téma s mnoha festivalovými hosty) se proto tento pořad, jakkoli komorní, stal jedním z vrcholů letošního strážnického festivalu.

S hodnotící komisí festivalu jsem se v letošním roce shodl dvakrát. Podruhé to bylo v případě ceny MFF Strážnice 2014, již udělila autorce regionálního pořadu Těšínského Slezska *Poklady z malované truhly* Kateřině Macečkové. Představit region s natolik odlišnými folklorními projevy – syrovou karpatskou gorolskou lidovou kulturou na straně jedné a vysokou kulturou ovlivněným a uhlazeným folklorním projevem slezských měst či svérázným havířským folklorem na straně druhé – to byl věru nelehký úkol, ztížený nota be-

ne tím, že zejména v případě nižšího Těšínska lze vycházet už výhradně pouze z rekonstrukcí provedených místními soubory. Z tohoto hlediska je samozřejmě zdánlivě snazší připravit regionální pořad např. z folklorně živého Podluží, který před dvěma léty za autorství Jitky Matuszkové tak okouzil přítomné. Ovšem vybrat ze stovek možných účinkujících ty, kteří svůj region ve Strážnici představí, a nevyvolat přitom zlou krev, také rozhodně není jednoduché... S těmito problémy autorka pořadu o Těšínském Slezsku konfrontována jistě nebyla, spíše naopak, ale výsledek byl stejný jako v případě pořadu o Podluží. Zázitek, který zůstane dlouho vryt v paměti, pořad, na nějž se bude ve Strážnici vzpomínat. Kateřina Macečková jednoznačně prokázala naprosto důvěrnou a dlouholetou znalost Těšínského Slezska i všech těch, kteří v něm pro folklorní tradice něco činí, a z malované truhly opravdu vybrala pravé poklady. Pro mne, milovníka karpatské kultury, to byla jednoznačně gajdošská muzika Bukůň z Jablunkova, ovšem obdiv zaslouží všichni účinkující, kteří scénář K. Macečkové naplnili dokonale.

Nebylo jednoduché prodat se po skončení tohoto pořadu proudícími davy a muzicírujícími hloučky na prostranství před stadionem Bludník, odolat všem svodům tradičně dobrého občerstvení a stihnout začátek dalšího klíčového pořadu letošního festivalu na stadionu Zahrada, věnovaného 160. výročí narození Leoše Janáčka. Autoři Jarmila Procházková, Jiří Plocek, Břetislav Rychlík se rozhodli připomenout Janáčkovu sběratelskou (a propagátorskou) činnost na poli folkloru (která ovšem byla nemyslitelná bez jeho nejbližší spolupracovnice Františky Kyselkové a také Hynka Bíma a dalších). Jak prozradil Jiří Plocek, název *Květy nejen do herbáře* měl naznačit základní ideu pořadu, totiž to, že píseň je živý útvar a bylo by proto dobré zjistit, jak to s ní po více než 100 letech od Janáčkových sběrů vypadá v ústech současných zpěváků a muzikantů.² Autoři tedy vybrali písně z Janáčkových sběrů zejména z morav-

ských karpatských oblastí a protilehlých blízkých oblastí slovenských a nechali je zaznít ústy dnešních interpretů, v závěru se dokonce odhodlali k přímé konfrontaci v podstatě janáčkovského zpracování lidových písní (v úpravě Miroslava Koláci) v podání smyčcového kvarteta Jiřího Pospíchalů s „originály“ po staru jadrně hrající Horňácké cimbálové muziky Petra Mičky (který také spolu s horňáckou zpěvačkou Veronikou Malatincovou v tomto „duelu“ zpíval). Nebyla to v tomto případě sice premiéra, ta zazněla na koncertě nazvaném *Ešče hudci hudú* v brněnském Besedním domě v listopadu 2012, konaném při příležitosti 120. výročí „Lidového koncertu“ v Brně, kam tehdy Leoš Janáček pozval horňácké hudce, nicméně ve strážnické noci a v souvislosti celého pořadu vyzněla tato konfrontace – řekli bychom – přesvědčivěji a byla také po zásluze oceněna titulem laureáta festivalu. Pořad byl bezesporu ozdobou festivalu, jak myšlenkou, tak výběrem účinkujících i průvodním slovem prokládaným dobovými zvukovými záznamy a historickými fotografiemi. Naprostým překvapením pro mne však byl v jeho rámci gajdoš Juraj Dufek z Bojnic. Nejenom svým muzikantským uměním na nástroje, které si sám staví, ale především pěveckým projevem, jenž jako by vypadl právě z Janáčkových nebo Kyselkové sto dvacet let starých fonografických nahrávek... Škoda jen, že při předvádění královniček, které poprvé pro Janáčka zapsala na Brněnsku (v Ořechově) Lucie Bakešová, nevyužil autorský kolektiv některého z dětských souborů z Brněnska, kde se královničky pravidelně předvádějí již od dob, kdy je znovu „oživila“ Zdenka Jelínková pro regionální pořad Brněnska, který se ve Strážnici konal tuším v roce 1980...

Zcela specifické jsou vždy pořady ve skanzenu. Ať již přehledkou tradičních řemesel (možná by neškodilo, kdyby autoři mezi tradiční lidové výrobce z Moravy, Slezska a Čech pozvali i řemeslníky ze Slovenska, případně karpatských oblastí Polska), tak programem, který má obvykle scénář připraven pouze rám-

cově, stejně jako ten letošní, sestavený osvědčenou folklorně humoristickou autorskou dvojicí František Hrňa, Miloslav Hrdý a nazvaný *Pozor na vodu, přátelé*. Autorský záměr se zde podaří podle toho, jak jsou účinkující disciplinovaní, a většinou, stejně tak i letos, to dopadne dobře. A vzhledem k tomu, že v nedělním odpoledni to bývá obvykle to nejzajímavější, co festival nabízí, lze při těchto pořadech a sklence vína ze skanzenových sklepů resumovat. A resumé MFF Strážnice 2014 vyznívá díky pořadům, které jsem se pokusil představit, jednoznačně pozitivně.

Václav Štěpánek

Poznámky:

1. Václav Frolec – Dušan Holý – Josef Tomeš: *Předmluva*. In: Strážnice 1946–1965. Brno 1966, s. 5.
2. Jiří Plocek: *Květy nejen do herbáře. Pro Janáčka ve Strážnici*. Brno město hudby 8. července 2014. Dostupné z: <http://www.mestohudby.cz/publicistika/clanky/kvety-nejen-do-herbare-pro-janacka-ve-straznici>.

JURAJ PODOBA: VÝVOJ STAVITELSTVA A SPŮSOBU BÝVANIA V DEDINSKOM PROSTREDÍ V 20. STOROČÍ. ETNOGRAFICKÉ ASPEKTY ŠTÚDIA KONTINUITNÝCH A DISKONTINUITNÝCH PROCESOV V PODMIENKÁCH INDUSTRIALIZÁCIE KRAJINY A SOCIALISTICKEJ KOLEKTIVIZÁCIE POĽNOHOSPODÁRSTVA. (= Edícia Etnografické monografie, zv. 1.) Bratislava: Slovenská asociácia sociálnych antropológov 2011, 277 s.

Uplynulo 20. století a tato perioda stojí před badateli v našem oboru jako nesnadný úkol historické etnologie, do něhož se téměř nikdo nepouští. Etnologické výzkumy 20.–21. století kladou na badatele značné nároky, neboť se musí vyrovnávat jak s historií a se vztahy k regionálním a lokálními tradicím, tak ta-

ké s novými formami různé geneze, tedy i s civilizačními výdobytky a s komplikovanou variabilitou jevů. Předmět studia se rozšiřuje a nabývá mezioborové povahy, vstupují do něj kriteria dalších oborů (např. sociologie), takže vymezit a uchopit vývoj a klíčovou kategorii kulturní změny z etnologických úhlů pohledu je dnes bez nadsázky umění. Neobejde se bez dlouhodobého a dobře koncipovaného terénního výzkumu a bez zázemí v teorii a metodologii oboru. Tyto ambice osvědčil Juraj Podoba, vědecký pracovník Slovenské akademie vied a absolvent brněnské univerzity (1977–1981), v monografii o vývoji stavitelství a způsobu bydlení ve slovenském venkovském prostředí ve 20. století.

Autor zažil období, kdy se v české a slovenské etnografii rozvíjely a realizovaly výzkumy současnosti jako kolektivní a interdisciplinární projekty, poznal problematiku terénního výzkumu a potřebu spojení historické a strukturální metody se sociálním kontextem. Zatímco v odborném tisku odeznělo s odstupem času

jen pár výkřiků proti výzkumům vesnice druhé poloviny 20. století, Podoba se chopil skutečné práce. Vyšel z kritického studia dosavadních bádání, provedl rozsáhlou dokumentaci v terénu, formuloval hypotézy (s. 26; srov. 244 an.) a vytvořil originální cestu, která ho dovedla od empirie a analýzy k syntéze. Jako východisko zvolil historickou metodu, která spojuje datování zkoumaných jevů s lokalizací (srov. Frolcovy „lokální dobové formy“ lidového stavitelství na Moravě a ve Slezsku na přelomu 19. a 20. století); časové určení zkoumaných jevů sleduje navíc v průběhu celého 20. století (s. 19–20), a tak otevírá a řeší nové otázky bádání v tomto oboru. Současně s historickými a geografickými hledisky autor klade důraz na společenské stránky vývoje, neboť za výslednými kulturními formami stojí vždy lidé, historicky a sociálně determinovaní. Dospívá mj. k otázkám nositele etnografické informace, ke vztahu kategorií „obecné“ a „zvláštní“, k problémům výzkumného vzorku a zejména typologie, která naráží na dobové změny kritérií. Podoba rozpracoval a také uplatnil metodický přístup, z něhož lze čerpat jak při výzkumu hmotné kultury, tak také kultury duchovní. Rozšířil možnosti uplatnění historické metody v etnologii; další cestu založenou na retrospektivním studiu časových mezníků publikoval Václav Frolec na příkladu historického studia obyčejové tradice (*Časové a významové proměny výročního obyčeje. Na příkladě jízdy králů*. Slovenský národopis 1979, s. 419–448.). Tyto a další výsledky naznačují, že pojetí etnologie jako historické vědy, v němž jsme vyrůstali jako žáci brněnské univerzity, je jedním z nosných směrů vývoje oboru a má perspektivy jak v etnologii, tak v mezioborových kontaktech. Může například směřovat k Frolcovu (*Periodizace české lidové kultury*. Praha 1988) nebo k Wiegelmannovu projektu periodizace lidové kultury (*Theoretische Konzepte der Europäischen Ethnologie*. Hamburg 1991) nebo k jiným koncepcím, které teprve vzniknou.

Vývoj stavitelstva a spôsobu bývania v dedinskom prostredí v 20. storočí

Juraj Podoba

Autor rozčlenil text do třinácti kapitol, které podrobně rozebírají zvolená témata vývoje stavitelství a bydlení: Úvod do problematiky etnografického bádania stavebnej kultúry a spôsobu bývania na vidieku; Metodika terénneho výskumu, kritériá výberu a charakteristika modelových obcí; Pôdorysno-genetický typ sídiel, vývoj ich urbanizmu v medzivojnovom a povojnovom období; Stavebný materiál, stavebné techniky a konštrukcie. Formálne architektonické prvky. Dekoratívne a výtvarné prvky, farebnosť; Pôdorysný vývoj domu. Orientácia domu ku komunikácii. Vývoj vykurovacieho zariadenia; Hospodárske stavby; Zástavba dvora. Úprava okolia domu a dvora, jeho propojenie s krajinou; Vývoj a premeny spôsobu bývania; Charakteristika tradičnej stavebnej kultúry na slovenskom vidieku; Premeny tradičnej stavebnej kultúry v 20. storočí. Tradičné ľudové stavitelstvo v rámci stavebnej kultúry súčasného vidieka; Modifikácie modelu tradičného ľudového stavitelstva v medzivojnovom a povojnovom období. Indiferentné stavebné formy; Vývoj a premeny stavebnej kultúry a spôsobu bývania v dedinskom prostredí v 20. storočí. Knihu uzavíra kapitola Stavebná kultúra ako odraz hierarchie hodnôt a noriem. Věcně a podrobně se k monografii vyjádřil znalec Jiří Langer (Slovenský národopis 2012, s. 224–228) a jeho recenze je radostným obrazem rozmlouvání dvou generací badatelů o lidovém stavitelství a bydlení.

Kniha vyšla jako první svazek Slovenské asociace sociálních antropologů (SASA). Autorům a editorovi nabízíme ke zvážení, že bychom uvítali ještě větší výběr dobře pasportizované dokumentace zalamané do textů, rejstříky (včetně zařazení věcných nářečních výrazů), obsáhlá cizojazyčná resumé a dořešení některých formálních anomálií (sudá – lichá strana, místo a rok vydání v tiráži). Vždyť edice otevírá jedinečná syntetická práce z oblasti hmotné a sociální kultury, která se vyrovnává s realitou a vývojovými procesy 20. století, a připravuje

tak půdu pro bádání o století jednadvaťátém. Juraj Podoba pojal minulé století jako článek historického řetězu, představil jeho vrstevnatost skrze život člověka a společnosti a tak ukázal jeden možný a dobrý vzor monografie v oboru etnologie.

Věra Frolcová

LUCIE KALOUSOVÁ: CHODSKÝ KROJ NA PRAHU 21. STOLETÍ. Domažlice: Plzeňský kraj, 2011, 164 s., čb a barevné foto.

Zdalo by se, že po publikaci Ivy Kumperové o chodském kroji z roku 2010 (recenzi knihy srov. NR 1/2013) nelze nic nového napsat. A přesto opak je pravdou. Chodský kraj je nevyčerpatelným námětem i objektem stále nových úhlů pohledu. Ačkoliv se kniha zpočátku jeví jako jedno z dalších pojednání využívající popisů známých spisovatelů či národopisných badatelů (Boženy Němcové, Karla Jaromíra Erbena, Františka Hrušky, Jindřicha Jindřicha aj.), autorka nás brzy zavede do oblasti běžnému pozorovateli většinou utajené, oblasti vyžadující dlouholetou zkušenost i dílčí praktické dovednosti. Mám tím na mysli jak výrobu krojových součástek, tak jejich udržování, dále pak doplňky, úpravu vlasů i používané spodní prádlo. Patří sem též estetický kánon určující barevné kombinace jednotlivých komponent, v neposlední řadě pak i rozdíly mezi „souborovým“ krojem a tím, jenž je v tomto regionu stále oblíben k různým příležitostem spjatým s významnými okamžiky celé obce nebo užšího rodinného kruhu.

Po krátkém úvodu, který je spíše úvahou nežli skutečnou charakteristikou regionu, následuje popisná kapitola vycházející z tradičního dělení oděvu na ženský, mužský a dětský. Samostatné kapitoly jsou věnovány spodnímu prádlu, doplňkům a svatebnímu kroji. Další

text je koncipován z geografického hlediska jako vzhled do dvou obcí – Postřekova a Mrákova reprezentujících dvě odlišné krojové varianty (kroj postřekovský a dolský), dále do jejich souborového dění (Národopisný soubor Postřekov a Chodský soubor Mrákov), konečně pak i do domácností, kde se kroje zhotovují, připravují, upravují a kde jsou také vedeny čilé diskuse o jejich „správnosti“. Následují rady ohledně praní, čištění, žehlení a ukládání jednotlivých krojových součástek udělované napříč generacemi. Souvisí s momentální nabídkou různých druhů pracích prostředků, mýdel, prášků, ale také škrobu, praček a žehliček. Totéž se týká i ukládání navrapovaných sukní – ať již vlněných (šerek) a brokatových, anebo žalínových či bavlněných (u kandušů). Zde se autorka opírá o aktuální zkušenosti mnoha žen, jež načerpala během tříletého terénního výzkumu z let 2005–2008. Mnohé návrhy pak cituje v doslovném znění.

Z hlediska vývoje ženského kroje (mužský vymizel již ve druhé polovině 19. století a je oblíben pouze při slavnostních příležitostech) jsou na horním Chodsku zajímavé tzv. rukávce. Podle autorky vznikly ve 30. letech 20. století, když se tamější ženy snažily svým skromnějším oděvem vyrovnat honosnému kroji dolských vsí. Publikace dává nahlédnout do dílny jedné z nejproduktivnějších současných postřekovských švadlen Marie Langové. Podrobný slovní popis zhotovení jednotlivých součástek zmíněných „rukávců“ (sukně, fěrtoch, šněrovačka, třásnění na šátcích) je provázen názornou barevnou obrazovou přílohou. Změny, jimiž tato krojová varianta prošla, jsou doloženy na základě porovnání současného stavu s oblíbenými návody Blaženy Šotkové publikovanými v 50. letech minulého století v pražském vydavatelství Vyšehrad pod názvem *Naše lidové kroje, jejich střihy, vzory a zpracování*. Paličkovaná krajka ustupuje ve prospěch krajky strojové, bílé vyšité plochy jsou nahrazovány štikováním, háčky suchým zipem.

Autorka zdůrazňuje, že nemalý vliv na životnost kroje mají ve sledovaných lokalitách folklorní soubory, konkrétně Národopisný soubor Postřekov a Chodský soubor Mrákov. I když kroje zde plní roli kostýmů, vždy se jedná o originály uchovávané po dobu několika generací, odlišné barevností i dalšími drobnými detaily. Kroje se navíc během vystoupení v rámci jednotlivých pásem nemění. Domnívám se, že právě proto jsou uvedené soubory pro oko diváka přitažlivé.

Škoda, že stran výrobců se autorka uchýlila k příliš obecným odkazům typu „vyrábí se na Moravě“. V době, kdy nám textilní podniky mizí doslova před očima, by detailní sdělení bylo žádoucí. I tak lze knihu označit za užitečný dobový dokument neztrácející perspektivu vyhledávaného pramene.

Marta Ulrychová

ZUZANA PROFANTOVÁ (ED.): FOLKLÓR A FOLKLORISTIKA VO SVETE POSTMODERNY. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2013, 139 s.

Jedním z publikačních výstupů XV. Mezinárodního sjezdu slavistů v Minsku v srpnu 2013 je monotematicky zaměřený sborník příspěvků týkajících se proměn současné folkloristiky a hledání jejího místa v současném postmoderním bádání. Jedná se o poměrně závažnou otázku, při současné antropologizaci řady společenských věd včetně etnologie totiž začíná převažovat jistý nezáměr o folkloristiku a tradiční lidovou slovesnost. Výjimku paradoxně tvoří především metoda *oral history*, která se stala jednou z hlavních zájmových oblastí současného bádání. Dopad folkloristických bádání na společnost má setrvale klesající charakter, folklór a dědictví lidové slovesnosti se stává spíše doménou populárních či někdy i ne odborných publikací, televizních pořadů a internetových stránek. Debata o těchto proměnách a jakémisi výhledu

do budoucna se odehrávala i na sjezdu slavistů v Minsku. Významná slovenská etnoložka Zuzana Profantová shromáždila texty šesti badatelů a vydala je, čímž zpřístupnila některé aspekty současných folkloristických názorů na výše uvedený vývoj širší veřejnosti.

Po úvodu, v němž se Z. Profantová pokouší shromáždit hlavní otázky současného folkloristického bádání ve slovanských zemích, navazuje prvním příspěvkem *Folklór a folkloristika vo svete postmoderny*, v němž do jisté míry přehledně shrnuje hlavní proměny náhledu na folkloristiku jako disciplínu, na dějinné zvraty, které otevřely dříve socialistické země postmoderně. Spíše v teoretičtější rovině je pojat nástin debaty, jež se o změnách paradigmatu v náhledu na folkloristiku v odborných kruzích v posledních cca čtyřicet letech vede.

Druhým textem je zamyšlení polské profesorky Violetty Krawczyk-Wasiłewské z Lodžské univerzity nad možnostmi pojetí výzkumu tradiční kultury – *Tradycja lokalna czy kultura globalna? Dylematy badacza folkloru polskiego*. Současná masová kultura, která se navíc stala během dvou desetiletí „kulturou digitální“, je jistým způsobem globalizovaná, ale v mnoha směrech se očekávání propagátorů např. multikulturalismu vůbec nenaplní. Autorka se následně soustřeďuje hlavně na internetovou komunikaci a sémiotiku takového způsobu interakce.

Bulharský etnolog a folklorista Vladimir Penčev se v textu *Bălgarskata folkloristika v postsocialističeskija period* zaměřuje na změny pojetí lidové kultury v Bulharsku v době před pádem komunistického režimu (lidová kultura jako specifický systém, jako typ kultury – T. I. Živkov a řada starších konceptů) a na následnou revizi tohoto pojetí s přicházející antropologizací folkloristických bádání v Bulharsku v posledních deseti letech.

Text Suzanne Hoseové *Zwischen deutscher und slawischer Kultur. Sorbische Folkloristik auf der Schwelle ins*

21. Jahrhundert zastupuje poněkud opomíjenou sorabistickou (lužickosrbskou) folkloristiku. V článku autorka nejprve sumarizuje publikační úspěchy sorabistických bádání s folkloristickým rozměrem (zahrnuje 19. a 20. století), aby následně přešla k hodnocení tzv. krize folkloristiky v rámci německé vědy. Další podkapitola se zaměřuje na možnosti výzkumu vyprávění ze života v současné společnosti – význam studia každodennosti. Článek dále popisuje současné možnosti sorabistické folkloristiky i s přihlédnutím k vizuální stránce prezentace folklóru (pohádka o Krabatovi a její recepce v německém prostředí).

Těšínsko-ostrovsko-katovický badatel Jan Kajfosz se v teoretizujícím textu *Folklor i kwestia świątóworczej mocy słów* soustředil na současné vymezení a pojetí folklóru jako takového (včetně vztahu folklóru a jazyka, folklóru a prostředí apod.) s ohledem na současné vědecké pojetí i s přesahem filozoficko-lingvistickým.

Posledním textem je příspěvek běloruské folkloristky Iny Švedové *Faŭklor i falklarystyka na Belarusi: sučasnae i buduče?* Brestská badatelka se snaží shrnout zhruba posledních dvacet let běloruské folkloristiky (jedná se o trochu širší rámec – výzkumy každodennosti). Asi nejvýraznějším knižním výstupem tohoto období je dvousvazková encyklopedie běloruského folklóru, ale vznikl také elektronický katalog folklóru Polesí a celá řada dalších databází a publikací. I běloruští odborníci se snaží najít dostatečně nosnou platformu pro výzkum současných projevů lidské kultury inspirovaných folklorem (někdy označováno jako současný folklór). Další oblastí zájmu je např. reflexe tradičního náboženství, vlivy knižní kultury na projevy folklorního charakteru apod. Byť nemá běloruská věda na různých ustláno, výsledky etnologických i folkloristických bádání jsou bohaté.

Texty tohoto sborníku samozřejmě nemohou (a ani to autoři neplánovali) postihnout celou složitou problematiku současného pojetí folkloristických bádá-

ní včetně hledání či spíše redefinování objektu hlavního zájmu. Přesto jsou tyto texty velmi zajímavé a inspirativní.

Jaroslav Otčenášek

JARMILA PROCHÁZKOVÁ ET AL.: VZATY DO FONOGRAFU. SLOVENSKÉ A MORAVSKÉ PÍSNĚ V NAHRÁVKÁCH HYNKA BÍMA, LEOŠE JANÁČKA A FRANTIŠKY KYSELKOVÉ Z LET 1909–1912. Brno: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha – pracoviště Brno, 2012, I. díl (Studie a zprávy), 262 s., čb a barevné foto, II. díl (Transkripce textů), 181 s., III. díl CD 1–3, DVD.

Požizování zvukové dokumentace folkloru pomocí Edisonova fonografu mající ve střední Evropě návaznost na podnik Lidová píseň v Rakousku nebylo všemi jeho organizátory zprvu přijímáno s takovým nadšením, jakým bychom vzhledem k přednostem zvukových snímků očekávali. Dnes jedna ze zcela samozřejmých metod sběru lidové písně a hudby vyvstala z mnoha diskuzí a prvotních zkušeností, které ne vždy potvrzovaly její jedinečnost a nepostradatelnost. Teprve další vývoj sběratelství v souladu s vývojem techniky prokázal opodstatněnost požadavku zachytit nejen zvukovou, ale později i obrazovou stránku folklorních jevů.

S existencí fonografických válečků uložených ve fondech brněnského pracoviště dnešního Etnologického ústavu AV ČR seznámila v roce 1954 odbornou veřejnost Olga Hrabalová. Nechala fonogramy zkopírovat na zvukové fólie, které byly v roce 1986 přeneseny na profesionální magnetofonové pásy. Ty se později v roce 1998 staly základem edice Jaromíra Nečase a Jiřího Pločka, jež pod názvem Nejstarší zvukové záznamy moravského a slovenského lidového zpěvu vzbudila velký ohlas nejen mezi odbornou, ale i širší veřejností. Vzácná sbírka fonografických válečků

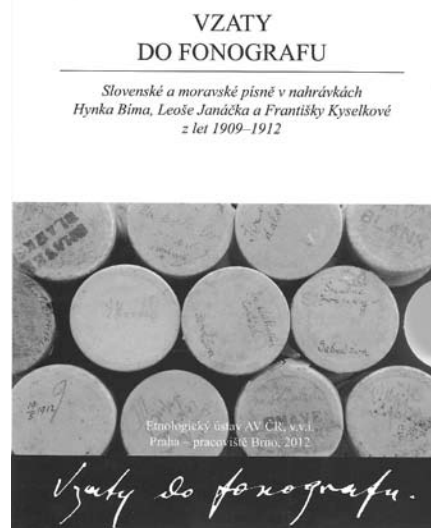
na brněnském akademickém pracovišti, zájem o autentické projevy folkloru, ale i jistý dluh vůči Františce Kyselkové a Hynku Bímovi, sběratelům zainteresovaným v tzv. Pracovním výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku (PVms) vedeném Leošem Janáčkem, to všechno byly motivační stimuly k nápadu vytvořit jejich kompletní a kritické zpracování. Komplexnost pohledu na danou problematiku si vyžádal týmovou práci odborníků, z nichž každý se svého úkolu ujal z pohledu své disciplíny. Výsledkem je třídílná publikace, jejíž první díl obsahuje studie členů mezinárodního autorského týmu (ČR, Rakousko, Slovensko), druhá transkripce textů. Třetí představuje tzv. digipack. Sem jsou vloženy tři poslechové kompaktní disky s restaurovanými nahrávkami a DVD s kompletní dokumentací materiálu. Tvoří ji původní zápisy sběratelů řazené trojím způsobem – podle incipitů, lokalit a pořadí nahrávek, dále písňové texty o kompletním počtu strojů transkribované podle současných českých a slovenských dialektických norem, po nich odkazy na zvukové nahrávky, komentáře editorů, v případě absence

nápěvu pak jeho rekonstrukce. Archivní materiály a jejich analýza jsou v anglické mutaci DVD zpřístupněny i zahraničním badatelům.

Stopy hlavní editorky, janáčkovské badatelky Jarmily Procházkové, nacházíme všude – je autorkou vstupních studií, z nichž druhá seznamuje s pěti sběratelskými akcemi PVms provedenými v letech 1909–1912. Následující stať rakouské badatelky Gerdy Lechleitner sleduje problematiku využití fonografu v širším evropském kontextu. Na ni opět navazuje hlavní editorka, tentokrát studií (z hlediska orientace problematiky zcela zásadní) o dobové recepci janáčkovských fonografických nahrávek. Do prvního dílu J. Procházková také vložila svůj soupis zvukových a písemných pramenů, díl druhý pak uvedla stať o textové transkripci fonogramů.

Kritického zhodnocení výsledků pěti sběratelských akcí se ujal tři autorů. Hana Urbancová se věnovala nahrávkám zpěvu slovenských žen z okolí Strážcovských vrchů pořízeným F. Kyselkovou roku 1909 v Modřicích u Brna a následně téhož roku L. Janáčkem v Brně, a dále záznamům téže sběratelky z týdenní cesty, již podnikla následujícího roku se svým manželem v obcích na slovenské straně Javorníků. Alžběta Lukáčová zpracovala jednak zpěvní repertoár žen z Těrchové, který v roce 1910 v sanatoriu v Moravcích u Tišnova spolu se sběratelkou zaznamenával H. Bím, jednak záznamy zpěvaček z téže lokality nahrané o dva roky později v Brně L. Janáčkem. Stať Lucie Uhlíkové pojednává o Bímových sběrech z Vnorov. I když se autorky snažily ve svých studiích zachovat stejnou strukturu, a to počínaje celkovou charakteristikou regionů přes zmínky o nejvýznamnějších sběratelích v daných lokalitách až k samotné analýze zvukových ukázek, odlišný charakter materiálu si v analytické části vyžádal jiný přístup.

H. Urbancová poukázala na heterogenní charakter zkoumaného komplexu vyplývající z odlišných ekonomických

podmínek a sociokulturních profilů dvou subregionů Pováží. Vzhledem ke skromné dokumentaci tamějšího folkloru mají zápisy F. Kyselkové podle ní jedinečný význam. Slovenská badatelka rovněž upozornila na příslušnost zkoumaného repertoáru k žánru tzv. sezónních písní. Častým cílem sběratelů byla naopak těrchovska dolina, jejíž hudební folklor byl dokonce považován za nejčistší esenci slovenské lidové kultury. Takto o něm pojednává A. Lukáčová, která ve své studii provedla ukázkovou strukturní analýzu tamějšího ženského vícehlasého zpěvu. Se zcela jiným problémem se musela vyrovnat L. Uhlíková, a sice v části zabývající se lidovými duchovními písněmi zachycenými prostřednictvím fonografu ve Vnorovech. Autorka podrobně objasňuje zejména variační proces, jímž v ústní tradici procházely duchovní písně čerpané z tištěných pramenů – kancionálů pocházejících z doby v rozmezí 17.–19. století.

Následují technicky zaměřené texty – zpráva Franze Lechleitnera, pracovníka vídeňského Fonografického archivu o re-recordingu voskových válečků, stručné pojednání Milana Fügnera o jejich rekonstrukci a zpráva Milana Škopíka o jejich archivaci. O digitální restauraci janáčkovských fonografických válců a jejich kopií se podrobněji rozepsal Václav Mach.

Tak jako u mnohých kolektivních děl i zde se texty občas překrývají, stejné informace se dozvídáme z mnoha stran, což však vzhledem k obsažnosti a závažnosti materiálu není na škodu. Domnívám se, že společný počin českých, slovenských a rakouských odborníků naznačuje cestu, již by se měla česká etnomuzikologie nadále ubírat, totiž poskytnout přímý vhled do archivních materiálů, a zároveň prezentovat současný způsob jejich zpracování.

V neposlední řadě je nutno ocenit vkusnou grafickou podobu publikace a s ohledem na umístění v domácích knihovnách i její úsporné řešení. Jak u nás, tak v zahraničí tento ediční po-

čin rozhodně přispěje k diferencovanějšímu pohledu na Janáčkovu osobnost, a to nejen v řadách odborníků – etnomuzikologů, muzikologů, teatrologů, janáčkovských interpretů, ale i u běžných posluchačů.

Marta Ulrychová

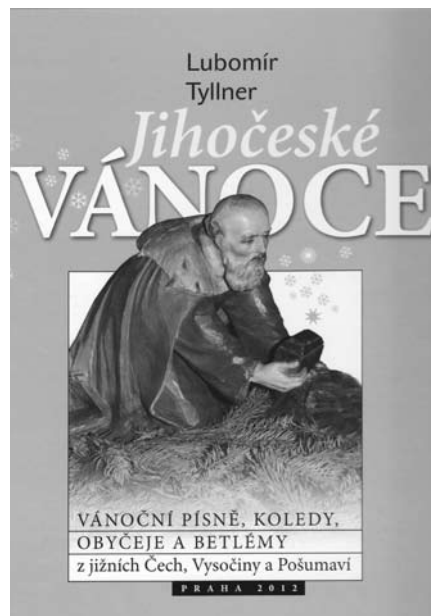
LUBOMÍR TYLLNER: JIHOČESKÉ VÁNOCE. VÁNOČNÍ PÍSNĚ, KOLEDY, OBYČEJE A BETLÉMY Z JIŽNÍCH ČECH, VYSOČINY A POŠUMAVÍ. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., ve spolupráci s Novou tiskárnou Pelhřimov, s. r. o. Praha 2012, 221 s.

Když v roce 1992 vydal Lubomír Tyllner *Jihočeské Vánoce* (vydalo nakladatelství Jihočeských tiskáren v Českých Budějovicích) s 92 koledami, bylo všech 4500 výtisků okamžitě rozebráno. Vzhledem k tomu, že to bylo první kritické vydání publikace s touto tematikou po více než čtyřicetileté odmlce, kdy minulý režim

koledám nepřál a systematicky je vyřazoval z masových médií a školních zpěvníků, byl zájem o vánoční koledy nebývalý (viz recenzi v Českém lidu 1993, s. 175–176). Nyní, po dvaceti letech, přichází autor s dalším, a to rozšířeným vydáním vánočních koled se stejným názvem. Jak ale podtitul „Vánoční písně, koledy, obyčeje a betlémy z jižních Čech, Vysočiny a Pošumaví“ naznačuje, obsah značně překračuje hranice původního regionu, a jedná se tudíž o zcela novou, samostatnou publikaci. Oproti předchozímu vydání s 92 koledami obsahuje nyní edice 125 koled, z toho 86 textů s nápěvem, 33 samotných textů a 6 instrumentálních melodií (převážně pastýřské vytrubování a jedna pastorela). Pendant k těmto písním tvoří popisy zvyků týkajících se jednotlivých lokalit. Poetické snímky betlémů, jejich jednotlivých figurek, lokalit vztahujících se k zaznamenaným písním, zimní krajiny i starých městských a vesnických zákoutí působivě dokreslují vánoční atmosféru celé publikace.

Písňový materiál se týká zhruba šesti století. Najdeme zde jednak k chrámovým potřebám určené umělé písně s duchovními motivy, které se dostaly do kostelních kancionálů, jejichž nejčastějším námětem je zvěstování a oslava Kristova narození, jednak světské koledy lidového charakteru s tématem cesty pastýřů a vesničanů do Betléma, s popisy darů, které Ježíškovi přinášejí, či s výčtem hudebních nástrojů, na něž přišli muzikanti k jeslíčkám zahrát. Tyto koledy šířené většinou ústním podáním mají občůzkový charakter a týkají se časového úseku od Štědrého dne do Tří králů. Zvláštní skupinou jsou koledy milostné nebo svatoštěpánské a novoroční, v nichž chybějí zmínky o Ježíškovi, ale v nichž se koledníci obracejí na obyvatele domů s prosbou o výslužku a s přáním zdraví a štěstí v novém roce. Cenné jsou záznamy štedrovečerního vytrubování.

Editor využil nebývale širokého spektra pramenů, od nejstarších rukopisných záznamů ze 14. století až po rukopisné fondy z konce 20. století. Vzácné jsou

čtyři záznamy koled z *Jistebnického kancionálu* z první poloviny 15. století a tři písně Adama Michny z Otradovic z počátku 17. století, z nichž dvě později zlidověly (*Chtíc, aby spal* a *Toto malé děťátko*). Několik dalších písní má svůj původ v barokních kancionálech. Ostatní byly vybrány jak z českých klasických sbírek lidových písní (K. J. Erben, Č. Holas, K. Weis aj.), tak i z časopisů, např. Českého lidu z přelomu 19. a 20. století, ale především rukopisných sbírek lidových písní, dosud nepublikovaných, uložených v archivních fondech Etnologického ústavu AV ČR, v Národopisném oddělení Národního muzea aj., pocházejících od celé řady venkovských sběratelů, především učitelů, z přelomu 19. a 20. století. Veškeré záznamy těchto koled byly sice pořízeny v uvedené oblasti, avšak původ některých z nich musíme hledat zřejmě jinde, jak o tom svědčí některé nářeční tvary („ked“, „do měšečka“ – č. 82, „na salašu“, „okřít“, „tvarožku“ – č. 64, tato má svůj původ zřejmě na Valašsku). Některé koledy nejsou charakteristické pouze pro vánoční období, byly totiž zachyceny rovněž při obchůzkách velikonočních (č. 108 *Koleda, koleda, dědku*, č. 71 *Já jdu na koledu, nesu si pytel*, č. 89 *Koledičku na ručičku*). Jednoznačně velikonoční, jak o tom svědčí text „táta mámu vyplácí“, je č. 39 *Koleda, koleda o svátčích*, kterou můžeme nalézt v řadě pramenů. V roce 1968 jsem ji zaznamenala na Příbramsku (V. Thořová: *Velikonoční koledy*, s. 571). Variantu zachytil v roce 1894 na Vlašimsku F. J. Pulpán v rukopisné sbírce *Řikadla a koledy*. Sbírká je uložena v Muzeu okresu Benešov ve Vlašimi (bez sign.) a velikonoční koleda s č. 9 má text *Koleda, koleda, pomlázka, strejček tetě napráská...* Rovněž č. 90 *Dej vám Pánbůh dobrýtro...* se údajně zpívala o Velikonocích (V. Thořová: *Velikonoční koledy*, s. 511) a jako velikonoční byla zachycena i mezi Čechy žijícími v chorvatském Daruvaru (*Pochválen Pán Ježíš Kristus*, tamtéž, s. 512).

Pozoruhodné jsou i varianty známých koled spojených s jiným než běžně

známým nápěvem, např. č. 54 *Strunka, strunka, strunka*, č. 63 *Bratři a sestřičky*, č. 62 *My tři králové*, č. 80 *Slyšte, slyšte, pastuškové*, č. 104 *Veselé vánoční hody*, č. 49 *Proč, Josefe, proč vzdycháte* (nápěv *Jak jsi krásné, Jezulátko*) aj. Pastýřské vytrubování podložené textem se objevuje v některých dalších koledách, např. č. 114 *Gloria zpívají andělé*. Některé z umělých koled poukazují na autorství místních učitelů – varhaníků (např. č. 81 *Svatou dobu již tu máme*).

Sbírcce předchází autorova zasvěcená studie „O koledách a koledování“, která se zabývá otázkou původu koled a jejich historickým vývojem. Publikace je doplněna podrobným poznámkovým aparátem se srovnávacími odkazy na četné varianty obsažené ve více než osmdesáti pramenech z Čech a Moravy, ale i ze Slovenska a z Německa. Zajímavé jsou četné poznámky k jednotlivým písním, týkající se jejich původu, zpěvných příležitostí, interpretů, lokalit zápisu, případně jejich otištění v jiných pramenech. Následuje seznam zkratk srovnávacích odkazů, soupis literatury, ediční

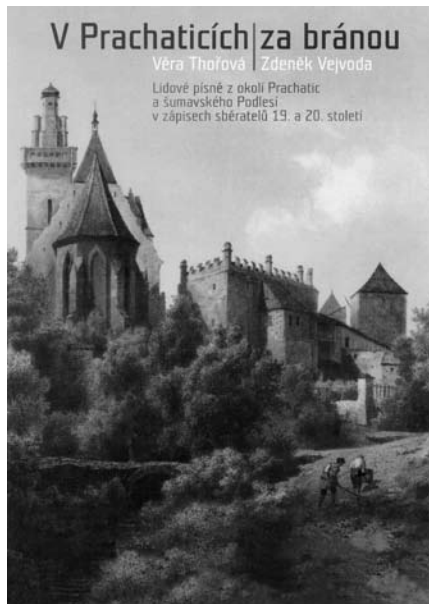
poznámka, seznam zvykoslovných textů a fotografií, jmenný rejstřík, anglické resumé a rejstřík incipitů písní a koled. Reprezentativní vydání publikace na křídlovém papíře řadí se celou svou koncepcí k významným počínům současné hudební folkloristiky.

Věra Thořová

VĚRA THOŘOVÁ – ZDENĚK VEJVODA (EDS.): V PRACHATICÍCH ZA BRÁNOU. LIDOVÉ PÍSNĚ Z OKOLÍ PRACHATIC A ŠUMAVSKÉHO PODLESÍ V ZÁPISECH SBĚRATELŮ 19. A 20. STOLETÍ. Volary – Praha: Stehlík – Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., 2013, 223 s.

Učitelům a členům folklorních souborů a ovšem i odborné a laické veřejnosti se zájemem o lidovou píseň je určena antologie českého hudebního folkloru okolí Prachatic a šumavského Podlesí, a děje se tak poprvé. Základem antologie je totiž písňový materiál, který dosud existoval jen v rukopisné podobě a který zpřístupňuje výsledky sběratelské činnosti od 40. let 19. století až do 70. let 20. století. Antologie tak vyvrací opakovaně se objevující mínění, že tento kraj tvoří jakési bílé místo v české zpěvnosti.

Úvod knihy přináší teoretické kapitoly, v nichž najdou důležité informace nejen odborníci. Autoři nejprve objasňují a geograficky vymezují podhůří Šumavy, zahrnující jednak Prachaticko a Netolicko, jednak šumavské Podlesí. Další stať podrobně, s citací zásadních literárních zdrojů, přibližuje prameny hudebního folkloru jižních Čech. Jsou v ní uvedeny nejstarší sbírky lidových písní tohoto kraje a jejich autoři. Dále zde najdeme výčet zásadních akcí, které směřovaly k záměrnému národopisnému výzkumu i sběratelské činnosti ve sledovaném kraji. Je zde pochopitelně uvedena Národopisná výstava československá (NVČ) z roku 1895, ale také činnost pražského

studentského spolku Slavia a od počátku 20. století centrálně řízená akce s názvem Lidová píseň v Rakousku, jejímž výsledkem bylo zřízení pracovních výborů pro sběr lidových písní (pro sběr české písně byl v Praze ustaven výbor pro Čechy a v Brně výbor pro Moravu a Slezsko), vlastně předchůdce dnešního Etnologického ústavu AV ČR. Soupis vybraných a dosud vydaných sbírek jihočeského hudebního folkloru, který je rovněž součástí této kapitoly, může být cenným informačním zdrojem pro mladší generaci učitelů i vedoucích folklorních souborů v jižních Čechách. Samozřejmě nechybí ani prameny německého folkloru zdejší oblasti, do roku 1945 dvojazyčné. Zvláštní kapitolu představují medailonky sběratelů, jimiž sebrané písně jsou zahrnuty do antologie. Příznivě působí fakt, že téměř všechny uváděné biografie jsou doplněny portréty sběratelů.

Hlavní část antologie tvoří 120 abecedně řazených písní, a to jednak lidových, ale i zlidovělých. Uváděné písně jsou doplněny pasportizací, případně doplněny poznámkami. Učitelé, jimž je zpěvník mimo jiné určen, jistě uvítají, že autoři u textů písní uvedli výklad dosud již málo známých či nepoužívaných nářečních pojmů. Je rovněž záslužné, že s ohledem na školní děti autoři melodie transponovali do středních poloh. Samostatnou část tvoří písně ke konopické, jakož i v úvodu podrobný výklad této veskrze české dožínkové slavnosti.

V závěru knihy jsou shromážděny rejstříky (lokalit, sběratelů, interpretů, melodický rejstřík nápěvových kódů). Antologie je doplněna obrazovou dokumentací, a to vesměs s dobovými pohlednicemi lokalit, v nichž byly písně sebrány. Jejich přehledný seznam najdeme rovněž v závěru knihy, tak jako prameny, z nichž autoři čerpali. Knihu graficky upravila Zdena Černá, přebal připravil Vladimír Kintera.

První vydání antologie písní z okolí Prachatic, Netolic a šumavského Podlesí vzbuzuje otázku, proč k vydání dochází až nyní, po víc než sto letech je-

jich zápisů i po rozmachu folklorismu, státně podporovaném na konci 40. let a v 50. letech. Důvodů je zřejmě několik a skutečné důvody můžeme spíše odhadovat. Přesto si dovolíme některé z nich uvést. Především se ve své době nepodařilo vydat písně, které byly sebrány před NVČ a tam také vystaveny, ačkoli se s publikováním počítalo. Později zřejmě sehrála negativní roli výrazná proměna zdejšího obyvatelstva, ke které došlo v důsledku odsunu Němců. Po něm následovalo dosídlení českým obyvatelstvem z různých míst poválečného Československa. Původní české obyvatelstvo zde v mnoha místech, nepochybně přímo v Prachaticích, bylo v menšině. Tím mohly být narušeny přirozené formy uchovávání a předávání lidových hudebních tradic. Ve folklorních souborech se udržoval spíše obecně známý repertoár a ve školách výrazně ustupoval zájem předávat dětem písně zdejšího kraje. A přesto právě od současných učitelů vzešel podnět k vydání zpěvníku a vlastně tím i k objevení dosud nezpracovaných rukopisných záznamů písní zdejšího kraje. Stalo se tak v rámci projektu Tady jsme doma – Regionální folklor do škol, zaštitěného NÚLK ve Strážnici. Díky projektu zaměřili učitelé pozornost k regionálnímu hudebnímu folkloru. I proto došlo k jejich spolupráci s Etnologickým ústavem AV ČR. A objevení značně velkého rukopisného materiálu sebraných písní vedlo k myšlence vytvořit a vydat zpěvník pro potřeby škol.

K realizaci záměru se spojila řada subjektů i osobností s obdivuhodnou cílevědomostí i s nebyvalým nadšením. O svědomitém úsilí autorů nás přesvědčuje vydaná antologie. Bylo však potřeba najít i finanční zdroje. Zde se spojilo Ministerstvo kultury ČR, město Prachatic a město Netolice, dále obecní úřady Strunkovice nad Blanicí, Bušanovice, Mičovice a Tvrzice. Přispěl rovněž Mikroregion Chelčicko-Lhenický, Folklorní soubor Libín i řada jednotlivců. A tak lze jen konstatovat, že dobrá věc se podařila.

Alena Schauerová

KAREL SCHWARZ: PLZEŇSKÉ POMNĚNKY. Plzeň: Knihovna města Plzně, 2011, 102 s.

Plzeň se bohužel nemůže příliš chlubit česky psanou beletrií 19. a 20. století, jejíž autoři by děj svých děl situovali do prostředí prudce se rozvíjejícího industriálního města. Jistá díla existují, v kontextu české literatury však mají pouze marginální charakter. Etnograf či folklorista, který se nezdráhá nahlédnout do podobných pramenů „sui generis“, tak musí obrátit svoji pozornost k německy psané próze, konkrétně k románům plzeňské rodačky Gertrud Fusseneggerové (1912–2004). Tím spíše je vítána publikace přinášející výbor vzpomínek publikovaných ve 30. letech 20. století na stránkách Českého deníku přeštickým rodákem Karlem Schwarzem. Příjmení Schwarz nebylo v Plzni neznámé. Rodák z Pardubic Ferdinand Schwarz (1840–1906), který se do Plzně přestěhoval v 60. letech 19. století, a sice na popud Jana Nerudy, zde celý život působil jako okresní tajemník, stál v čele hned několika spolků, podporoval národnostní politiku českého ostrůvku (Sulislavsko) na jinak německém Stříbrsku, v roce 1881 se stal ředitelem muzea. Svému synovci Karlovi byl oporou zejména v počátcích jeho studia na plzeňském českém reálném gymnáziu.

Čím nás Schwarzovy vzpomínky zaujmou? Především vzácnými popisnými detaily plzeňské každodennosti. Ačkoli Schwarz v Plzni působil celý život jako zaměstnanec spojitelný a strávil zde i dny zaslouženého odpočinku, nepíše o událostech, jež ho provázely po celý život, ale ohlíží se pouze za svým mládím. Takto spolu s ním čtenář objevuje Plzeň 60. až 80. let 19. století, tedy dobu autorových studijních let a počátku vojenské služby. Schwarzovy zápisy tak splňují fotografie města, jejichž bohaté sbírky jsou v Plzni datovány až počátkem 90. let.

V každé z padesáti kapitol se autor drží vždy jediného tématu. Jsou jím významné stavby – radnice, měšťanská

beseda, nádraží, mosty, školy, městské divadlo, kostely, hřbitovy, ale také mosty, spojující břehy čtyř plzeňských řek, plovárny, veřejné lázně. Autor nahlíží do dnes již zaniklých městských zákoutí ve středu města i v někdejších okrajových čtvrtích, neopomene vyzdvihnout význam pivovaru, Škodových závodů a papírny, přesně popisuje interiéry domů, v nichž pobýval. Svoji pozornost zároveň zaměřil na osoby, s nimiž se denně setkával – profesory, spolužáky, úředníky, knihkupce, majitele hostinců, drobné obchodníky, povozníky, ale také pouliční prodáváče (*Ovocnářky, cukroví, biřtálci a preclíkáři*), metaře, služby, flašinetáře, vojáky, představitele veřejného pořádku, hasiče aj. Neopomněl ani figurky, které byly a jsou neodmyslitelnou součástí každého města (*Franci Pilci, Fräulein Schack*). Vzácné jsou zprávy o spolkovém životě, stolních společnostech, kulturních událostech, divadelních představeních, bálech, promenádních koncertech, čepobití, církevních slavnostech aj. Z významných plzeňských osobností Schwarze zaujal Hynek Pala, činovník Sokola, dirigent, sbornísmistr a hudební skladatel v jedné osobě. Je s podivem, že podobný portrét nevěnoval svému strýci, ačkoliv tento byl v Plzni respektovanou osobností.

Jinak nežli statistické údaje, o něž se opírají zpravidla historici, hovoří Schwarzovy texty o národnostních poměrech. Je zajímavé, že přeštickému chlapci se Plzeň na konci 60. let 19. století jevila jako výhradně německé město (*Pisl pémiš, pisl tajč*). Střídavé používání němčiny a češtiny líčí jako přirozené, ba dokonce nahodilé, styky Čechů a Němců oproštěné od větších národnostních pútek.

Co se jazykové stránky Schwarzových textů týče, v jazyce bývalého úředníka nemůžeme očekávat překvapivou a záměrně pěstovanou metaforiku. Schwarzovy vzpomínky jsou spíše věcným sdělením kořeněným špetkou humoru, uplatněného vždy na správném místě. Nejsou poznamenány ani nostalgii, ani moralizujícími výroky.

Vydavatelé Pomněnek zareagovali na změny, jimiž mnohokrát v souvislosti s politickým vývojem prošly názvy ulic a náměstí. Na konci knihy proto zařadili abecední seznam někdejších a aktuálních názvů. Bohužel nikde nenajdeme ročníky, z nichž byly texty opsány, rovněž tak datum narození jejich pisatele. Víme jen, že zemřel v roce 1939, v době, která nepřála jejich soubornému vydání. Útlá a graficky vkusně vyvedená kniha provázená reprodukcemi děl plzeňského výtvarníka Karla Votlučky si svou cestu ke čtenářům jistě nachází, a to nejen v Plzni. Jistá omezení bohužel představuje nejen nízký náklad, ale i petit, jímž je vysázena.

Marta Ulrychová

LIBUŠE SUŠILOVÁ – FRANTIŠEK FOJTÍK: SOBOTĚNKA. Edice Laterňa, sv. 3. Valašské Klobouky: Muzejní společnost ve Valašských Kloboukách ve spolupráci s Městským muzeem Valašské Klobouky, 2012, 119 s.

Dá se říci, že 3. svazek edice Laterňa navazuje na dva svazky předchozí, které jsou věnovány dvěma výrazným osobnostem – znalcům a propagátorům tradiční lidové kultury na jižním Valašsku Libuši Sušilové a Františku Fojtíkovi. V prvním oddílu publikace s názvem *Sobotěnka* soustředil editor ty práce Libuše Sušilové, které nebyly publikovány v *Klobuckém roku* (1. svazek edice Laterňa), a v druhém oddílu prezentuje Fojtíkovy články a statí, které rozšiřují o řadu statí jeho monografií *Od vesna do vesna* (2. svazek edice Laterňa). V příspěvcích „Obživa na Klobucku“, „Co jídávali staří Klobučané“, „Zelé“ a „Zabíjačka“ uvádí L. Sušilová řadu reálií cenných pro bádaní o lidové stravě v regionu. Totéž lze konstatovat o statích věnovaných dětem – „Dětské hry z Valašských Klobouk“, „Dětský věk na Valaškokloboucku“, „Studěnka parádnice lebo léčivé zeliny“

a „Zavíjačka“ – popis dětské hry z Valašských Klobouk z 90. let 19. století, pořízený L. Sušilovou v roce 1966 podle vzpomínek její maminky Marie Pohořelé, narozené v roce 1883. Podle vyprávění své matky zpracovala autorka i stať „Ve Valašských Klobúkoch o jarmaku a tarmaku“. Lidová úsloví z Valaškokloboucka jsou soustředěna ve třech příspěvcích. Schopnost L. Sušilové zachytit všechny rysy způsobu života předchozích generací dokládá její „Sobotěnka“, která jistě i pro neotřelost svého názvu dala titul celé publikaci.

Komplexnost pohledu a pozornost cílevědomě soustředěná na všední rysy způsobu života venkovského člověka naplněného usilovnou prací charakterizuje i dílo Františka Fojtíka. Výrazně zřejmé je to z obsahu jeho monografie *Od vesna do vesna* (2. svazek edice Laterňa) i z jeho příspěvků druhého oddílu *Sobotěny* „Salašování na Brumovsku“, „Byly časy, byly“, „Bálóny“ a „Táhli olej“. Poprvé jsou publikovány Fojtíkovy postřehy ze života romské komunity v regionu soustředěné ve statí se stručným názvem „Cigánské“. Zvykoslovné aktivity přibližují statě „Štěpánská koleda v Brumově“ a „Brumovští tragačníci“. Zájemce o tradiční rukodělnou výrobu bezpochyby zaujme stať „Zvonce“. Publikaci, jejíž obsah zpestřuje a obohacuje kolekce fotografií Martina Trčky, uzavírají bibliografie obou autorů.

Kvalita a intenzita editorské činnosti Muzejní společnosti ve Valašských Kloboukách spolupracující s Městským muzeem a finančně podporovaná Městem Valašské Klobouky dává naději, že budou v edici Laterňa zpřístupňovány nejen pro jihovalašský region cenné, materiálově vždy bohaté příspěvky z dnes už těžko dostupných cyklostylovaných svazků *Vlastivědných kapitol z Valašskokloboucka* i z rukopisného fondu archivu Městského muzea.

Karel Pavlišťík

NÁRODOPISNÁ REVUE 3/2014

(Revue für Ethnologie 3/2011)

Herausgegeben vom Nationalen Institut für Volkskultur

696 62 Strážnice, Tschechische Republik

Tel. 00420- 518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-Mail: info@nulk.cz

NÁRODOPISNÁ REVUE 3/2014

(Journal of Ethnology 3/2014)

Published by the National Institute of Folk Culture

696 62 Strážnice, Czech Republic

Tel. 00420-518 306 611, Fax 00420-518 306 615

E-mail: info@nulk.cz

Die Ausgabe 3/2014 der Zeitschrift *Národopisná revue* (*Revue für Ethnologie*) ist dem Thema „Räumliche Veränderungen kultureller Erscheinungen“ gewidmet. Im Beitrag *Ethnografische Rayonisierung: historische Entwicklung und ihre gegenwärtige Daseinsberechtigung* reflektieren Daniel Drápala a Martina Pavlicová den Begriff „Ethnographische Region“ und deren Entstehung. Jiří Bláha und Alena Dunajová befassen sich mit einer Art der Form von Dachkonstruktionen bei ländlichen Bauwerken (*Zur Herkunft und Verbreitung von Pfettendächern im Mitteleuropa*). Tereza Zíková und Gabriela Fatková widmen sich der Interaktion Mensch und Landschaft (*Die lokale Identität und das Landschaftsgedächtnis: bedeutende landschaftliche Komponenten aus der Perspektive der Akteure*). In der Rubrik mit weiteren Studien stellt Martin Šimša die Anwendung des geographischen Informationssystems bei der Volkskleidung vor (*Kartendienst-Anwendung Volkskleidung in Mähren*, Jarmila Teturová erläutert die Problematik der gegenwärtigen Untersuchung der ethno-kulturellen Traditionen in Mähren (*Die neuzeitliche Kirmestradition in Dobročkovice in der Region Bučkovicko*).

In der Rubrik „Rückblicke“ wird an bedeutende Persönlichkeiten aus der Historiografie des Fachgebiets erinnert – an den 100. Geburtstag des Ethnografen und Ethnoorganologen Ludvík Kunz (1914–2005) und an den 80. Geburtstag des Ethnologen Václav Frolec (1934–1992). Die „Gesellschaftschronik“ erinnert an die Geburtstage der Ethnologinnen Eva Urbachová (*1924) und Zora Vanovičová (*1944). Außerdem enthält sie den Nachruf auf den oralen Folkloristen Bohuslav Beneš (1927–2014). In weiteren regelmäßigen Rubriken erscheinen Berichte über Ausstellungen, Konferenzen, Festivals und Besprechungen neuer Bücher.

Journal of Ethnology 3/2014 is devoted to the theme Space transformations of cultural phenomena. In their study, Daniel Drápala and Martina Pavlicová have a think about the term ethnographic area and its formation (*Ethnographic Differentiation: Reflections on Its Historical Development and Sense of Contemporary Existence*). Jiří Bláha and Alena Dunajová deal with one type of rafter construction at village buildings (*Origins and the Spreading of Principal Rafter Roofs in Central Europe*). Tereza Zíková and Gabriela Fatková pay attention to the interaction of the human being and the landscape (*Local Identity and Landscape's Memory: important landscape components in the perspective of participants*). In Other Studies column, Martin Šimša introduces the application of the geographic information system in the case of folk dress (*Map Web: Folk Dress in Moravia*). Jarmila Teturová presents contemporary research of ethnocultural traditions in Moravia (*Modern Feast-Day Tradition in the Village of Dobročkovice in the Bučovicko Region*).

Review Section remembers important personalities from the historiography of the discipline – 100th anniversaries of the birth of ethnographer and ethno-organologist Ludvík Kunz (1914–2005) and folk songs collector Václav Stuchlý (1914–2000) as well as what would have been the 80th birthday of Václav Frolec (1934–1992). Social Chronicle writes about anniversaries of ethnologists Eva Urbachová (*1924) and Zora Vanovičová (*1944) and publishes an obituary for Slovakian folklorist Bohuslav Beneš (1927–2014). Other regular columns publish reports from exhibitions, conferences, festivals as well as reviews of new books.

NÁRODOPISNÁ REVUE 3/2014, ročník XXIV

(LI. ročník Národopisných aktualit)

Vydává Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

Národopisná revue je odborný etnologický recenzovaný časopis, vychází čtyřikrát ročně, vždy na konci příslušného čtvrtletí. Pravidla recenzního řízení i veškeré další informace pro autory příspěvků jsou zveřejněny na internetových stránkách časopisu <<http://revue.nulk.cz>>.

Periodikum je evidováno v mezinárodních bibliografických databázích AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), GVK (Gemeinsamer Verbundkatalog), IBR (Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur) + IBZ (Internationale Bibliographie geistes- und sozialwissenschaftlicher Zeitschriftenliteratur), RILM (Répertoire International de Littérature Musicale), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities) a Ulrich's Periodicals Directory.

REDAKČNÍ RADA: PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., PhDr. Hana Dvořáková, doc. Mgr. Juraj Hamar, CSc.

PhDr. Petr Janeček, Ph.D., doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist,
PhDr. Vlasta Ondrušová, doc. PhDr. Martina Pavlicová, CSc., PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D.,
doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc., Mgr. Martin Šimša, doc. PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.,
PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D., PhDr. Marta Ulrychová, Ph.D., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

MEZINÁRODNÍ REDAKČNÍ RADA: prof. PhDr. Anna Divičan, CSc. hab. (Maďarsko), Dr. László Felföldi (Maďarsko),
Mag. Dr. Vera Kapeller (Rakousko), prof. Dragana Radojičić, Ph. D. (Srbsko),
prof. Mila Santova (Bulharsko), prof. Dr. habil. Dorota Simonides, Dr.h.c. (Polsko),
Dr. Tobias Weger (Německo)

Šéfredaktor: Jan Krist

Redaktorka: Martina Pavlicová

Výkonná redaktorka a tajemnice redakce: Lucie Uhlíková

Výtvarná spolupráce: Dana Chatrná

Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 30. září 2014

ISSN 0862-8351

MK ČR E 18807

